

Лаза Лазаревић

П Р И П О В Е Т К Е

Knjizara.com

Садржај:

ВЕТАР
ПРВИ ПУТ С ОЦЕМ НА ЈУТРЕЊЕ
СВЕ ЋЕ ТО НАРОД ПОЗЛАТИТИ
НА БУНАРУ
ШКОЛСКА ИКОНА
ШВАБИЦА

ВЕТАР

Био је ред на њега, на Јанка. Он је овако причао:

Кад сам се вратио „озго“ у Србију, добио сам место у министарству и живео сам с мајком од моје плате и њене мале уштеђевине. Живели смо лепо и задовољно! Нарочито је моја мајка била задовољна што јој нисам довео „из Париза каку Швабицу“, па да „не уме с њоме ни говорити“.

И ја сам био задовољан што сам нежењен. И мада је мајка почесто навијала да јој доведем „одмену“, ништа ме није вукло пред олтар. Није да сам ја из принципа желео остати нежењен, него — не знам ни ја! Напротив! Ја сам сасвим делио назоре моје матере: „све са светом и кад је чему време“, али сам све то ипак остављао времену и случају. Случају? - Јест! Ја „болујем од случаја“, па сам ваљда мало и фаталиста!

Дакле, тако смо ми живели - добро! А и како друкчије могу живети мати и син? Он је њој увек, увек добар. Она ме је још непрестано суботом мила, давала ми савете, пришивала дугмета на кошуљу, опирала се по којој жељи и трудила се да одржи свој ауторитет; али кад сам ја већ нешто учинио, кад је нешто било свршено онда је било увек и - добро! И ако бих се ја сам за нешто учињено кајао и кињио, она ме је сама разговарала и доказивала да је баш тако добро како сам урадио. Добро и онда кад ме је, дан пре тога, свом својом речитошћу од тога одвраћала.

Боже мој, како су биле велике наше матере! Оне су имале праосновне, чврсте, просте принципе који су исписани у сваком буквару; а држале су их високо, с поуздањем и мало кокетним поносом, као витез свога доброга сокола. Није било никаког питања ни задатка живота, ма како он био тежак, а да га оне одмах лако и просто не реше. Над апсолутним тешкоћама уздизале су се својим високим и истинским религиозним осећањем.

Моја се мати мало и слабо кад шалила По једанпут у години дана ја бих јој легао главом у крило. Тада би ме она чешкала по глави и говорила као малом детету: „Куждриво моје, ти слусас маму!“, али као да се одмах и застидела тога, јер би увек додавала: „Тако сам те увек мазила кад си био мали!“

Неких пута после вечере ја запалим цигару и кажем: „Мамо, седи ти! Идем ја мало у кафану, чека ме Јоца, доктор!“

- Седи, богати, да се мало разговарамо. Жељна сам те. Хоћу том твој Јоци да кажем... хоћу да му кажем... треба ви, брате, обојица да се жените!

Мене као стид:

- Е, богати, мамо, боже здравља! Док будем имао већу плату!

- Доста је, хвала богу, паметноме. Кад, ако бог да, будеш имао деце, стићи ће и боља плата.

Ја се још више стидим, али се куражим:

- Е, дабогме, а чиме ћу хранити децу?

- Бог с тобом, не говори тако! А чиме други свет своју децу храни?

- Јесте, али ако ја узем сироту?

Моја мати се успрси на столици, уозбиљи се и свечано ме гледа:

- Бог с тобом! Нека је она срећна и ваљана, па куд ћеш већег богатства?

Ја се сасвим ослободим:

- Ама, богати, теби би било свеједно баш ако бих се ја оженио и без новаца?

- Бог с тобом, шта говориш којешта? Нека је само теби драга и нека је честита. - Тако ми бога!

Она се иначе никад није клела богом, а и мене је псовала што сам био уобичајно уз реч „богами!“

Ни иначе није она марила за какве свечане изјаве. Али је увек, кад год је говор о мојој женидби, узимала тако неки значајан, тајанствен и свечан израз, као да је говорила о томе где су јој ствари и како да је обуку кад умре. Због тога ме је нешто копкало да погдешто поведем разговор, само да је видим у таком расположењу и да чујем да и она рекне: „богами!“

После тога ја још седим и не дижем се од стола. Палим још једну и још једну цигару; а она ми прича. Прича се увек морала свршити „моралом“ који она уосталом не интерпретише и не гура ми га под нос. Није бар никад рекла нешто налик на „ова басна учи“, али је зато ипак волела да снажнија места истакне и понавља. - Волела је, на пример, да прича како аранђео није послушао Бога, те узео душу неке самохране бабе, а поштедео мајку ситне деце. Тада га Бог шаље, те му „са дна мора“ доноси и разбија камен, и унутра су два жива црва. - „А ко се за њих стара?“ пита Бог. - „Ти, Господе!“ одговара аранђео. - Ту се цакле очи моје матере. Она, као врстан, поштен, одушевљен адвокат, дигнутим, звонким гласом и испруженим кажипрстом понавља тежину, „морал“ приповетке: „Чујеш“, каже „ко се стара за ова два црва?“, а аранђео се узврдао, поцрвенео, гледа преда се: „Ти Господе! Ко, него ти?“

Обично после таквих приповедака ја сам њој давао *Касију царицу* или Доситејејеве *Басне*, па сам ипак ишао у кафану да се нађем с Јоцом доктором. На женидбу, наравно, нисам ни мислио, а о аранђелу сам и из раније имао тврдо уверење да је он од те његове афере сама слепа послушност.

Волео сам јако мога друга, Јоцу доктора. С њиме сам провео детињство и мислио с њиме лећи и на чамову даску. Често сам једва чекао да га нађем, па сам после пристајао и да га пратим чак и по његовим визитама, и да га чекам и пред туђим вратима. Дао сам се малтретисати и његовим латинским речима и реченицама Шта ћу? Волео сам га, па сам све подносио!

Једно послеподне ја сам, као и обично, шетао с њиме. Он ме доведе у болницу где ја обично седим у његовој „канцеларији“ док он не обиђе и не види има ли што ново. Тога дана се он преко обичаја задржа, а ја из дуга времена изиђем и станем шетати дугачким ходником. Не знам зашто, али никад нисам смео завирити у собе где су болесници. Тако ми се чинило да је тамо нешто тешко, тамно, мистериозно! Гатке из детињства: о доктору који убија здравог човека само зато да види како је могао оздравити од некакe тешке болести; и о другом доктору који се дао исецкати на парчета па закопати у ђубре, и кога

су после нашли здравог и читавог, али, стога што су га прерано откопали, био је тек као мало, новорођено дете; приче: о рађању са сабљом на руци, о „лековима од смрти“, о оживљавању умрлих и о сахрањивању живих, о гујама у срцу и - сто којекаких будалаштина: све се то потенцијало у једну моћну гужву и клупче, и тако ми се чинило да би се то све почело снурати и одмотавати чим бих ступио ногом у собу где су болесници.

Баш сам ја, шетајући по ходнику, почео о томе размишљати и падати у неки сан из раног детињства, а Јоца у тај пар изиђе из једне собе и, видевши ме у ходнику, ухвати ме испод руке:

- Хајде, море, уђи слободно! Неће те нико ујести!
- Знам да неће!

Момак који га је пратио отвори једна врата Мене би стид.

- Изволи! - рече Јоца.
- Хајде ти напред!

Он уђе. Уђох и ја. За нама његов асистент, па онај момак.

Затворише врата.

Видео сам једну велику, светлу, високу, чисту собу. С обе стране кревети с белом простирком. Крај кревета мали сточић с чашама, пљуваоницама, медицинама и понудама. Момци, у дугачким и белим кецељама и меким ципелама, лако ступају по поду и пажљиво гледају у Јоцу. - У соби је било с обе стране - не знам колико - кревета Два или три била су празна, у другима су лежали болесници. Неко је од њих био покривен и преко главе, неко је повисоко лешкарио, неко седео. Чини ми се да су подједнако обучени, али нисам видео како, само сам приметио велико коштано дугме под грлом у онога бледог младиха у углу што држи пљуваоницу под носом и што му је с преда на два места крвава кошуља. Знам да је у соби била тишина. Сви су пажљиво гледали у Јоцу и одговарали му махом кратко, али не знам шта Још ми се учинило да су га с поштовањем и поверењем пратили од кревета до кревета.

Па добро! Па шта је то, врага, што ми је тако страшно насело на груди? Та овима је људима добро! Они су у

чистом, једу добро, услужени су, имају ваљаног лекара! Па онда, ето ја сам ту, ја све то гледам. Није могућно да су то оне будаласте приче из детињства што ми и сад матором не дају дисати! Није могућно тим пре што је основ мистериозности у лекару, а лекар је овде Јоца, мој Јоца Није то, дакле, оно од чега је мени тако тешко. А ипак ми је, и опет ми је тешко!

Ја сам с неком тугом и плашњом гледао избелела лица и њихове изразе. Нисам чуо ништа што је Јоца говорио с њима. Нисам ни осетио како сам се вукао за њим из собе у собу. У мени је било све неодређено, влажно, мекано, као она цицвара што је болничар скиде једном с образа.

Ајаох! Страшне слике!

Уђосмо у једну малу собу. Била су само два кревета. Један празан, а на другом један човек. Он је седео лицем окренут нама и гледао је у нас. Ох, боже, какав је то поглед?!

Он гледа у нас; видело се да гледа у нас, али му поглед беше упрт за читав педаљ поврх нас. И што му се ми више приближавасмо, поглед се све више ближио тавану.

А лице! На њему је било нешто тужно, па - не умет вам друкчије описати - па весело! Поверљиво, благо, куражно, па десператно. А све скупа страшно, нејасно и укочено.

И на моме другу Јоци видео се један тежак утисак. Он приђе с пуно озбиљности и љубави болеснику и пружи муруку:

- Како си, брат-Ђоко?

Болесник докопа срдечно пружену руку обема рукама, поклони се онако седећи на кревету тако дубоко као да је хтео пољубити у руку лекара, па гледајући преко главе моме другу одговори гласом у коме сам чуо поверење, десператну наду, слепу преданост...

- Добро ће бог дати!

Страховита и безутешна мисао сени ми кроз главу. Та ово је слепац!

- А? - упитих ја очима Јоцу.

Он ми руком показа таблу више главе болесникове. На табли је стајало латинским речима, а по моме преводу: „Сушење очњег живца“.

- Еда што осећаш боље? - рече Јоца гласом који је требао да показује индиферентност и поуздање, а у коме сам ја ипак чуо усиљавање за тешење.

- Боље, хвала богу! - рече болесник. - Баш осећам кад ме господин помоћник удари на ону телеграфску машину да ми вади ватру, а да ми раде нерви!

Ја дирнем Јоцу за рукав и млатајући рукама и преврћући очима покушах да га упитам: „Зар баш нема никакве наде?“

Јоца, познатом маневром, запевши нокат од палца за секутић и одапевши, даде ми знати: „Хич!“

Неки ме хладни зној обузе. Ја побегах из собе и седох на једну клупу у ходнику. Кроз отворен прозор пиркаше са оне липе сладак, миришљав дах.

- Не! - рекох ја - Већи је онај горе и од мога друга Јоце! Он ће дати *ономе*.

Тада чух из једне собе загушљив и болан узвик:

- Јаој, моја мајко!

Ах! И књига живота поче ми се отварати.

То ли је оно што ми тако притискује груди кад видим ове људе! Они имају, истина, све и свја, па ипак они немају ништа! Они немају свога болећега, немају... мајке!

Али онај, онај човек! Ко је тај човек? Шта ме то толико вуче њему? Шта је то тако силно и страшно, па ипак тако неодољиво слатко у њему? Је ли то победа, јад, невоља, чемер, што ме вуче њему, а ипак ме тера из његове собе? Зар ја нисам видео стотину слепаца, па ипак ме ниједан није потресао више од ког гроша!

Јаој, та ја њега познајем! То је., чекај, молим те!... - То је!... Не, не! Откуд бих га познавао? Не може бити!

Јоца изиђе и узме ме испод руке.

Он преко рамена нареди још нешто помоћнику, називљујући болеснике познатим начином: „Број тај и тај“.

- А он? - рекох ја

Јоца ми погледа у очи:

- Број 17? Њему, брате, ми чинимо само оно што је у нас реч „утехе ради“. То јест, заваравамо га да не остане без оне једине животворне и божанске медицине, без наде!

Ућутасмо.

Али ја њега ипак познајем! Или га, ваљда, познајем по оним мојим величанственим молитвама кад ми је било дванаест година; или по оном погледу коме недостаје цео свет; или по она два црва у камену са дна мора; или по Шекспиру; или... тек ја њега познајем!... Али није, забога, не познајем га!

Чим изиђосмо из болнице, сретосмо нашег друга Мишу на фијакеру. Он стаде, потрпа и нас у кола и одвуче на Саву, где смо се поштено испунали.

Купање оживи човека и опет га њиха и успављује.

Ја сам с мамом слатко вечерао. У неком полусаном, галичљивом и слатком расположењу слушао сам после вечере њене тихе приче о „катанама“, о владици што је у самоубилачкој намери скочио с горњег ката кроз прозор и остао мртав на месту, о Ђорђу што је радио с мојим оцем, о мом стрицу који се разболео и умро чим је на стару кућу назидео горњи кат, и још о многоме којечему.

Мало пре окупан, крај чаше вина, кроз дим од дувана, љушкан њезиним слатким причањем - гледао сам је и мислио. Много сам мислио, много. И много сам хтео да кажем, и казао бих много да ме није, не знам зашто, стид. Да сам могао, да сам смео, ја бих јој казао... казао бих јој: слатка моја мајка!

Ух, а они у болници! Па онај што виче: „Јаој, моја мајко!“ Па *онај!*

Бестрага све! Није ни моје срце бачванска равница Баш нећу више никако о томе да мислим!

- Је ли, мамо, како се носио онај златан пушћул што га ти још чуваш у орману?

Онда ми је она причала о њеној свадби. Ах, како је она то умела да прича! Сасвим, сасвим друкчије него Густав Дроз*!

И тако полако претурисмо десет сати.

- Спава ли ти се, дијете?
 - Богами ми се спава, мамо. Купао сам се!
 - Па хајде да лежемо!
- Легосмо.

*Г. Дроз, француски приповедач (рођен 1832.Г. у Паризу), писао је и неке новеле из младеначкога (брачнога) живота.

- Нека, - каже мама - ја ћу угасити свећу.

Знала је да ја то волим. Је ли то моје подмлађивање, спомен на давно прохујало детињство, али мени је тако мило кад ја склопим очи, предајем се покоју, отпуштам стражу и опет знам да мајкино уво слуша сваки мој дах, да свећа још гори, да њено срце шилбочи.

Осећам како ми се тресе ресица, како таласи пљускају, али је вода врућа и црна као мастило. И Мојсило илиџар цеди лимун и струже со с кифле у базен. Бућ! Одох под воду! Јаој, ала ме нешто гуши!... Удавих се!... Јаој! - Нешто ме хладно дохвати за перчин и извуче. Јаој, *оне* очи!

- Лези лепо, сине, нешто ружно сањаш, па јаучеш!

Хвала богу! Али какав је то сан? Сад сам будан, а? Али као да ме неко нечим што звечи а не боли лупи по глави. Ја скочих и исправих се у кревету:

- Мамо!

- Шта, брате?

- Видео сам онога.. онога... како се зове?... онога чича... чича-Ђорђа! Јест, чича-Ђорђа. Знаш онога! Ја сам био мали. Онога што је радио с татом! Знаш?

Сад и моја мати скочи из кревета:

- Ђорђа Радојловића?

- Њега!

Сад се морамо вратити натраг. Натраг са мном за читавих мојих двадесет година! Ја ћу испричати своја сећања о чича-Ђорђу и све оно што ми је мати причала о њему, о Ђорђу Радојловићу. Не бригајте! Ја ћу се трудити да будем кратак, тако кратак како само може бити кратак човек који долази код сарафа да за једну монету узме другу која му у онај час треба.

Те ноћи ја сам с мајком провео у кревету седећи, и ово је укратко моје сећање и - наш разговор.

Пре двадесет година био је мој отац трговац на гласу, и радио је ортачки с Ђорђем Радојловићем. Не знам колико су година били ортаци, али у то доба, пре двадесет година, појави се код нас ватра из магазе! Ја нећу да се упуштам у све у оно доба могућне комбинације „откуд ватра!“ Нећу да описујем како је мој отац тада пуцао из цефердара на калфа-Јешу, и како је тај Јеврем био бамба-

дава три месеца у хапсу, нећу да... али не! Нећу баш ништа! Дакле, ватра се брзо опазила у магази. Одатле она дохвати чардак са шишарком, шупу с ветрењачама и с ракијом, па дућан с целим јеспалом, и од куће остадоше само наше две собе. Тада - али с муком и болом се сећам ових тешких успомена - тада мога оца здрпи једна ужасна грозница. Он паде у кревет, залепи негде везикатор и - умре! А Ђорђе, како мама вели, ни мање ни више, него поче код другог радити. Шта је са мном и с мојом мајком било - то је друга ствар! Али шта је с Ђорђем који сад у овај пар гледа у таван кад хоће да вас „прогута погледом“, шта је с њиме било? То зна унеколико само моја мати.

Он, каже мама, после те наше несреће био је прво ушинуо леђа вукући ону ноћ воду, па је сутрадан погурен дошао нашој кући и - смејао се! Каже: „Виде ли ти, сека--Соко, нашу лимунацију!“ Па онда је почео, каже мама, ситно, ситно да се смеје, док му нису удариле сузе и док није почео сасвим грцати.

Онда је испод пазуха извадио један читав сомун и дао га мени. Сасвим се лепо сећам тога сомуна и онога везикатора што су га залепили тати. Бадава! Ја сам видео престрављено и исплакано лице моје мајке, с тајанственим осећањем слушао реч „везикатор“, мирисао паљевину и чађ, али ипак онај хлебац што га донесе чича-Ђорђе необично ме је слатко голицао; и залогаци од њега тако су одсудно брисали све моје интензивне утиске, као четка с кречом оне за нас пуне значаја речи и слике што смо их ми угљеном писали по зиду од школе.

Често је, каже ми мати, доносио чича-Ђорђе сомун испод мишке и куповао нам дрва, све док, опет његовим настојањем, не би покупљена вересија и „ми“ се разорачисмо, па ја с мајком дођох тетки у Београд и пођох даље у школу, а он оста у Н.

Од то доба и мајка је морала распитивати за њега, и ево свега што се о њему знало:

Ђорђе је тада почео парчетарити, али кад се покупи вересија, он поче опет за се радити. Жена му умре, и он оста с једним женским дететом сам у свету. Тада он узе своју удову сестру у кућу и пуних седамнаест година, не скидајући ни дан ни ноћ с колена закачке, богзна те не би и опет дошао до зелене гране, али га очи почеше изда-

вати. Он потрча и бабама и лекарима, и не жаљаше ништа говорећи: „Нашто ми, брате, и руке кад очију немам?“ Али болест освајаше. Лекар у нашој варошици диже руке, али му тада казаше људи да му се то само навлачи бело на око, и да то могу београдски лекари да скину, или, као што бабица још утешљивије и убедљивије рече, да „апелирају“.

Ђорђе, или управо његова сестра, продаде све. Извадише неки стотињак дуката и дођоше сви троје у Београд. Лекари му рекоше да се не може оперисати, него се може не знам шта друго покушати, али зато треба да лежи у болници. Он пристаде. Сестра му с ћерком узне стан у близини, а он с поуздањем у бога уђе у болницу.

У болницу, ту где сам га ја опазио.

- Дакле, ти велиш видео си брат-Ђоку у болници? Баш њега!

- Њега!

- Куку мени! А шта му је?

- Не види ништа!

- Помакни се с тог места, дијете! Како, наопако, да не види?

- Не види ништа! - рекох ја, а позната јабука заседе ми угрло.

- Па, има ли му... лека?... Шта каже, твој Јоца?

- Ништа!... Каже... осушио му се нерв... каже, срж од ока... осушила се!...

Ја почех готово гласно да плачем. И моја мати.

- Па где је, где је?

- У болници.

- Знам! Али може ли му се отићи... Штогод однети?... понуда?...

- Може... Ја ћу казати... Па наш Јоца!

Видео сам још како се „плави од истока“. Осећао сам како чича Ђорђе не види то плаветнило и - кад сам се пробудио - видео сам да је девет сати, и да је моја мати, забрађена, држала под мишком једну велику плетеницу и у руци боцу с вином.

Тога дана била је недеља. Нисам морао ићи у канцеларију. Кад сам се пробудио, осећао сам се уморан и, разуме се, одмах сам себи објаснио свој умор неспавањем, а не спавање, опет, Ђорђевог судбином, који као да ми је постао рођак у неку руку. Али кад сам видео маму с хлебом под мишком и с боцом вина, и моја се „савест“ умири, и, чим је пољубих у руку и рекох „збогом!“, ја опет заспах.

Богзна докле бих ја спавао, да нечух њене речи:

- Хеј ти, ленштино! Дижи се!

Осетим и руку мамину како ме чешка по коси.

Одмах се дигнем.

Кака је била мама! Како блага, лепа, тиха, озбиљна, свечана!...

Причала ми је много. Пола кроз сузе, пола, опет, на-мргодивши се и севајући њеним благим и озбиљним очима. Своје је приче зачињавала својом филозофијом о животу, образу, о срећи, о суду и тако даље, а све се то, опет, свршавало једним великим богом.

Ја сам тога дана нешто упамтио што никад заборавити нећу и не могу. Видео сам сасвим изненада и зачуђен да је она налик на чича-Ђорђа. Ја не знам како то да вам кажем, како да опишем, али је сличност необично јака. Много сам о томе мислио, и сад ми се тек чини да сам тада и на њој видео онај исти израз лица, ону исту тишину душе, оно поуздање, поуздање у - Бога!

- Отиди опет кад стигнеш! - каже ми мама. -

Отиди,

јави му се; обиђи га, сиромаша, док је још овде.

Каже да

ће кроз који дан натраг у Н.

- Натраг! А што?

- Богами, у оној муци и невољи ја не знам ни шта ми

је говорио. Знам само да рече да ће да иде.

Питај твога

Јоцу!

Ја се одмах умијем, обучем и уљудим. Нисам хтео ни каве пити, него одмах отрчим у болницу.

Било је већ близу подне. Јоца је био, како ми рекоше, одавна свршио визиту и отишао. Ја се јавим помоћнику и уђем у „малу собу“.

Али тек што сам био отворио врата и видео онај значајан поглед који, кад су врата шкрипнула, беше укочено управљен поврх њих - тек сам, велим, одшкри-

нуо врата, а неки затварач који осећам да је унутра, у мени, хтеде их против моје воље и силом залупити и оставити ме напољу. Ја јуначки отворим широм и ступим слободно унутра.

Али не уем да корачим. Рекох да сам фаталиста! И тада ми се учинило да се нешто значајно са мном збива, да се моја судбина решава.

Соба је била окречена... не!... осветљена.. не!... озарена неком фосфорастом, љубичастом неком... ја не знам ни сам каком светлошћу!

На кревету покрај чича-Ђорђа седело је женско створење, и оно је гледало, и гледало у мене. Али тај поглед био је нешто сасвим друкчији од Ђорђева И тај је поглед долазио, истина, озго, али је се спуштао кроза ме и слазио још за читав хват у земљу. Ја сам бар осећао горе на темену рупу и доле за патос заковане ноге. И онда сам се знојио, кухао, топио и напослетку био хладан као леденица.

Молим вас, мало да се издувам!

Дакле та девојка имала је црне очи велике, тако да је од њих дувао неки ветар, и нека промаха ме одмах ухвати и укочи целу леву страну. Коса и обрве биле су јој плаве, те је зар тим више одскакало оно црнило, као што кроз земљане опкопе јасније и значајније вири грло топовско. Стаса је била средњег и снажног. Нешто заношљиво, мраморасто бело, чврсто и еластично се свијало у гипке, обле линије, пуне живости, снаге и једрине. Све мирише на пролеће, издашност, пластичност; али то што она седи крај Ђорђа, и његов поглед и њен поглед, то ју је опет дизало високо горе у зрак идеала. Моје рањено срце поче клецати и најзад покушавати да се поштапа на језик, али он се већ узео и обамро.

У тај пар паде ми на памет што ми мати рече у једној прилици кад сам се збунио: „Богати, дијете, та ти си светски човек!" Паде ми, дакле, на памет да сам ја „био у Паризу" и да сам „светски човек", па изгњечим своје срце као шареау слаце и слободно корачим напред. Поклоним се њој, па пружим руку Ђорђу:

- Добро јутро, чича-Ђорђе! Познајете ли ме?

Он узме моју руку обема својима, изврте главу на страну и, са стране гледајући преко моје главе, поче се нихати, као заушћујући да ми нешто одговори.

Ја му прискочим у помоћ:

- Каже ми мама..

Али ме он одмах прекиде:

- Та ти си, Јанко! Гле! А како да те познам? Била је сека-Сока, и надао сам ти се. Али... пиха, кад је то себе било! А, после, - он ме руком поглади по бради - како да те познам? Пуштате, брате, те браде као попови, па не може човек ни да вас позна. Онда, онда знао сам да си имао између обрва белегу од онога фириза, видиш! - Он руком хтеде да се дотакне девојке, али је она била давно устала и стала чак код оног другог празног кревета. - Видиш! Још као да се познаје!

Он се добро загледа у прозор, а мени између обрва метну прст.

- Мама ми је причала, - рекох ја, а око ми оде за срцем и закова се за девојку - мама ми је причала пуно којешта за вас, а и ја се сећам...

Ох, боже, ти који си свемогући; ти који си васкрснуо Лазара и који си чак од воде начинио вино! Ти! Ти ми одреси језик!

Нећеш?

Е, хвала ти бар што си ми послао помоћника!

Помоћник, то јест болнички помоћник уђе.

Доврага! Бар је његов посао овде да гледа само Ђорђа!

Наопако! Да нисам - љубоморан?

- Хтео сам - каже он Ђорђу - да вас електришем; али сад имате друштва. Не, не! Молим вас, свеједно, могу ја слепоподне! Али, молим вас, мени је сасвим свеједно, ја још волим слепоподне. Баш сам већ уморан, а и време је ручку.

Он седе на празан кревет, а поред девојке која је стајала.

- А шта ви не седнете, госпођице? Молим вас, изволите!

- Молим, господине!

Девојка седе на једну столицу чак код фуруне, ја седох до помоћника на „празан“ кревет.

Помоћник, светски човек, трља руке:

- Па како је, газда-Ђоко, како је?

- Добро ће бити, ако бог да.

Девојка се мења у лицу, бледи, и израз лица почиње да се крути и да се навлачи неком стравом и озбиљношћу. Њене обрве дигоше се на крајевима, а угнуше на среди. Очи се још јаче отворише. Из њих је севала тама.

- Видите ли моју руку? - рече помоћник, машући руком испред болесника, а гледајући у мене.

- Видим, - рече Ђорђе - видим, плави се. Видим прсте!
- Прсте!? - рече помоћник с неком болном иронијом.
- Видим онако, плави се!
- Па колико има прстију?

Он метну обе руке на леђа, и као човек који пружа непобитне доказе, гледаше у мене.

- А? Колико? Можете ли да видите?

Ах, јадни Ђорђе! Он опет искриви главу и, сасвим поред помоћника гледајући, рече:

- Четири! Чини ми се четири! Не видим баш добро!... Е, а што ти сад опет плачеш?

Ми се освртосмо и видесмо његову ћерку окупану у сузама, с рукама стиснутим у крило, с погледом закованим за патос, али ни даха, а камоли јецања да чусмо.

Ђорђе је видео ушима. Он се окрете упола њојзи:

- Ама што ти плачеш, што срдиш бога? Ето господина доктора, па и господина Јоце. Је ли они кажу, они ваљда боље знају од тебе... Кажу... Дабогме... Немој плакати!

Леви крај усне задркта му. Он не рече шта кажу Јоца и његов помоћник: али је мени било исувише јасно да је мишљење Јоцино и његовог помоћника требало да буде повољно, не Ђорђа, него његове ћери ради. Видео сам да је Ђорђе не само хтео, него да је и морао да види.

Па и помоћник се изгуби. Он хтеде да прискочи чича-Ђорђу, па се обрте девојци, поче млатати рукама и одсутно викати:

- Та да, дабогме... Онај, онако... Знате... да... дакако!
- Ето видиш! - каже Ђорђе. - Још каже господин Јоца: док одемо у зеленило, биће још боље!

Сад помоћник поче мени озбиљно доказивати:

- Разуме се, дакако! Ваздух, па зеленило, па кретање, па... све то у неку руку убрзава оптик материје и рестиуише организам... о томе нема сумње.

- О томе нема сумње! - рекох и ја, тек да се нешто рекне.

А девојка исто онако сеђаше, исто онако руке држаше, исти поглед, сузе - све! И опет беше на њој све друкчије, све као обамрло, обешено, без израза! Око њених очију, а по лицу, као по неком платну живота, као да је неко почео замазивати бело, бело, бело, далеко, пустош, бесконачност, и само као да се тамо чак у дну, у страни, једва приметно, неразговетно опажа један крајичак неба.

Сви смо ћутали. Помоћник је пребадио ногу преко ноге, цупкао, гледао у таван и наместио уста као да ће да звижди. Мени је нешто играло пред очима, те ми се чинило као да се Ђорђе с неким рве. Тада се из његовог као стакло мртвог ока откачи атом леденог очајања и као лавина падаше све силније и огромније наниже: прегази нас двојицу и здружи девојку.

Она поклопи очи рукама, и суза њеног оца паде у море њезиних суза.

Не знам колико смо ћутали.

Онда Ђорђе прво обрису око, и поузданим, чисто веселим гласом обрте се помоћнику:

- А ко ће мене тамо анализирати?

- Шта?

- Та ово, како га зовете? Ова машина!

- Да се електришете? Па то више не треба. Ја мислим, а, што је главно, и господин Јоца, да сад треба само да сте у зеленилу.

- Ех, тамо где ја мислим баш је зеленило! А и воде су у бога дивота! Шума је, трава је, луфтови су!

Ја и помоћник се прибрасмо. Говорисмо дуго о свежем ваздуху, о ровитим јајима, шетњи и о природи „која ради". Природи оној којој се остављају оваки болесници. И то као да и девојку донекле умири. А Ђока нам и сам већ узе причати о неком његовом својаку: како је био на самрти, како су га доктори већ оставили, како су му палили свећу, а доктори саветовали да се остави „на природу", и, напослетку, како је тај његов рођак са својом природом победио и болест и докторе.

Ја се дигох. Опростим се с Ђорђем који ми рече да ће ускоро на пут, али ће доћи да се опрости с мамом. Опростим се с девојком:

- Збогом, госпођице! Бог ће дати па ће све добро бити! У оваким приликама ја, као лаик, а наравно, судећи по здравој памети и познавајући моћ природе, ја мислим да изгледи, ако не на потпуно оздрављење, а оно бар... ви већ знате.

Их, ала сам глуп! Па где је, опет, та квака? Као да су врата два километра од мене!

Тога дана после ручка лешкарио сам на кревету и размишљао. Није вајде.

Данашњи мој састанак у болници начинио је на ме силан утисак! Покушао сам да га „анализишем“. Ја неки пут волим да будем „философ“, па да „хладно судим“. Нашао сам да је утисак у основи тужне природе, јако тужне природе. Наравно, без икакве муке нашао сам и зашто је тужан. Па ако се и с чим може упоредити свет, то је с очима, а ако се и с чим могу очи упоредити, то је опет са светом. Па још кад тај свет стоји преда мном, па су те очи моје, па кад их - нема ни једног ни другог! - Онда сам даље „анализао“, даље, редом, иако ми се нешто, ја не знам још шта, све трпа преда ме и каже ми: „Хајд сад узми мене!“ „Хајд, тури мене напред!“ Али ја се не дам. Ја с немачком хладноћом систематски разрађујем материјал и остављам оно нешто напоследку, мада ми оно опет и непрестано искаче пред очи. И то као да је нешто утешљиво, пријатно, слатко. Редом, редом! - Потреса ме, дакле, тежина ситуације - кратко и јасно! Потреса ме мој однос према предмету пажње, моји лични односи, па моји фамилијарни односи. Потреса ме онај грандиозан утисак на моју добру матер. Потреса ме осећање моје немоћи да помогнем човеку који је помагао некад нејакоме мени и остављеној мојој мајци. Потреса ме... Али не!... Нашто сва та комендија? Нашто претварање, нашто лагање себе сама?

Дошло ми чисто да плачем!

Какав један „систем“, какво „философисање“! Ја хоћу да пустим срцу на вољу, хоћу да исцедим сласт из ове туге, хоћу да мислим на њу! Јер она је утеха и живот!

Ето. Ја тако волим чича-Ђорђа и тужим за њим, ја видим, ја поимам, ја осећам сву његову несрећу, и сам сам несрећан и безутешан. Али ја видим њу поред њега, и све

добива други изглед. Она је уз њега оно што Васкрс уз Велики петак; она је, по моме схватању, имала задатак да га, поред све његове несреће, ипак усрећи. Она ће га и усрећити! Ја вам кажем: она ће га усрећити!

Бар ја бих с њом био срећан! Још како!

Тада се опет у мени поче копрцати „философ“ и „светски човек“:

„Лакше, лакше, младићу! Та ти, ти си видео доста очију из којих су севале мало оштрије стреле, али твоја париска уштиркана кошуља чувала је твоје нежно срце.“

Ох, боже, шта то све вреди? Ма шта ја радио, мене је ипак била понела, целога понела та мисао. Ја сам огледао да је се отарасим, али сам се опет, грчевито и весело копрцајући се, предавао њој, покривао се њом и увијао у њу, као оно што голишава деца скачу у хладан кревет и живо са узвицима увијају се у покривач.

Не знам у чему сам провео то слепоподне. Нешто сам као покушавао да радим и радио сам - но можете мислити како! „Срце“ ме је вукло поново у болницу, али ми је „разум“ казао да ње тамо није. Бојао сам се да мама не опази на мени каку промену, па чим сам је опазио да долази у моју собу, ја сам одмах трпао моју цигару у уста и тражио жигице, док ми она напослетку не изброја седам кутија које су ми стајале под носом на моме писаћем столу. Почињао сам стотину некаких послова, али - све је ишло од зла на горе! Напослетку сам постао нестрпљив и нервозан. Поврх свега тога био је још и дан преко сваке мере топал, те ми чисто припада нека мука. Пошто је већ било о вечерњу, ја се обучем и одлучим да тражим Јоцу, па да идемо на купање.

Јест, али где сад да га нађем? А он би ме, чини ми се, разбио и разгалио. Наравно, нећу му ја ништа говорити о томе што ме мучи, - што да ми се, може бити, смеје? - али ћемо бар проћеретати. Све је то лепо, али где је он сад?... Па ако га још не нађем?

Чисто сам се дао у бригу.

Али чим ја из куће, а он на капију.

С малим га нисам загрлио! Наговорио сам му за минут милијун глупости: како сам хтео да га тражим; да га тражим код њега код куће, да га тражим у болници, код болесника, у читаоници, у рају, у паклу, у...

- Море, шта ти је данас?

- Ништа, брате, - рекох весело. - Видиш! Ја имам то, - смеј се ти колико хоћеш - али ја то имам: да кад нешто силно мислим, кад мислим да ће ми се нешто десити, да ћу се с неким, на пример, састати, некога срести, или тако што, да ми се то баш деси! Ето, на пример, сад с тобом!

- Роткве! У хиљаду пута ниједанпут, па - ништа! А једанпут, па - закон!

Мени криво што он не пристаје у моје лудовање. Лакше би ми било. Напослетку, кад већ хоће да се препире и свађа, хајд, и то је кака така забава:

- А што се ти, опет, правиш важан? Ти мислиш: ако ти знаш да се бубрегом не дише, а, опет, да се у мозгу не прави жуч - да знаш све и свја?

Усиљавао сам се да „дођем у ватру“.

Али кад погледах Јоцу, ја се зачудих. Некака мрачна тајанственост била је на њему. Тако ми је био промењен, да сам изгубио сву вољу за „диспут“. Био је замишљен, па, рекао бих, и љут, и као да је с муком пратио мој говор, као да се усиљавао да се отргне од неке тешке мисли.

Или се то мени само тако чинило?

Да видим:

- Море, шта ти је данас?

Он се поче вртети, пруживши најпре врат и крећући раменима; па после поче издизати руке као што чини човек кад га сврбе леђа, или га стеже хаљина под пазухом. Он је то чинио тако брижљиво, да је једва доспео да ми одговори:

- Ништа!

Не знам откуд ми дође у памет, а још мање откуд да му заједљиво рекнем:

- Да се ниси, море, заљубио?

Он позелене и - исплази ми језик.

Видео сам да није за разговор и оставио сам га све до после купања, и тек кад смо и пиво попили, учини ми се да ћу успети с мојим предлогом:

- Чујеш, - рекох - хајдемо, болан, код мене да вечерамо!
- Дабогме, да ме још изгрди тетка Сока!
- Та који ти је ђаво, шта има да те грди?

- Па тако ... сто пута... у невреме! ...
- Чујеш, - рекох ја одсудно - немој бити,
brate луд!
Хајде да вечерамо!

Јоца за часак само замишљено зачкиљи очима, онда погледа мени у очи, и као да се разбуди, као да скиде неку маску, као да стресе нешто са себе:

- Хајде!

Дођосмо. Мама се обесели и устумара. Убрзо би постављена софра, и ми вечерасмо. После задимисмо.

- Је ли, Јоцо, - рече мама - шта је, бога вам, с оним несрећним Ђорђем, Ђорђем Радојловићем?

Као неким мађионичким штапом, преда мном се створише опет њих двоје. Ја чух како она нечујно плаче и како он криви главу, гледа у прозор и санћим броји прсте на помоћниковој руци. Он који је донео, кад нам је изгорела кућа, сомун под мишком, и...

Из Јоцина говора једва сам разабрао ове значајне речи:

Да се код Ђорђа суши нерв од ока. Да је болест неизлечива, да сад још нешто јадно и назире, али да ће за кратко време вид сасвим пропасти. Даље, да је Јоца покушавао још по нечим да задржи напредовање болести, али да је остало све без успеха, и он је казао отворено стање ствари и кћери Ђорђевој, а Ђорђу је такође морао нагласити тежину његовог стања. - Ђорђе има једног брата, калуђера у С., и тај га је звао к себи у манастир на неко време, те је Јоца уграбио ту прилику да га пошље ближе кући, јер ће напослетку „морати пасти општини на терет". Казао му је још да ће му *може бити* зеленило у манастиру и „природи" донекле задржати, па и поправити бољку, итд, итд.

Мама је за цело то време тихо плакала Само је понеки пут, предишући, испуштала речи: „Сиромах Ђорђе!" „Сирото оно дете!"

- Верујте, - каже Јоца - и мени је тако тешко, да вам не умем казати. Много ми је, чини ми се, лакше гледати човека за кога знам да ће наизвесно умрети. Али ово!... Па ми је и иначе некако прирастао за срце и он, и... и његова судбина! Мучио сам се и мучио, док сам се одлучио да му кажем да се у болници не може помоћи. Сад ми чисто

нешто лакше. Чини ми се да ће ми пасти неки терет са срца кад оде из болнице. Сутра ће, мислим.

Ја скочих:

- Шта? Сутра већ!
- Сутра, богу хвала!

Сад наступи једна велика пауза у којој не знам шта је ко мислио, а ја сам само гледао Ђорђа како га она с тетком води колима, како он руком напипава ждрепчаник и како се побачке подвлачи под арњеве. Како се сви намештају, гледају је ли он добро, и онда - кас, кас, кас! Један облак прашине, и ништа се више не види!

Много сам још сањао и „филозофисао“. Разабрао сам се на месту где моја мати говори Јоци да ће му спремити уштипака с медом, само нека он каже кад ће да дође на вечеру.

Али и Јоцино чело беше чудновато. Да ли то са Ђорђеове судбине? - Па зар се доктори не науче већ једанпут на те утиске, зар не оуглајају све то? Или можда?... Којешта!

И ту ноћ сам сањао. Сањао сам: а ја као идем неком ливадам. Све се зелени као јед, и у ваздуху нешто мирише, и негде кука кукавица, а, опет, испод ње - ја не знам откуд - али испод ње избија сахат! Однекуд пуше ветар, и то тих, топал, миришљав ветар, и шушти липа, и онда један јак вијор. И око мене је сад гора, пуста, мрачна гора, и преда мном је стаза, и опет кука кукавица И чујем шеталицу сата, и она као говори: „Јан-ко! Јан-ко! и још нешто, али не знам шта. Све је само мрачније, и дрва се спуштају и савијају, и стаза је све ужа, и све се мање види, а нешто се провлачи и тешко корача Тада ја видим девојку, девојку каке само на сну долазе! Она се исправи и поверљиво махну руком, и тако слатко каже моје име: „Јанко, Јанко“, и онда још нешто, али не знам шта, само осећам да је нешто предано, поверљиво - љубавно. Од ње нешто блешти, и гора се раставља и гиба, и све мирише; и она се гиба и све се више упија у мене. Тада ја познам њу, познам Ђорђеову ћерку, и крепко, и дуго и значајно јој стегнем руку. Али она има нешто у руци што смета да се моја рука сљуби с њеном, и ја одвих једно парче хартије. Гле шта је сад света! И сви упрли очи у то парче хартије,

и сви виде да је то лутријска обвезница, и да се бројеви светле и блеште, те се једва читају. Рекао бих да су ми однекуд познати ти бројеви, нарочито онај с кукуљицом и капетанским чином. А, није! То је Јоца доктор! Гле како заљубљено гледа у њу! Познајем, познајем! Знам све! Ено онај исти озбиљан поглед на њему, који сам јуче опазио и коме сам се чудео! Дакле то ли је! Наравно! А гле како се она хартија савила у фишек и из ње се просипа злато! Блешти се, шушти и заноси његов сјај, а њих се двоје све више грле и љубе! Али, о чуда! Мени није нимало криво ни јао, напротив: мило ми је! Нека, нека, узмите се, будите срећни, ето вам новаца, ево вам и мог благослова! Ево, да вас овако по старински благословим, овако као владика унакрст! Само што ми је нешто хладно по листовима. Гле! А ко ми је то метнуо порцуланско око на лист? Та то је мртавац! Јао, јао! Не могу да вичем. Ма... ма...

- Сине, окрени се на другу страну!

Кад сам се разбудео, видим да свиће. Протеглим се и покушам да мој сан поновим, да га растумачим и да га упамтим, али ме мисао поведе далеко натраг:

Сетих се ње, Каролине! Сетих се кад сам јој главом лежао у крилу на клупи, у дражђанском Великом врту. Око нас шума и чисте стазе. Као да чујем Лабу, и детао негде кљуца, и у ушима ми зуји, и ја гледам горе и видим само небо и њу! Сав свет је она, и она сав свет! И у грудима ми се нешто све више шири, и одмах се напуни мишљу о њојзи, и опет се шири, све више, и опет је она, и само она што тако силно пуни и распиње моје груди. Ја је љубим и на груди стискам, а она затвара очи и сањајући повија се натраг и предаје се истој слаткој и неодољивој срећној мисли. Ах, како сам тада срећан био, и опет тако „неискусан“, да сам мислио: ништа ме од ње раставити не може!... После се сетим Марије, ах, те прве и једино истинске моје љубави! Сећам је се као детета, сећам као - жене, али - не моје жене! У какав се мађионични, сањиви, срећни поглед склапају оне њене пуне очи! Ех, шта сам тада мислио, шта осећао, шта хтео? Зар да живим без ње, зар... Али један вијор! Па Станке се сећам! А и како не? Сећам се онога првога вечера што сам провео у њиховој кући. Ах, то вече! Ушао сам, невиђен, у предсобље. Од велике собе су била врата широм отворена. Она је

седела за клавиром. Гледао сам је са стране. Видео сам јој гипки стас како се лако њиха, повијајући се за рукама десно и лево. Погледом сам јој се провлачио испод пазуха и разбијао се о ону чаробну облину. Видео сам и њену облу руку, мишицу, и ону чудесну рупицу на лакту. Осећао сам неки животан мирис у салону, мирис који, као у децембарско јутро, резе и сече и чини те подиграваш и летиш куд си пошао. - Чуо сам њену свирку, чуо неку дотле нечувену сонату. Али како је она свирала! - Ја сам одмах видео и осетио колико израза, колико срца, душе, племенитости, поноса, страсти, свега великог у оној што тако с осећањем оживљава и за небо везује наш орган слуша. Ја се чудим да јој још тог вечера нисам пао пред ноге, да јој нисам казао...

Али шта је, шта је то све? Како се све то губи, бледи и издише пред величанственом простотом мога најновијег познанства!...

Тога дана било је топло, али је дувао јак ветар. Погледшто би поједини вијор силно цимнуо прозором, или би напео стару потклубучену тапету на зиду, па би одмах одлетео даље; и док се око нас слеже прашина, чује се како у даљини хуји и све се диже у облак.

Ја сам с мамом седео после ручка и пушио. Ћутали смо. Чини ми се да смо обоје слушали ветар.

У тај пар врата се широм отворише, и уђе Ђорђе са штапом пруженим пред собом, са сестром и са ћерком.

Чини ми се да сам почео цвокотати зубима.

Сад ми је било све јасно! Сад сам видео шта ми је он и она! Сад, за који минут, и моја се судбина решава!

Био сам тако збуњен, да ми хиљаду којечаких планова и мисли дођоше у памет. Као удављеник, видео сам за тренут цео свој живот, не изузимајући ни мој јучерашњи сан, ни Јоцу у њему.

Понудили смо их да седну. Мама их послужи, а ја сам, опет, Ђорђу правио и палио цигаре. Пушили смо, тако смо много пушили, да се у нашој великој соби ништа није видело, и шеталица од сата као да се лактовима гурала кроз дебео дим.

Ђорђе је дошао да се опрости. Одлазак је ту, све је већ спремно. И запрегнута кола већ их не знам где чекају, и

не знам где ће још вечерас на конак, па ће сутра рано да грабе даље да не знам где опет падну на ноћиште.

Разговарали су. Ђорђе је причао, као што обично раде прости људи, махом о себи. Само су све те његове приче, по добу, земљишту, личностима, познате мојој мајци, и стога су је интересовале. Ђорђе је причао прво и највише, а, ваљда из куртоазије, о моме оцу - о њему је много причао, и моја је мати гутала те приче. После је причао о сребрењацима начелниковим, о либадету што је везао његовој покојној жени, о ватри која је сагорела и њега и нас, о некакој помади од које расте коса, и шта ти ја знам. Често је се смејао тако слатко и куражно, да сам ја увек плашљиво погледао на њу. А она је била - затворена књига! Ја сам сваки час покушавао да кроз дим од дувана прочитам штогод, али на њену лицу стајаше, као на насловном листу каке књиге, нешто крупно и неразумљиво. Хтео сам и да јој бацим који „значајан поглед“, али или ми то није ишло од руке, или се она чинила невешта.

Напоследку, Ђорђе поче свој говор пресецати са: Хај... хеј!... Боже мој!... Ала се онда живело!... Остари се, па то ти је!...

Било је то у неку руку паковање мисли. Он је прибрирао, слагао, утуткивао. Турао у празнине понеко: „даће зар Бог!“ или „Бог све може!“ - Али је покрај ковчега било подоста ствари које он као да се затеже да потрпа.

Моја му мати прискочи у помоћ.

- Па шта сад мислиш, брат-Ђоко?

Он брзо покупи све око себе и баци пред матер. Рече:

Да се осећа боље. Да му је Јоца рекао да то може бити још боље. Да је, напоследку, божја воља, али он се нада од бављења у „природи“ код брата. А после, пошто више не може радити заната, да је наумио тражити службу.

Моја мати виде да је последње парче тако велико да не може у ковчег:

- Каку службу, брат-Ђоко?

- Па тако! На пример, код општине штогод.

На при-

мер... ја., тако... Ето, могао бих, на пример, како

ћу ти ка-

зати?

- Оно јест, тако је! - рече мама и приклопи капак.

Дигоше се.

- Шта?! - хтедох ја, уплашен, викнути. - Шта, зар већ? Зар заувек? Зар је то могућно!?

Али ја не викнух, не „сруших небеске бводове“, него једва прошаптах, и то - њој:

- Зар већ идете?

Она тужно слеже раменима и послушно показа очима на оца.

- И сад одмах седате на кола, сад одмах путујете? *Одмах?*

- Одмах!

Не знам како смо се опростили. Ништа нисам видео. Било је у соби и мрачно и загушљиво, и таваница се почела спуштати, и дим од дувана каменити, и све да те угуши!

Ја сам се руковао - то знам. Знам да сам и мами стискао руку, и да ми је она, озбиљно смешећи се, рекла: „Збогом; али ја ћу само до врата!“

И врата се затворише. Мама се врати. Чујем у авлији корак и лупу од батине којом се Ђорђе поштапа.

Још један тренутак и - све је изгубљено!

- Мамо!

- Шта, брате?

- Мамо!... Ја., ти...

Још мало па је - доцне!

- Мамо, не знам зашто, али ето видиш, ја...

Чујем како се затворише врата од капије и одсудно видим на лицу моје матере *онај* озбиљан израз који се на њој види само кад је говор о мојој женидби.

Још мање него мало, и све је пропало:

- Мамо!... мени се... допада ова девојка!

- Красно дете!

Разиђе се дим у соби. Нека давно невиђена светлост сину, и све замириса надом и поуздањем.

Ваљало је хитати. Ја сам увек разумевао своју матер, па и сад сам разумео да треба сад, и то одмах, кидати:

- Да их зовнем? - и ја поскочих вратима.

Али као Црвено море пред Мојсијем, тако се њена лепа и суха ручица испречи преда мном. - Кад јој погледах

у очи, видех нешто огромно велико, али не разумем ни оволишно!

- Иди, ако ћеш! - рече она, и њен поглед раздвоји Црвено море. - Иди, ако ћеш! Бог га убио ко ти у том стане на пут!

Било је још толико времена да сам их могао вратити с капије, али се не макох с места, и као окамењен гледах у мајку.

- Иди! То је једно добро и честито дете! Знала сам јој и матер - красна жена! И Ђорђе је један по један човек! Он, ето, сад није низашто, али се још не да! И ја ти кажем, - мамин глас поче емфатично да звони - и ја ти кажем да се он никад неће дати злу! Он је од *старих људи*! Он је јунак и верује у Бога! Иди, ако ћеш!...

Али у њеним очима стајала је друкчија пресуда. Ја седох, саслушах је оборене главе.

Она као да паде у неки занос и као да себи самој или некоме другоме - а не мени - узме говорити:

- Таки сте ви сви, данашњи младићи! Не знате шта хоћете, па не знате ни шта радите!... Хај, хај, како су ваши стари *бегенисавали* девојке, а како се ви данас - *заљубљујете*! Сви ви, сви!...

Па онда, као да се трже из неког сна, плесну се рукама и окрете се мени, оштро ме гледајући у очи:

- Али наопако, да ти откуд не волиш Ђорђа, па да стога не узимаш њу?!... Да откуд ти нећеш да учиниш њему све што човек може учинити, па дајеш - чисто ме срамота да кажем - па дајеш срце његовој ћерци? Девојци красној, поштеној, честитој, доброј кућаници; али девојци - разбери се, молим те! - коју си ти јуче први пут видео!... Само немој да мислиш да ја имам што против ње! Не, богам! Бог је велика заклетва!...Али ви, данашњи младићи!...

Онда се плесну руком по челу:

- Ох, шта ја, грешна у бога, радим!... Међем девојци грану на пут!... Иди!...Иди!... Иди!...

Она ме очајно дохвати за руку, управо довуче до врата и отвори их! Ја ухватим њену руку и пољубим, па широм отворим врата:

- Идем, мамо, овде је - страشان дим!

Кад изиђем у авлију, врућ, јак ветар духну и отвори капију. Ја изиђох на улицу. И као да у даљини видех пешеве од Ђорђевог капута како их носи ветар, и још као да чух два-трипут удар његове штаке о калдрму, па онда се опет све зави у облаке од прашине.

А оно тамо далеко пред њима, да није оно Јоца доктор?...

Чудно сам се осећао кад уђох у собу и видех маму у оном свечаном расположењу као кад прича:

„А шта ја теби, море, рекох, а? А ко се стара за она два црва!“

О Божићу, 1886.

ПРВИ ПУТ С ОЦЕМ НА ЈУТРЕЊЕ

„Било ми је, вели, онда тек девет година Ни сам се не сећам свега баш натанко. Причаћу вам колико сам запамтио. И моја од мене старија сестра зна за то, а мој млађи брат баш ништа Нисам пао на теме да му казујем!

Мени је мати причала много штошта кад сам одрастао, па је запиткивао. Отац, наравно, никад ни словца!

Он, тј. мој отац, носио се, разуме се, турски. Чисто га гледам како се облачи: цемадан од црвене кадифе с неколико катова златна гајтана; поврх њега ћурче од зелене чохе. Силај ишаран златом, за њега заденута једна харбија с дршком од слонове кости, и један ножић са сребрним цагријама и с дршком од слонове кости. Поврх силаја транболос, па ресе од њега бију по левом боку. Чакшире са свиленим гајтаном и бућметом, па широки пачалуци прекрили до пола ногу у белој чарапи и плитким ципелама. На главу тури тунос, па га мало накриви на леву страну, у рукама му абонос-чибук с такумом од ћилибара, а с десне стране под појас подвучена, златом и ћинђувама извезена дуванкеса. Прави кицош!

Нарави је био - отац ми је, истина, али кад сам већ почео причати не вреди шептрљити - нарави је био чудновате. Озбиљан преко јего, па само заповеда, и то он једанпут што рекне, па ако не урадиш - бежи куд знаш! Осорљив и увек хоће да буде на његову, тј. нико се није ни усуђивао доказивати што противно њему. Када се здраво наљути, а он псује алилуј. Тукао је само шамаром, и то само једанпут, али, брате, кад одалами, од часа се пружуиш! Лако се наљути; натушти се, гриска доњу усну, десни брк суче и издиже га навише, веће му се састале на челу, а оне црне очи севају. Јао! Да онда неко дође да му каже да нисам знао „алекције"! Не знам чега сам се тако бојао, напослетку баш и да ме ћуши једанпут, па шта?

Али ја стрепим од оних очију: кад их превали, па као из праћке, а ти, не знаш зашто ни крошто, цептиш као прут!

Никад се није смејао, бар не као други свет. Знам, једанпут држи он на крилу мог малог братића. Дао му сахат да се игра, а мој Ђокица окупио па гура оцу сахат у уста и дерња се из петних жила што он неће да отвори уста. Ја и сестра да умремо од смеха, а то се и оцу даде нешто на смех па неколико пута развуче мало леву страну од уста, и око левога ока набра му се кожа. То је била велика реткост, и ето тако се он смејао кад се десило штогод где би неки други развалио вилице да би се чуло у Тетребову механу.

А знам, опет, кад је умро мој чича с којим је бабо ортачки радио и кога је јако волео. Моја стрина, мати, својте, ми деца - удри кукај, плачи, запевај, стоји нас вриска, а мој бабо ништа, ама баш ни сузе да пусти, ни „ух!“ да рече. Само кад га понеше из куће, а баби заигра доња усна, дркће, дркће; прислонио се на врата, блед као крпа, па ћути.

Што рекне, неће попустити ни за главу. Па макар да се он каје у себи. Знам кад је отпустио Проку момка из службе. Видим да се каје и да му је жао, али попустити неће. Тога Проку је најволео од свију момака. Знам само једанпут да га је ударио што, точећи ракију, није добро заврнуо славину на петачци, па скоро аков ракије истекао. Иначе никад ни да га је кљуцнуо! Све му је поверавао, слао га у села по вересију и којешта - А знате што га је отпустио? - На правди бога!... Видео га да игра крајцара! - Тек ћете се ви после чудити.

То о Ђурђеву дне. Дошао Прока у дућан да му се ново потпише буквар. Бабо извади деведесет гроша, па каже: „На, ево ти ајлука! Мени више не требаш; иди па тражи где се може играти крајцара!“ Турио Прока вес на очи, плаче као киша и моли. Дарну то мог оца, баш видех, али мислите да је попустио? - Боже сахрани! Извади само још један дукат па му даде: „На, на пут за уши!“ Оде Прока, а он се каје у себи што истера на правди бога најваљанијег момка.

Никад се није шалио; ни с нама децом, ни с мајком, ни с ким другим. Чудно је живео с мојом мајком. Није то да рекнеш да је он, не дај боже, као што има људи, па хоће

да удари и тако што, него онако некако: увек хладан, осорљив, гори од туђина, па то ти је! А она, сирота, добра, брате, као светац, па пиљи у њега као ноје у јаје. Кад се он што обрецне, а она да свисне од плача, па још мора да крије сузе и од нас и од њега. Никад и никуда није с њоме ишао, нити је она смела поменути да је куда поведе. Није трпео ни да се она што меша у трговину и у његова посла. Каже она једанпут:

- Митре, што не даш Станоју ракију? Скоро ће и нова, па где ћеш је?

А тек се он издрачи на њу:

- Јеси ли ти гладна, или ти је чега мало? Новци су у твојим рукама, па кад ти нестане, а ти кажи! А у мој се посао не плећи!

Покуњи се мати па ћути.

Са светом је такође мало говорио. У кавани имао је своје друштво, и само међ' њима што рекне по коју. Кума Илију је поштовао што може бити; и то је једини човек који му је смео рећи шта је хтео, и кога се мој отац чисто прибојавао.

Нас је децу, као и мајку, волео, није вајде, то се види, али нас је држао престога. Ја се не сећам никад и никака знака нежности од њега. Покривао нас је, истина, ноћу кад се откријемо, и није нам дао да се надносимо над бунар и пењемо на дуд - али шта ми је то? То раде и други очеви, али купују деци и шећерлемета, златне хартије и лопту од гумаластике што скаче с врх јаблана!

У цркву је ишао само на Ђурђевдан, у кавану свако вече. Вечерамо, он тури чибук под леву мишку, задене дуванкесу под појас, па хајд! Долазио је лети у девет, а зими и раније, али неки пут превали и поноћ, а њега нема. То је моју сироту мајку и сестру пекло - ја вам се онда још нисам разумевао у лумповању. - Никад оне нису заспале пре него он дође, па ма то било у зору. Седе у креветима - не смеју ни свећу да упале. Љути се он, болан, кад види да свећа гори. Чуо сам једанпут, кад дође доцне кући, где прогунђа:

- Шта ће та свећа у ово доба?

- Па да се видиш свући, Митре, - каже моја мати.

- А зар ја не знам упалити свеће, или сам, ваљда,
пи-
јан, па не удем наћи?

- Па није, Митре, - увија се моја мати - него као
ве-
лим...

- А шта велиш? Ваљда да ми комшилуку мисли да
ми
лежи мртвац у кући!

Какав мртвац! Ви мислите он то збиља мисли? Мари
он и за суседство! Него не да он да моја мати води рачуна
о његову доласку, па не зна од зла како ће да почне. Хтео
би да мати спава, само да он може без бриге банчити. Пе-
кло је то и њега, види се то.

Пио је врло мало, и то само вино. Ракију, и кад огледа
за куповину, испљује, па накисели лице. Ни за каву није
богзна како марио... Па шта је радио сву ноћ по ме-
ханчинама? - питате ви.

Несрећа, па то ти је! Да је пио, чини ми се, ни по јада.
Него... Видећете!

То је мојој мајци пола века укинуло. Плаче неких пута
да свисне. А никоме да се појада.

Једанпут дође он, тако, доцне кући... Ништа!... Сутра-
дан - ништа... Кад, мој брате, опази мајка да он нема са-
хата! Прекиде се жена, пита га: - А где ти је, Митре, са-
хат?

Он се намргодио. Гледа на страну, каже:

- Послао сам га у Београд да се оправи.

- Па добро је ишао, Митре.

- Ваљда ја нисам ћорав ни луд; ваљда ја знам кад
сахат
иде и кад не иде!

Моја мати шта ће, ућута.

Кука после с мојом сестром: „Еј, тешко мени! Даће све
што имамо, па под старост да перем туђе кошуље!"

Једанпут опет - јали је било десет, јали није - а њега
ето из каване. Накривио једну астраханску шубару, преко
прсију златан ланац с прста дебео, за појасом један сре-
брњак искићен златом и драгим камењем. Уће он, а као
да му се набрала кожа око левог ока. Нешто је добре воље.

Како уђе, извади сахат иза појаса, као санћим да види
колико је.

- Зар си повратио?... - трже се. - Зар ти је већ оправљен
сахат?

- Оправљен! - каже он.
- А какав ти је то ланац?
- Ланац као сваки ланац - каже он, али некако мекано, није да се издире.
- Знам, - каже моја мати - а откуд ти?
- Купио сам!
- А та шубара? То има само у Миће казначеја.
- Купио сам и њу!
- Продао ти?
- Продао!
- А какав...?

Али ту мој отац погледа некако преко ока моју мајку. Она умуче.

Он се узе скидати. Гледам испод јоргана. Извади иза појаса један замотуљак колик' песница, па баци на сто, а оно звекну: сам самцит дукат, брате!

- На, - рече - остави ово! - Па онда изиђе у кухињу.

Моја мати узе ону хартију некако само с два прста, као кад диже прљаву дечју пелену.

- А шта ћу - каже сестри - с овим новцима? Ово је проклето!... Ово је ђаволско!... Ово ће ђаво однети како је и донео!...

Као што видите нема ту среће ни живота!

И тако је моја мати била несрећна и ми смо сви уз њу били несрећни...

Некад, причала ми је мати, био је он сасвим други човек; а и ја се сећам, као кроз маглу, како ме је често држао на крилу док сам био сасвим мали, правио ми од зове свирајку и водио ме са собом на колима у ливаду. Али, каже мајка, откако се поче дружити с Мићом казначејем, Крстом из Макевине улице, Олбректом апотекарром и још тамо некима, све се окрену и пође како не треба.

Обрецује се. Не трпи никака запиткивања, одмах се испречи: „Гледај своја посла!“, или: „Имаш ли ти друге каке бриге?“

Није вајде, казао сам ја: видео је он сам да не ваља шта ради; али га узео буди бог с нама на своју руку, па га не пушта.

Па ипак, смешно је казати, али опет, опет је он био добар човек. Јесте, богоми! Али тако...

Једанпут врати се он у неко доба кући. Није сам! Чуди се моја мати. Прође он још с неким поред врата, нешто полако гунђају. Одоше у авлију. Чујемо ми мало после коњски топот и рзање. Не знам ја шта је то.

Кад он после уђе, ја почех хркати, и моја се сестра учини да спава. Назва добро вече, па ућута. Ћути он, ћути мајка, чекам ја.

Онда моја мати отпоче, а глас јој промукао:

- Одведоше вранца!
- Одведоше - каже он.

Опет ћуте, само мати час пò усекњује се, а ја чисто осећам како плаче.

- Митре, тако ти бога, тако ти ове наше деце, остави се, брате, друговања с ђаволом. Ко се њега држи, губи и овај и онај свет. Ено ти Јове карташа па гледај! Онакав газда, па сад спао на то да прегрће туђу шишарку и да купује по селима коже за Чифуте. Зар ти, забога, није жао да ја под старост чекам од другог кору хлеба, и да ова наша дечица служе туђину?... - Па онда поче јецати.

- А шта си ти узела мене заклињати децом и плакати нада мном живим? Шта слиниш за једном дркелом? Није он мене стекао, него ја њега! Сутра, ако хоћеш, да купим десет!

Моја мати плаче још јаче:

- Знам, Митре брате, - каже она милостиво - али хоће душмани све да однесу. Остави се, брате, тако ти ове наше нејачи, проклете карте! Знаш да смо ми на нашој грбини и крвавим знојем стекли ово крова над главом, па зар да ме којекаке изелице из мог добра истерају?...
- А ко те тера?
- Не тера ме нико, брате, али ће ме истерати, ако тако и даље радиш. То је занат од бога проклет!
- Ама ја сам теби сто пута казао да ми не попујеш и да ми не слиниш без невоље! Није мени, ваљда, врана попила памет, да ми треба жена тугор!

Ћути племенита душа. Гуши се. Ни суза нема више. Оне теку кроз прси, падају на срце и камене се.

Дан за даном, а оно све по старом. Доносио је често пуне вишеке новаца. Губио је такође. Долазио је често без прстења, без сахата и без златна силаја. Доносио је други пут и по два три сахата и по неколико прстенова. Једанпут: једне чизме, једну ћурдију; други пут: коњско седло; после, опет: туце сребрних кашика; а једном: пуно буре лакерде и - свакојаким других комендија. Једанпут доведе увече вранца, оног истог, нашег.

Сутра му купио нове амове: висе ремени до ниже колена и бију га ројте по вилицама. Упрегао га у кола, а столицу турио на дућанска врата, па кроз варош rrrrrr!, да све излеће калдрма испод ногу.

Ми смо већ били оуглалани, само је мати плакала и бринула се. Како да није, болан? Трговина забатаљена. Момак се један по један отпушта. Све иде као у несрећној кући, а новци се троше као киша.

Почеше, богме, они његови пајташи долазити и нашој кући. Затворе се у велику собу, упале по неколико свећа, звечи дукат, пуши се дуван, клизи карта, а наш момак Стојан не престаје пећи им каве (а сутрадан показује по неколико дуката што је надобијао напојнице). А наша мати седи с нама у другој соби; очи јој црвене, лице бледо, руке сухе, и час по понавља: „Боже, ти нама буди пријатељ!”

И тако се он сасвим отпади од куће. Само ћути. Матери никад не гледа у очи. Нас децу не милује ни осорне речи да рекне, а камоли благе. Све бежи од куће. Само нам пара даје колико које хоћемо. Ако иштем да купим легрштер, а он извади по читаву плету. За јело је куповао све што је било најлепше у вароши. Моје хаљине најлепше у целој школи. Али опет нешто ми је тако тешко било гледајући моју мајку и сестру: чисто постареле, бледе, тужне, озбиљне. Никуд подбогом не иду, па и на славу слабо ком да иду. А и нама су жене слабо долазиле, већ само људи, и то готово све само оне „лоле” и „пуста’ије”, као што их је моја мати звала. Дућан готово и не ради. „Зар ја - каже мој отац - да мерим гејаку за двадесет пара чивита? Ено му Чифута!” - Мати не сме ништа више ни да прослови. Каже, једанпут јој казао:

„Јеси чула, ти, разумеј српски што ћу ти рећи: ако ти мени цигло једанпут још што о томе прословиш, ја ћу

себи наћи кућу, па се иселити; а ти овде попуј коме хоћеш! У-пам-ти до-бро!"

Ћути она, сирота, као заливена. Стегла срце, копни из дана у дан, а све се моли богу: „Боже, ти мене немој оставити!"

Е, па ваљда видите шта ће из свега да буде!

Дођоше они сви једно вече. Дође с њима још некакав Перо Зеленбаћ, некакав свињарски трговац који, веле, „ради с Пештом". Бркове ушилио, косу остраг поделио, а золуфе пустио чак до јагодица. Дебео у лицу, шишкав у телу; накривио некакав шеширић, а преко прслука златан ланац: исти онакав какав је пре бабо имао. На руци му некакав прстен, цакли се, брате, не да у се погледати. Гега се кад иде; говори крупно и промукло, а све се смеши оним малим, као јед зеленим очима, да те некакав страх ухвати као од совуљаге.

Дођоше они, велим. Стојан одмах уз огњиште, па пеци каву.

Запалише четири свеће. Удари дим од дувана као из димњака. Пију каву, ћуте као Турци, само карта клизи, и чујеш како звечи дукат.

То је била страшна ноћ!

Ми се с мајком затворили у другу собу. Она више не плаче. Ни сестра Испијене у лицу, очи упале па гледају страховито уплашено. Према овоме је ништа оно кад ми је стриц умро.

Неколико пута улазио је наш отац у нашу собу. Био је сав знојав. Раздрљио џемадан, распучио кошуљу па му се виде густе црне длаке на грудима. Намрчио се као Турчин.

- Дај још! - вели мојој мајци.

Она стегла срце. Ћути као камен, отвара ковчег па шаком сипа у његову, а он везује у махраму.

Гледа узверено и на страну, одлаже ногама као ја кад ме друштво чека напољу, а ја стојим док ми сеша не одсече хлеба. Узима новце, главу окренуо на другу страну, па кад прође, прогунђа као за се: „Још само ово!" И онда чисто бежи из собе.

Али „још ово", „још ово", уђе ти он, чини ми се, пети пут у нашу собу, а тако око три сахата по поноћи.

- Дај! - вели мајци, а дошао у лицу као земља.

Мати пође ковчегу, а ноге јој клецају, све се навија.

Онда ја видех, испод јоргана, како се онај мој велики отац стресе и како се прихвати за пећ.

- Брже! - каже мајци а одлаже ногама и рукавом брише зној.

Мати му пружи.

- Дај све! - рече он.

- Последњих десет дуката! - рече она. Али то не беше више глас, ни шапут, већ нешто налик на ропац.

Он скопа оне новце и управо истрча из собе.

Моја мати клону крај ковчега и обнесвести се. Сестра врисну. Ја скочих из постеље. И Ђокица скочи. Седосмо доле на патос крај ње; љубисмо је у руку: „Нано, нано!”

Она метну руку на моју главу и шапуташе нешто. Онда скочи, упали свитац па прижеже кандило пред светим Ђорђем.

- 'Одите, децо, молите се Богу да нас избави од пропасти! - рече она Глас јој звони као звоно, а очи свтлб као вечерњача на небу.

Ми потчасмо њој под икону и сви клекосмо, а Ђокица клекао пред мајку, окренуо се лицем њој, крсти се и, сироче, чита наглас ону половину Оченаша што је већ био научио. Онда се опет крсти и љуби матер у руку, па опет гледа у њу. Из њених очију теку два млаза суза. Оне беху управљене на свеца и на небо. Тамо горе беше нешто што је она видела; тамо њен Бог ког је она гледала и који је њу гледао. И онда јој се по лицу разли некако блаженство и некака светлост, и мени се учини да је Бог помилова руком, и да се светац насмеши, и да аждаја под његовим копљем зе'ну. После ми заблеснуше очи, па падох ничице на крај њене хаљине и на њену леву руку, којом ме придржа, и молих се по стоти пут: „Боже, ти видиш моју мајку! Боже, молим ти се за бабу!” И онда, а не знам зашто: „Боже, убиј онога Зеленбаћа!”

Дуго смо се тако молили.

После моја мати уста, попе се на столицу па целива светог Ђорђа И моја сестра то исто учини, а после лиже и мене и Ђокицу, те и ми целивасмо. Онда мати узе суху киту босиока што је стајала за иконом, и стакленце с бо-

гојављенском водицом што је висило под иконом, покваси оном водом босиљак, па, нешто шапћући, прекрсти њиме собу. Онда полако отвори врата, па на прстима дође до велике собе, па прекрсти китом врата од ње.

Еј, како ми је онда лако било! Како сам се осећао блажен, као окупан! Ама што ми сад не може више да буде онако?

Истом што мати прекрсти врата од велике собе, а унутра се диже жагор. Не може ништа да се разуме, само што Зеленбаћ једанпут викну, колико игда може:

- А ко мене може натерати да играм више? Камо тога?

После опет наста нејасан жагор и свађа. Онда чусмо како се врата отворише, гунђање и кораке.

Али бабо не уђе у собу. Залуд ми чекасмо. И дан забели, ја и Ђокица заспасмо, а он још не дође.

Кад се пробудих, сунце беше далеко одскочило. Осећао сам се страшно уморан и празан, али не могах више затворити очију. Устанем.

Све изгледа некако свечано, па тужно. Напољу мирно, свеж зрак пада кроз отворен прозор, а пред иконом још дркће пламичак у кандилу. Моја мати и сестра бледе као крпе, очи им влажне, лице као од воска, крше прсте, иду на прстима и ништа не говоре, само што шапућу неке побожне речи. Не донеше нам доручак, не питају јесмо ли гладни, не шаље ме мати у школу!

- Шта је ово? - питао сам се ја - Је ли овде мртавац у кући, или се мој покојни стриц вратио па га ваља наново сахрањивати?

Онда претрнух кад се сетих шта је ноћас било, и механички прошаптах: „Боже, знаш *оно* за бабу!" И опет: „Боже, ама убиј оног Зеленбаћа!"

Не мислећи ништа, обучем се и изиђем из собе. И нехотично пођем вратима од велике собе, али се очас тргох, јер осетих како ме мајка дохвати за руку.

Ја се окретох али она не рече ништа, само тури прст на уста; онда ме одведе до врата од куће, па ме пусти. Она се врати натраг у собу, а ја стајох на вратима. Гледам за њом - не знам шта да мислим.

Онда се наново пришуњам на прстима до велике собе, па провирим кроз кључаоницу.

Гледам.

Сто насред собе. Око њега разбацане столице; две или три претурене. По поду лежи тисућу карата, разгажене и неразгажене цигаре, једна разбијена кавена шоља, и испод једне карте вири дукат. Застор на столу свучен с једне стране скоро до половине. По њему разбацане карте, испреваљиване шоље, пуно трина и пепела од дувана Стоји још неколико празних тањира, само на једном дуван истресен из луле. Четири празна свећњака; само у једном што букти дебела хартија којом је свећа била омо-тана, и црн дим мирно се уздиже и дохвата за таван.

На једној столици за столом, леђима окренут вратима, седи мој отац. Обе руке до лаката наслонио на сто, а на руке легао челом, па се не миче.

Гледао сам тако дуго, али он ама да је мрднуо. Само видех како му се слабине купе и надимају. Чудно сам и мрачно нешто мислио. Чинило ми се, на пример, - а не знам, управо, зашто - да је он мртав, па сам се чудило како мртавца дише. После ми се чинило да му је она снажна рука од кабасте хартије, да не може више њом ударити - и све тако којешта.

Богзна докле бих ја тако вирио, да ме се опет не дотакну мајчина рука. Ништа ми не рече, само оним благим очима показа пут врата.

Ја - не знам зашто - одједанпут скидох капу, пољубих је у руку, па изиђох напоље.

Тај дан био је субота.

Кад изиђох на улицу, иде свет као и обично; сваки гледа своја посла. Силни сељаци дотерали којешта на пијаци. Трговци завирују у вреће и пипају јагњад. Новак пандур дере се и одређује где ће ко да притера кола. Деца краду трешње. Сретен ћата иде с добошарем по вароши и чита да се забрањује пуштати свиње по улицама. Тривко извадио јагње, па виче: „Ходи, вруће!“, а пијани Јоза игра у једној барици.

- А што је, море ваш дућан затворен? - запита ме Игњат ћурчија, који у тај пар прође.

- Тако! - кажем ја.

- Да није болестан Митар?
- Није - кажем ја.
- Отишао, ваљда, некуд?
- У село - рекох ја, па побегох у авлију.

Ето ти затим два такозвана „девера“, тј. мојих другова које је послао господин да виде што нисам дошао у школу.

Сад се тек сетих да је требало ићи у школу. Узмем књиге и комад хлеба, а гледам мајку и девере.

- Кажите, децо, господину да Миша није могао пре доћи - имао је посла.

О, ова рука! Да ми је да је се сит наљубим, кад она спава, кад ме не види!

Шта је било у нашој кући за време док сам био у школи - не знам... То јест, знам: јер кад се вратих из школе, нађох све онако како сам оставио: моја мати и сестра седе с рукама у крилу; не куха се ни ручак; пролазе на прстима покрај велике собе и само отхукују - исто онако као кад ми је стриц умро, Ђокица у авлији везао мачки ђезву за реп, па *се* увесељава њеном трком. Момци шију гуњеве у својој одаји, а Стојан се извалио у сено па хрче као да је по ноћи.

Мој отац још исто онако седи, не миче се. Затегло му се ћурче преко широких леђа, а око појаса се размиче од дубока даха.

Одавно је већ било звонило на вечерње.

Дан се клони својему крају, а у нашој души иста она пучина - нигде краја да видиш, само се облаци све гушће гомилају. Све постаје несносније, страшније и очајније.

- Боже, ти на добро окрени!

Ја сам седео на прагу пред кућом. Држао сам у руци некаку школску књижицу, али је нисам читао. Видео сам на прозору бледо лице моје матере, наслоњено на суху јој ручицу. У ушима ми је зујало. Нисам умео ништа да мислим.

Уједанпут шкљоцну брава. Моје мајке неста са прозора Ја претрнух.

Врата се од велике собе отворише. На прагу стајаше он, мој отац!

Вес мало затурио, па му вири испод њега коса и пада му на високо чело. Бркови се опустили, лице потамнело,

па остарело. Али очи, очи! Ни налик на оне пређашње! Чисто посукнуле, утекле у главу, упола покривене трепавицама, полако се крећу, нестално и бесмислено гледају, не траже ништа, не мисле ништа. У њима нешто празно, налик на дурбин коме су полупана стакла. На лицу некакав тужан и милостиван осмејак - није то никад пре било! Такав је изгледао мој стриц кад је пред смрт искао да га причесте.

Полако пређе ходник, отвори врата од наше собе, промоли само главу унутра, па се, не рекавши ништа, брзо повуче. Затвори врата па изиђе на улицу и лагано се упути кум-Илијиној кући.

Причао ми је после Тома, кум-Илијин син, да је се мој отац с његовим затворио у једну собу, да су нешто дуго полако разговарали, да им је после донето хартије и мастила, да су нешто писали, ударали печате и тако даље. Али шта је то било, то се не зна, нити ће икад ико знати.

Око девет и по сахата ми смо сви лежали у постељи, само мати што је седела с рукама у крилу и безначајним погледом гледала у свећу. У то доба шкрипнуше авлијска врата Мати брзо пирну у свећу, па и сама леже у кревет.

Мени је испод јоргана куцало срце као да неко бије чекићем у грудима.

Врата се отворише и мој отац уђе. Обрте се једном два по соби, па онда, не папећи свеће, скиде се и леже. Дуго сам још слушао како се преврће по кревету, па после сам заспао.

Не знам колико сам тако спавао, кад осетих нешто мокро на челу. Отворим очи и погледам: пун месец гледа право у собу, а његов паучинаст зрак пао на лице моје мајке. Очи јој затворене, лице као у неког тешког болесника, а груди јој се немирно дижу.

Више ње стоји мој отац. Упро поглед у њу и не миче се.

Мало после приђе нашем кревету. Гледа нас све, гледа моју сестру. Дође опет насред собе, опет погледа уокруг, па прошапута:

- Спавају! - Али се трже од свог шапата и као да се окамени насред собе. Дуго је тако стајао не мичући се, само што опазим покаткад како му сену очи, гледајући час на нас, час на матер.

Али ми ниједно ни ухом да макнусмо!

Онда он пође поребарке на прстима чивилуку, а не скида ока с нас; скиде пажљиво *онај* сребрњак, тури га под цубе, натуче вес на очи, па брзо и целом ногом ступајући изиђе напоље.

Али тек што се врата притворише, а моја се мати исправи у кревету. За њом се диже и сестра. Као каки дуси!

Мати брзо али пажљиво уста и пође вратима; за њом приста и сеша.

- Остани код деце! - прошапута мајка, па изиђе напоље.

Ја скочих па и сам пођох на врата. Сеша ме ухвати за руку, али ја се отргох и рекох јој:

- Остани код деце!

Кад изиђох напоље, притрчим плоту, па све поред плота а испод вишања довучем се до бунара и чучнем иза њега.

Ноћ је била у бога дивота! Небо се сија, месец се цакли, ваздух свеж - нигде се ништа не миче. Онда видех бабу како се надвири над прозор од момачке собе, па опет оде даље. Стаде најзад под кров од амбара да извади пиштољ.

Али у исти мах, не знам откуд, створи се моја мајка уз њега.

Пренерази се човек. Упро поглед у њу па блеји.

- Митре брате, господару мој, шта си то наумио?

Мој отац уздрхта Стоји као свећа, шупљим погледом гледа моју мајку, а глас му као разбијено звоно:

- Иди, Марице, остави ме... Ја сам пропао!

- Како си пропао, господару, бог с тобом! Што говориш тако!

- Све сам дао! - рече он, па рашири руке.

- Па ако си, брате, ти си и стекао!

Мој отац устукну један корак, па блене у моју матер.

- Ама све, - рече он - све, све!

- Ако ће! - рече моја мати.

- И коња! - рече он.

- Кљусину! - каже моја мати.

- И ливаду!

- Пустолину!

Он се примаче мојој мајци. Гледа је у очи, чисто прожиже. Али она као један божји светац.

- И кућу! - рече он, па разрогачи очи.
- Ако ће! - рече моја мати. - Да си ти жив и здрав!
- Марице!
- Митре!
- Шта ти то велиш, Марице?
- Велим: да бог поживи тебе и ону нашу дечицу! Није нас хранила ни кућа ни ливада, него ти, хранитељу наш! Нећемо ми бити ниједно гладни док си ти међ' нама!

Мој отац као да се мало занесе, па се наслони лактом на раме материно.

- Марице, - поче он - зар ти?... Загрцну се, па покри очи рукама и ућута.

Мајка га ухвати за руку:

- Кад смо се ми узели, нисмо имали ништа осим оне поњаве, једне тепсије и два три корита, а данас, хвала богу, пуна кућа!

Ја видим како испод бабина рукава кану кап и блесну спрам месечине.

- Па зар си заборавио на чардак пун шишарке?
- Пун је! - каже отац гласом меканим као свила, а рукав превуче преко очију и спусти руку.
- Па шта ради она моја ниска дуката? Што ће онај лежећи новац? Узми га у трговину!
- Уложићемо у жито!
- Па зар смо ми неки престари људи? Здрави смо, хвала богу, а здрава су нам дечица. Молићемо се богу, па радити.
- Као поштени људи!
- Ниси ти неки туњез, као што има људи. Не дам ја самих твојих руку за сав капитал Параносов, па да је још онолики!
- Па ћемо опет стећи кућу!
- Извешћемо нашу децу на пут - каже мати.
- Па ме неће мртвога клети... Откад их нисам видео!
 - Ходи да их видиш! - рече мати, па га као неко дете поведе за руку.

Али ја у три корака већ у соби. Само што пришаптах мојој сестри: „Лези!“, па навукох јорган на главу.

Управо њих двоје ступају преко прага, а на цркви грунуше звона на јутрење. Громко се разлеже кроз тиху ноћ, и потресе се душа хришћанска И као талас сухо грање, тако њихов звук односи бољу и печал, кида узе таштине, а скрушена душа разговара се с небом...

- Сине, устани да идемо у цркву!...

Кад сам ишао лане у Београд по јеспап, видео сам у Топчидеру Перу Зеленбаћа у робијашким хаљинама; туца камен!"

(1879)

СВЕ ЋЕ ТО НАРОД ПОЗЛАТИТИ

И сумрак се поче хватати, а лађе још нема Свет, који ју је чекао, поче се разилазити. Оде и дечко с црним земичкама и капетаница с бајатим лицем. Одоше и оба практиканта, с Марком столаром, свадивши се најпре с гостионичаром што им је точио још прошле среде отворено пиво. Пођоше и кочијаши, нудећи се да по два гроша возе у варош; али већина, „ради апетита“ или „опружања ногу“, оде пешице, приметивши прут на раме а палац од леве руке за шпаг од пршњака Ни жена Маринка магације не хтеде сести у кола, већ пође са својим малим друштвом пешице, окрећући час по леђа онима с којима је говорила; и то не из непристојности, већ просто због тепелука који тако безазлено блисташе, као да је Зајичар процватио, а кроз Књажевац протекла река од млека.

Сунце се беше расплинуло у далекој прекосавској равници, и само још поврх места где га је нестало пружаху се у небо дугачке, светле беличасте зраке, као да је отуд са запада помолио неко грдну шаку са раширеним и нагоре окренутим прстима - управо онако како то праве добри и рђави молери. Сава, која је била тако опала да је се готово на сваком месту могла газити, сањиво отицаше, одбијајући слабачак црвенкаст рефлекс од облачка поврх ње.

Замало још, и свет се сасвим развије. Осим слугу и чиновника паробродских, на обали стајаху још само два човека - један у фесу и чакширама, други у мундиру и мамузама. Онај у фесу - Благоје казаница - цео дан нестрпљиво ходаше: сваки час запиткиваше кога по штогод; обрташе се непрестано, као да га цела снага сврби па не зна одакле да се почне чешати; улажаше у станичну гостионицу и чисто као да ће одоцнити усплахирено истрчаваше поново напоље, упирући поглед далеко преко мирне Саве. Његово лепо избријано, чисто лице, с лаким површним борама, налик на оне облачке на ћилибару, са

седим золуфима и брковима, стајаше некако у контрасту с маленим, плавим, ведрим очима које живо, па ипак с поуздањем, скакаше с једног предмета на други. Чибук је непрестано држао у зубима, палећи лулу истресеним кокицама. Сваки час је запиткивао и момке и агента: Што нема лађе? Да ли има кака депеша? Је ли вода тако мала? Вуче ли каку теретницу, итд., - на што му и момци и агент, са урођеним господством страних држављана, врло укратко и осорно одговараше.

Капетан, пак, по имену Танасије Јеличић, стајаше готово цео дан на једном месту, подбочивши се на сабљу. Лице му беше окренуто страни с које лађа долази, а очи уморно и нестално блудише око тога места, као оно сасвим издубена главчина око оједене осовине. На његову лицу не беше онога хероичнога изгледа који се кадшто виђа и на пензионованим потпуковницима, па ипак оно те опомиње на омарину иза које се диже олуј, одлећу и ћерамиде с кућа и капе с глава. Пуначки, малени, с обе стране пострижени бркови, мален али подебео нос, осредње смеђе очи, рехаве обрве, округлао обријан подбрадак и чисти, масно-жути, али не мршави образи, мала уста с поверљивим контурама, велике руке, аљкава униформа, а као снег бела кошуља и као млеко чиста сабља - све то издаваше господина и гејака, човека од кога ишчекујеш да зна аранжовати кадрил и очистити острицу, а опет те нимало не би изненадило кад би он окренуо дами леђа, обрисао нос салветом, или чак забô виљушку у локумиће.

Он дакле стајаше, а казанција се непрестано вртијаше. Напоследку, кад мрак стиже пре лађе и не могадијаше се видети ни златан перваз на агентовој капи, и њих се двојица покуњени вратише у механу.

- Нема је, па нема! - рече казанција љутито, као човек коме не иде карта.

- Нема је - рече и официр, али мирно, као периодичан чиновник који зна да после пет година мора доћи класа.

- Што ли, боже? - рече опет казанција. - Ваљда.. та да... овде и нема Турака... А лађа се ваљда и не може бобандирати?

Капетан ћути.

- А кога ви чекате? - упита опет Благоје.

- Жену!

- А ја сина! Рањен је.

Он се мало стресе, брзо стаде истресати скоро пуну лулу и поново је напунивши и палећи настави преко чибука:

- Али лако, сасвим лако! Писао ми је његов друг Јоле. Овде и овде! - он руком показа сасвим неодређено: најпре преко леве плећке, па онда дуж целе десне ноге.

- Само га окрзло! Отпуштен је кући из болнице да се поправи, па после у име бога опет!... И треба... Треба гонити пексијана!... Само нека нам је бог у помоћи!...

- А шта вам је син? - рече капетан, почињући учествовати у историји казанцијиној.

- Мој син? Казанција! Ех, да видите како тај ради. У њега рука, видите, овде дебља него у мене нога овде. Ја сам због ових оскудних времена продао све што сам имао - шта ће ми? - само сам алат оставио. Али док је његових руку и алата, биће нама двојици хлеба, па баш да нас је и десеторо.

- Знам, знам, - рече капетан; - али шта је он у војсци?

- У војсци? Пешак! Јест пешак! Ја увек кажем: ти брате, ти би требало да си тобција. Ти би лепо могао повући то. После, оно кад груне - милина човеку чути! Али он хоће у пешаке. Каже: ово вреди - ако ћеш на пушкомет, ако ћеш за гушу! Страх те погледати кад се наљути. Тај где удари, ту трава не ниче!

- А где је рањен?

- Богами, не знам. Не знам - бадава! Писао ми је, истина, његов друг Јоле, али ја сам заборавио. Смешна имена тамо. Ево писма! У две борбе - у две...

Он извади сасвим масно и изгужвано писмо из ћурчета и предаде га капетану који га понесе у руци да га прочита спрема свеће у механи.

Уђоше у механу с масним дугачким столовима, чађавим зидовима и од муха упљуваним сахатом. На вратима која воде у авлију стоји написано облигатно „Срећна нова година“, итд., и испод тога „Италија! Сремчевић 14 гро: од-раки“. На среди таванице обешена лампа чкиљила је, једва пробацујући зраке кроз већ сасвим црно стакло. Насред среде стајаше једна дрвена сто-

лица, са сламњим седиштем и сломљеном и тако живописно испруженом ногом као да хоће да се фотографише. Капетан седе на дугачку клупу крај прозора и поче читати врло замрљано писмо. Благоје склони најпре ону столицу, псујући „што ће ово чудо овде“, седе после према капетану, загрну рукав од ћурчета и погледа по столу, хтевши се налактити. Али се одједанпут трже, видећи по столу грдну, црвенкасту, масну мрљу.

- Еј ти, море! Е, ово је баш преко јего! Гледај ти, молим те: мало не покварих копоран! Чујеш ти, бре, ходи овамо! Обриши ово!

Однекуд из мрачног угла довуче се једно прљаво створење.

- А шта је ово овако масно? Је ли, магарче?

- Па, механа је, мајстор-Благоје, - рече прљаво створење, с толико непобитног разлога, да се Благоје савим разгоропади:

- Е, где ти њега! Међер си ти неки мудрац! Па ваљда не седе свиње у механи?

Читалац ће се врло огрешити ако помисли да је то Благоје какав чангризало - боже сахрани! Сада је он само у грозничавом стању од нестрпљења, па тражи само себи занимања. Пристао би он сада и да се бије, и да га бију - само да му прође време. Није он, иначе, био баш ни врло разговоран човек, и вечерашње његово управо нападање на свакога кога сретне беше само очајнички покушај да разагна чаму. Због тога он опет јуриша на капетана:

- Јесте ли видели онога с ногом?

- Кога с ногом?

- Та онога без ноге?

- Кога без ноге?

- Та онога са штаком?

- Кога са штаком?

- Са штаком! Онога што су му доктори одсекли ногу?

- А што су му одсекли?

- Па, кажу, хтео је да умре од ране, што је добио на Јавору, па му онда одсекли ногу, па сад иде без ноге... Зар ви не знате онога с ногом?

- Не знам, - рече капетан - нисам га видео.

- Па све проси пред црквом!

- Хм!

- Ух, боже! - Благоје се тресе. - Овакав бадрљак само! Боље би му било сто пута да је умро! А он ништа - жив! Па још пуши! Ништа му, каже, не шкоди!

- Па дабогме!

- Само то ми се не допада што проси.

- Па мора да једе!

- Знам! Али он кад је у рату изгубио ногу, треба да му се плати! Лепо да му кажу: На ти, брате! Хвала теби који си за нас пролевао крв, и таке ствари... Човек је, у неку руку, то се види - како да кажем? - изгубио ногу, иде на штааци! Сад њему треба да једе, да пије. Хоће, богме, и лулу дувана... Човек је...

Капетан се осети позван да објасни казанцији положај инвалида:

- То је лепо што је он за своју земљу осакатио себе.

Али зато он не може тражити сад да буде саветник. Видите: сваки онај који је пролио крв за своју земљу треба да се рачуна у срећне, јер се одужио својој мајци, својој земљи. Сваки је дужан својој земљи, земља није никоме ништа..

- Е, знам и ја те ваше филозофије! Знам ја, ако ћеш, и „земља јеси, у земљу отидеши"! Али дај ти, брате, штогод у жива уста! Видите: то је чисто... како да кажем?... то је страшно погледати! Довде одсечено, - а човек хоће хлеба! Па сад зар да проси? Мора! Не може да оре, не може да копа! Па још, може бити, понеки пут слабо што и напроси. Бре, да је мени власт, ја бих знао шта бих радио! Ја бих лепо из куће у кућу. Уђем унутра - седи газда и једе питу од ораха - „А, ти једеш пите?" - „Једем!" - „А је ли крв јефтинија од пите? А камо онеме онде с ногом?" - „А шта ме се он тиче?" - „Ха, не тиче те се је ли? Дај овамо, докторе! Један, два, пет - колико их треба! Деде, сеци! Сеците му ногу овде! Јок, не питам ја треба ли или не треба: сеци ти само! Тако! Сад види како је онеме онде! Ха, синко!"

Капетан виде да се с Благојем не да објашњавати у вишим регионима. Он се спусти ниже:

- Тако је, тако је! Али ће они и добити сви пристојно издржавање из државне касе кад се сврши рат. Немајте ви бригае!

- То, то, мој господине! Само ако је то за цело и оно-лико колико треба, да не стоје опет пред црквом и да не просјаче по вашарима Зар кад би неко због мене изгубио само мали прст, па ја... А овамо држава... Слушајте!... Звижди!

- Не звижди! - рече капетан.

- Та звижди, бог с вама.

Благоје истрча наврат-нанос напоље. Мало после врати се покуњен:

- Мора бити да је неко вабио вашке. А има и угурсуза, па дувају и у кључ. Ту пре, кад је оно Срета ишао у Београд, а онај обешењак Мићин сакрио се за директ, па пишти у кључ. Сви поскакаше, и сам начелник скочи! После се само вратише - и начелник се врати. Псују онога ко је свирао - и начелник псује, а не зна ко је!... Ја.. О, брате, ја не знам што је се то тако задоцнила! Да ли је то још кадгод било? Је ли ти? Еј, момче! Ходи овамо!

Оно прљаво створење помоли се опет.

- Је ли се лађа још кад овако здраво задоцнила?

- Не знам - рече створење.

- Не знаш? Сметењаче! Па шта ти онда знаш? Шта имаш за пиће?

- Свашта! - рече створење глупо се смешећи.

- Пијете ли ви ракију? - рече Благоје окренув се капетану.

- Не!

- И ја слабо... Ама шта да се ради сад? Чекајте!... Је ли то звижди?

Ућута и слуша.

- Аја.. Донеси ракије! Не може више ни да се пуши. Већ ми срце поцрне од дувана! Пи! Та ово некака шома Парна! Пи, пи!

Пошто истресе полић, као да му очи мало оживеше, и цео изглед доби мирне одсудности.

- Ала ми је и то лађа! Санћим онда иде брже од кола! Да је човек сео на каку му драго мрцину - где би био до сада! Пиха! Шта велите, на добром коњу?

Сви коњички официри воле да говоре о коњима, па ма то било и с калуђерицама. И нашем капетану чисто се-

нуше очи. Он је извесно мислио на каквог араплију кад рече:

- За осам сахата!

- За осам, богами! - рече Благоје коме је ова пристра-
сност ишла у рачун. - А ово је већ које доба! Да сам ја
само знао!... Него не бих га, опет, смео товарити на кола
Истина, његов друг Јоле каже: лако је рањен, сасвим лако;
али опет, знате, рана је, а ја бих њега на кола! Ех, како је
била у мог мајстора кобила!... Еј ти, слепи мишу! Донеси
још ракије... Кобила као срна! Па само овако савије главу.
Он изви руку тако здраво, како би отприлике изгледао
коњ са сломљеним вратом.

- Ама зар ти немаш боље ракије? Еј ти, пупавче! Каж
газда-Давиду да ја иштем ракије. „Добре!“ кажи: „газда-
Благоје!“... Овако савије главу! Ама ту требају руке! Да
пукну вукући! Она кад трчи, па све овако - он тури главу
међ' ноге, а ја држи, држи! Па напослетку, кад ништа не
помаже, а ја у стог или у тарабу, у зид, где стигнем!
Ништа она под нагим богом не види, само кад једанпут
ухвати хук! А ја у плот, па кад лупи главом, ја мислим оде
дођавола и она, и ја, и кола, и све! А оно ништа! Па после
још иде мирно као буба! Али нико други није умео с њом
као ја Калфа Видак ишао једанпут по бакар на Саву, а она
само овако - он опет тури главу међ' ноге и испружи бра-
ду као да му је ђем у устима. - Видак испусти узде, па
легне у кола, а она све преко чагрћа, па по јендецима, па трчи,
па трчи, па трчи... Звони! Јелте да звони? Да платим!

Он опет истрча напоље, али кад се врати, на његову
лицу беше нестало нестрпљења, и глупа веселост леваше
из очију на које, по изразу мојих земљака, већ почињаше
цурити ракија.

- Какав је то коњ, управо кобила! Мајстор метнуо је-
данпут један сандук - овако оволики - не знам шта је
хтео! А она: ђем на зуб, па овако! Па како је летела, онако
у авлију! А кола закаче; па стражњи точкови остану пред
капијом, а мајстор у капију, а сандук њега по глави, а
предњи точкови код орә, а кобила пред кућу, а ми да ум-
ремо од... од... Ама шта су ти одвугле ове жигице?... Дај
једну жишку!

Капетан га више не слушаше. Његове мисли бежу да-
леко: чак у Књажевцу. Тамо му је била жена код матере,

чекајући да се ослободи бремена Али тада су тамо били и Черкези! Ужасне комбинације севаше капетану кроз главу. Сва варварства која су починили ови љубимци Јевропе сликаху се живим бојама у његовим мислима. А поврх свега стајаше десператна неизвесност; јер откако је пошао у рат, само је два писма од жене добио. У оба му писаше да ће доћи чим се породи и дигне, али од последњег писма беше прошло већ пет недеља, а Турци дошли на Тресибабу, а Черкези руше његову кућу и пале му постељу на којој му можда жена лежи. Па ипак је он ишчекивао. Има у човека једна жица, лажљива као случај, па ипак је зову „предосећање“. Ко год игра на лутрији, тај при сваком вучењу има предосећање да ће добити, и никада се не чуди по свршеном вучењу како га је преварило то предосећање. А удари ли само једном и на њега слепа срећа, он цео свет уверава да је знао да ће добити, јер му се све баш тако чинило и никако друкчије. И капетан Танасије већ трећи пут узаманце долази чак с позиције на лађу, с тешком муком измољавајући допуштење од команданта, јер му се све чињаше да га данас неће преварити слутња Али ево баш у овај пар учини му се да ни сама лађа неће више доћи. Он постаде нестрпљив као и Благоје. Преврташе мисли да просије из њих оно што је црно. Оде у Књажевац где се је родио; уђе у своју кућу, седе под орах који је посађен онда када је се капетан родио, а који сада на својој периферији носи сухе гране. Ту сахрани оца и матер, ту прекопута замилова девојку, ту уз кућу однесе куму лимун и позив на прстен. О, како му ту беше драго све: и стари орахов орман, и зарфови отети од пеког турског паше још у првом нашем устанку, и скрхани ногари за кацом у подруму, и икона светога Николе с двокрилним и увијеним носом, налик на два пужа, и фиштан у сарачани, у којем се његова мајка венчала, и опет, опет, и поврх свега: весело, благо и пуначко лице његове жене, и стидљива нада да ће бити отац... и... не, не може бити! Та, ако су и Турци, нису зверови!

Он се потрља по челу, хтевши разгнати ове мисли.

- Мајстор је, и богзна како, рад био да се ојдреби - настављаше Благоје, гледајући непрестано у место на коме је капетан још при почетку седео, - Дабогме! Јер то је хала, није коњ! Е, али тако...

Капетан га мирно слушао, као ону шеталицу на сахату. Ни она, ни Благоје нимало му не сметаше да даље настави своје мисли.

Опет је на старом месту. Опет пламте куће и по улицама леже нагрђене лешине...

Тек око поноћи он се извали на клупу крај прозора, бацивши најпре још један поглед на лампу која све слабије светљаше и све грђе смрдијаше, и на Блашја који хркаше туривши главу међ' ноге и пруживши обе ноге напред, као да држи уздице.

Залуд се капетан мучио да сведе очи - сан његов беху окупили Черкези! Тек у саму зору као да мало придрема, али тад се зачу кроз мртву ноћ равномерно лупање тачкова и узвикивање оних што мере воду с предњег краја лађе; па онда пиштаљка стаде будити успавану послугу на станичној лађи. Капетан скочи; сабља му се отиште и са звекотом лупи о земљу. И Благоје се трже:

- Нећеш, бре! - рече он и као да поново повуче уздице и поново заспа.

Капетан истрча напоље у свеже јутро. Једва је дисао. Неисказан страх владаше њиме. Он утрк дотрча до станичне лађе. Докопа бачен алат с лађе која додажаше и стаде је вући себи. И таман да заметне уже на казук, а у гомили света опази једну жену која издиже више главе дете у повоју. Капетан баци уже момцима који се чудеше његову послу, занесе се и мало што не паде у воду. И кад му жена у оној тишми и гурању паде на прси и предаде му сина, прво сузе, па онда пољупци почеше падати на пуначко детенце које се нимало не срђаше на свог досад невиђеног оца.

И жена је плакала - то се већ зна! И друга једна постарија жена иза ње - и без тога не иде! И најзад и детенце ототањи.

Они брзо пређоше преко моста и склонише се у страну, правећи места другим путницима који се гураше заједно са својим пртљазима, јер још не беше ниједног кочијаша ни носача.

Капетан хтеде много штошта питати жену, ади никако да отпочне; напоследку му се одреши језик:

- Међер, ти си жива!

Он је ухвати и стеже за мишицу, као хтевши се уверити.

- И овај мали! Ти, ти војниче! А шта ти ја којешта нисам мислио! Боже, боже!

Он обриса лице рукавом, и држећи дете настави:

- Знао сам, зацело сам знао да ћеш доћи. Тако сам баш у длаку рачунао. А нана?

Тек у тај пар он угледа ону стару жену и потрча јој руци:

- Хвала богу, само кад сте сви живи и здрави! Кад је све добро!

Стара жена бризну у плач:

- Далеко смо од добра, мој синко! Остадосмо без куће и кућишта.

Капетана као да нека ледена рука шчепа за срце, али та рука исто тако нагло попусти, јер он у исти мах опази како се преко ћуприје креће један човек у простом војничком оделу, а без десне ноге и леве руке.

- Ћути! - рече капетан с ужасом на лицу. Брзо предаде дете жени, па притрчи богаљу. Потхвати га руком испод мишке и поможе му да закорачи једну греду која се била испречила на мосту.

- Да ниси ти, војниче, газда-Благојев син?...

- Јесам, господин-капетане! - рече војник, састављајући ногу и штаку, и дотакнувши се по војнички капе. Али га штака издаде и он се придржа за једну госпођу с кучетом и зембилем, која врисну и одскочи у страну.

- Ту ти је отац! Чекај да му кажем!

Како беше тек зора, и путници неодлучно стајаху на обали, то и нехотице сви обратише пажњу овој сцени.

Капетан отрча напред у механу да пробуди Благоја. Свет се расклони у два реда, пуштајући инвалида; кра-сног, једрог момка, с мушким лицем и жалостивим осмеј-ком око усана. Све беше у њега; и снага, и здравље, и ле-пота и опет - ничега не беше! Све личаше на разлупану скупоцену порцеланску вазу.

Он пође полако напред. За њим пристаде капетаница с мајком и дететом, па онда остали свет, сви ћутећи као у неком свечаном спроводу.

У тај пар гологлав Благоје истрча из механе.

Капетан поскочи и дохвати га за руку:

- Стани! Он је тешко рањен! Здравно тешко!

- Како тешко? Ко то каже?... Ево, ево писма!... Његов друг Јоле...

Зварајући на све стране, он протрча поред инвалида и заустави се на крају публике:

- Па где је?

- Тата! - викну војник милостивно, окрећући се на једној ноzi и подупирући се штаком. - Тата! Та ево ме!

Благоје се као муња брзо окрете. Стаде пред сина. Гледа га, гледа - па онда тресну о земљу.

Нико не мишљаше да иде својим послом. Сви прискочише, попрскаше га водом. Дама с кучетом и зембиллом тури му некаке капљице под нос. Брзо га повратише и дигосе на ноге. Он се прво обрису од воде којом су га поливали, па онда загрли сина, али тако нагло као да је се бојао да ће му побећи!

Дуго га не пусти. А и кад се одвоји, он га гледаше правце у очи, не смејући никако спустити очију доле где је некад нога била.

- Хвала богу, само кад си ти жив! Све ће опет добро бити. Ово, - он руком напипа штаку - ово ће народ позлатити! Је ли тако, браћо?

Сви прискочише одобравајући.

- Ето ја, - рече капетан - ја први дајем... - он стаде претурати шпагове, али нађе само неколико крајцара - ја ево дајем сахат и ланац. На!

- Хвала, господин-капетане! - рече војник, исто онако поздрављајући капетана. - Држи, тата! Ја немам руке.

- Ево и ја ти дајем моју ћилибарску лулу. Вреди два дуката - рече Стево, практикант.

- Хвала, браћо! Држи, тата!

- Ево ти да купиш дувана! - рече Маринко магација, и пружи му неколико дуката.

Војник, с муком придржавајући штаку, скиде капу и подметну је магацији да тури у њу новце.

- Хвала, браћо! Држи, тата!

Благоје узе капу у обе руке, метну у њу сахат, лулу и дукате.

Народ поче редом спуштати у капу. Међу путницима беше и браће Руса, са оном, како они веле, „широком натуром". Они немилице даваше.

Војник се захваљиваше непрестано са: „хвала, браћо!“, „хвала, браћо!“, али му глас постајаше све више и више загушљив. Те две речи почеше добијати одсудан ритам, као у слепаца на вашару, и он као да сад први пут осети са свом снагом непоколебљивог уверења да је богаљ и просјак. И најзад просуше се тихе, крупне сузе, као мајска киша.

- Гле, гле ти њега! - рече Благоје. - Због такe ситнице плаче! Па шта ми је то? Једна нога! Е, хеј! Све ће то опет...
- он умало не рече „нарасти“, али се опет устави: - Све ће то опет.. Ама је ли ти ја кажем да ће то све народ позлатити?!

Па онда уједаред и сам бризну у плач:

- А што ће ми све ово?

Он баци преда се капу са поклонима и као луд погледа у небо, као да одозго чека одговора.

- Хајдемо-те одавде! - рече капетаница - Овде је несрећа, а ми... - она погледа у обе ноге своме мужу и у пуне обрашчиће свога детета.. - ми смо, хвала богу, срећни и пресрећни!

Тада су одвели Благоја и сина с поклонима на каруцама у варош. Људи добра срца чинили су им донекле поклоне, али све се на свету оугла. Све избледи: и одушевљење, и љубав, и дужност, и сажалење, и не можеш га више познати, као ни Топузова вранца који је некад добијао сваку трку, а сад окреће сухачу.

Капетан је опет озидао кућу на истоме месту у Књажевцу. Покрио је, истина, као што се каже, хартијом, али му је жена весела, и синчић здрав, и чупа га већ за бркове.

Благоје је још донекле говорио: „Све ће то народ позлатити!“ После је окренуо на: „Све ће то теби бог платити!“ Напоследку се пропије и ту скоро умре. А његов син прима *издржавање* из Инвалидског фонда и - проси! Можете му, ако ћете, уделити.

Ово је мој прилог!

НАБУНАРУ

Како ветар попухује, тако се с бразда, као неке беле авети, крећу големи праменови магле; носе се страном на коју ветар душе, па после се у ситним беличастим кристалићима, као обоци, вешају теби о браду и бркове, и коњу о длаку. - То је оно што ја кажем: ако нису мухе, а оно је иње! Ноге се мрзну, а очи сузе. Већ ни ракија не може да загреје срца, и ти се нестрпљиво осврћеш, нећеш ли где угледати кућу и домаћина који воли госта.

Ја, богами, знам куда ћу. - Ја идем код Матије Ђенадића. Оно му је кућа што пред њом о шљиви убоговетно виси чутура с препеченицом! Ко год прође, нек сркне! - тако воли Матија а кад му дођеш у кућу, на рукама ће да те носе...

Море, чисто ме мрзи да причам, то треба видети. Каква је то кућа, старинска задруга - читава војска! Дођи само увече, а да ти се надају, па ће те пресрести једна снаха на самом путу, с лучем у руци. Друга стоји у шљивику, трећа је пред стајом четврта одбија псе, пета у кухини, шеста у соби куда те воде - читави сватови!

И све је у њих весело, све скромно, све задовољно. А не дао ти бог да се побијеш с киме из њихове куће, јер од њих има шесторо у самој војсци, а један је баш прави војник, стајаћак, под заставом у Београду.

Нити њима треба моба - шта ће им моба код толиких руку? Лепо код њих ору три плуга без престанка; а кад трговци пођу лучити свиње, добро забрекне ћемер у Матије.

Овог њиховог Арсена знам још кад је био кевил. Извади двојнице иза појаса, па све ћурличе покрај Бурмазовићеве куће. А у Бурмаза је кћи - кћи и по! Да пројашеш, што кажу, поред ње, па да она превали оним пустим очима, очас ти мркне свест, и једва се држиш на коњу.

Ама се Арсен навикну на њене очи и не плаши их се. Затурио ногу на врлику, лактом се одупро о другу, а на шаку наслонио образ, па говори с њоме:

- Стид ме баш да поменем баби, а ђеди не бих смео ама баш никако! Баш да знам да те никад ни узети нећу!

Анока се не застиде, кô што би требало. Лукаво погледа испод ока, нави се мало на страну и, прикривајући љутину, рече:

- Па добро, и немој! Ја ћу се удати за Вилипа Маричића!

- Који? Зар ти мислиш да ћу ја тебе дати икоме другоме! Бе, ни кост с коском му остала не би, ко би те само прстом прихватио!

Анока размажено тресне ногом о земљу, испупчи прси, зачкиљи и заврти главу:

- Е? А ти би, ваљда, хтео да ја седе плетем? Ви'ш, молим те!

Али Арсен то више не чује. Он се удави под њеним вратом, па је дохватио за руку и привлачи врликама и себи. Она се поприлично затеже, али прилази ближе и ближе: и подузима је тајанствена ватра кад јој се мушка рука сави око паса.

Добра девојка, да је Бурмазовић није страшно размазио. Ал' шта је знао радити? О колери му погибе толика чељадија, да је после Аноку држао као мало воде на длану. Не ваља то мазити дете и попуштати му, па да је једно у свету. Ама никако!

То вече дође Арсен савим замишљен кући. Што му није обичај - прво сврати у качару, па мосуром добро потеже из једне двојке; а није он иначе никад пио. Седе после на пањ и оста сам у мраку, па гледа живот у двору. На отворена кухињска врата букти ватра црвеним пламеном и лиже гвоздењак и вериге на којима он виси. Арсена самог поче подилазити некака ватра; и би му врућина, и он се чуђаше како је то: да га чак из кухине загрева онај пламен! А крај ватре по двору час по час пролазе црне људске слике и пси. Из ара допире топот од коња, пред качаром се испрежу волови, с којима се овај час вратио Ненад из вароши. Понека се кокош отисне с дуда, и лепршајући се поново се гнезди међу своје друге. По која реч јасно заз-

вони кроз вечерњу тишину. Један се миш усудио већ да отпочне грицкање баш испод пања на коме је Арсен седео.

Њему се поче вртети у глави. С почетка чу како му срце бије испод леве сисе, и од тога као да се нешто уплаши. Па онда се уједанпут стаде смејати, безразложно, сулудо - ни зна зашто, ни крошто! После, опет, удари у плач - ни то не зна зашто! Само што му се и кроз смех и кроз плач у нејасној слици показује Анока, и тако га чудно чупа за срце, да му се чини сад ће умрети. Он се наслони на буре из кога је малочас пио и поче умирати, али тако слатко, да му се чини као да га грли Анока и као да га носи бесан кулаш Остојићев. Тако је свакоме ко се први пут опије.

Мало је он ту спавао, а Велинка упаде с лучем у руци да тражи нешто у качари. Трже се кад угледа Арсена на пању, крај бурета, с мосуром у руци. Плашљиво приђе к њему и дотакне му се рамена:

- Златане!

Арсен отвори закрвављене очи.

- Ти си пијан, веселниче!

Арсену као да се објасни његово стање. Он чисто радосно рече:

- Пијан!

- А што то, добросрећниче?

- Е, ја хоћу да убијем Вилипа Маричића!

Он махну мосуром више главе, лупи њиме о земљу, сломи га и узне се смејати. И Велинци се даде на смех:

- А што, Златане? Шта ти је учинио Вилип?

- Е, а хоће да узме Аноку!

- Па? Нека узме!

- Е, ал' ја не дам!

Он поскочи мало напред и хтеде се дићи, али леђима беше сасвим пријатно суседство од бурета, и она се упорно вратише у свој првашњи положај уз буре.

Велинка се заврати од смеха:

- А што, Златане? Хоћеш ти да је узмеш?

- Ја шта ради!

Ал' кад то рече, он се збуни, обрте се каци, стаде плакати и кроз плач говорити:

- Е, а како је се бата оженио? Хоћу и ја... јес'!

Он хтеде да удари у потврду себе по колену, али пеница, без његова питања и одобрења, лупи о пањ. За казну он је тури у зубе и уједе је.

Велинка се све слађе смејаше:

- Куку мене, сирото дете! Па узећеш је ти, Златане, не бој се! Ја ћу вечерас говорити баби, а бабо ће баби, а баба ће већ с ђедом наредити ствар како треба. - Хајд да те одведем у вајат да те, болан, ђед не види такога! Ходи да спаваш! Не бој се - испросићемо ми теби девојку... баш ако ћеш и Аноку!

- Хоћу ја, богами!

И снаха изнад куће проведе пијана девера по мраку до вајата Покри га поњавом и оде у кухину да прича јетрвама што се збило.

Али се ниједна не обесели томе гласу. Смејаше се, истина, али им смех не иде од срца.

- Није она за нашу кућу!

- Једна намигуша!

- Море то, ал' мазница, да те бог сачува!

- Све би нас завадила!

Матија је Ђенедић човек сасвим стар. На челу му се види белега од ране коју је добио у Хајдук-Вељкову шанцу. Осим његове чељадије, и цело га село зове ђедом. Жена му је давно у збегу умрла. Од старијег брата остала му је снаха која с њиме сада дели старешинство - Радојка јој име. Она за софром седи десно од ђеде, и у кући се ништа важније не дешава док она не да свој глас, или бар док је ђеда не запита.

Она потпуно разуме свој положај и не злоупотребава га. Нпр. ђеда запита:

- Шта велиш, снахо, за Маричићев забран? Да узмемо?

- Како ти наредиш, брато, ти си мушка глава!

Она љуби ђеду у руку, а све друго, што иначе није обичај у нашем селу, и женско и мушко, љуби њу у руку.

После Матије и Радојке још је члан кућевног савета најстарији син ђедин, Благоје, отац Арсенов. Осим њих трога нико се ни за шта у кући не пита, него све лепо

слуша и покорава се. Ако је Матија однео порез, Радојка отишла цркви, а Благоје да полаже стоци - у кући је као у школи одакле је изишао учитељ. Све је сложено, весело, и љупко, и свако гледа том приликом да се добро ишали и исмеје. Како се, пак, које од њих трога појави на врата, одмах настаје ред, озбиљност и послушност. Њих троје се погдешто хотимично склоне да се деца провеселе и људи сербез напуше духана.

Ђеда је био... био... као ћу вам казати? Знате; стар човек - готово дете! Прсне неких пута за најмању ситницу, грди, псује, праска, па богме хоће и да удари. А некад, опет, мекан као памук, тражи само да милује децу, даје им по десет пара и ни за шта се расплаче,

Нпр., каже:

- Ето, ја остах као сухо дрво у планини! Па удри - ридај.

Младост - лудост, старост - слабост!

Сутрадан по пијанству Арсенову дође Благоје Радојци сасвим озбиљна лица:

- Стрина! Овај наш Арсен, прости ме, замиловао ону Бурмазовићеву вижљу!

- Арсен?... То онај што смо га летос замомчили?

- Тај!

- Велиш, ону Бурмазовићеву вижљу?

- Ја!

- Аноку?

- Њу!

- Није она за нашу кућу!

- Није, и ја велим! Али он, прости ме, занео се баш зорли. Прича ми Велинка да је синоћ нешто ружно чинио.

- А шта?

- Немој ти, молим те, причати ђеди!

- Не дај боже!

- Ама Велинка вели: опео се, па псовао и претио да хоће да убије Вилипа Маричића; јер он, знаш... обилази тамо.

- Нуто-де!

Баба се замисли. Најзад одговори:

- Ја ћу већ поменути ђеди; да видим шта ће он рећи!
- Немој ти, молим те, помињати што за оно!
- Бог с тобом!

Кад Радојка после све исприча ђеди, он се замисли, замисли. Најпослије мрдну обрвама:

- Знаш, снахо, све је тако! Ама ја сам слушао од старих људи да не ваља деци кварити така посла. У нас је, хвала богу, велика кућа. Не верујем те нас неће бити осамдесет душа.
- Има, богами, и више!
- Има, хвала богу! Па да ако се она једина поведе за другом децом!
- Дај боже!

На неколико дана после тога казала је Анока једној својој другарици: „Знала сам ја да све мора бити по мојој вољи! Нема, море, оваке девојке ни до деветога села!“ Она извади из недара кутицу с огледалцетом и стаде коврчити золуфе.

Несрећа је то што она, и кад уђе у кућу Ђенадићеву, оста мазница, као што је и у оца била.

Она зна све најбоље!

Увек мора бити на њену!

Неће да ради што јој се каже. Каже: „Нисам ја то ни у оца радила! Што да ја месим хлеб за цареву војску? Мени и мом Арси доста један!“

Женскадија не сме ниједно ништа да прослови. Мужевима се гдешто и потуже, али Радојци и ђеди ко сме што поменути?

Дуго су трпеле и криле своју невољу. Радиле су све за њу и по њеној вољи. У њену држању било је нечега заповедничкога, тиранскога, као да си је морао послушати. Можда је то била и њезина лепота што је тако силно властовала над женама. Њене јетрве оговарале су је између себе, а заклињале и браниле пред старијима и туђинцима. И богзна до које би мере оне издржале без роптања, да Анока, и не саставивши пуних шест месеца у њиховој кући, не узе све више и више беснити. Ружно је чак и причати о неким стварима; нпр., шта је казала кад су је звали да сади купус, или кад је која замоли да јој причува дете. Поче напослетку тражити да се друкчије и боље оде-

ва. Арсен, сиромах, каже јој: да ђеда и Радојка купују сву робу и да он не сме ни поменути ђеди да њојзи само купи нов срмали-јелек; али она одговори да за ђеду није ни пошла и да ће она ићи своме оцу и искати да јој он купи, јер јој је муж дроња и не сме јој узети ни шиватке док не пита онога старкељу. Арсен се нашао на муци. Да му је само да га не погледа оним очима, а он би њој судио. И понегда тури руку под појас, заглаба чибучић, а батину узме преко среде; али чим она погледа и дигне нос, а он се упаради као да стоји пред владиком.

Тако она све више и више бесни и баш хотимично иде уз нос. Пусти псе у кухину, па поваде све месо из лонца. Не пази кад заврће славину на бурету. Хлеб јој прегори, да се цела пећ мора бацити свињама. Облачи стајаћу робу радним даном. Ни главе не обрће да види шта раде деца, и због ње је Јованкино дете и упало у кречану. Ниједне јетрве није оставила да јој не издене име. Радојку зове џерима, а ђеду јевтика. Сваки дан све веће чудо и покор, а кад јој ко штогод помене, она одмах прети да ће да се врати оцу. Женама већ догрди, и кад Анока једном, кад је требала да буде редара, оде на вашар, оне се скупише у тајну седницу.

- Ја не знам, друге, шта смо ми богу згрешиле да ово патимо!

- Ни ја, богами.
- Богме је ово напаст и невоља!
- Један нам бог само може помоћи!
- Ово овако не може остати. Аја!
- Да кажем баби, а она ће ђеди!
- Па кажи ти, Селена!
- А што ја?
- Па је л' ти казала да си јој украла белензуку?
- Е, а зар теби није казала да ти је муж дивљи поп?
- Па казала је и Мирјани да је се довела из глади!
- И Велинци да је родила копиле!

И тешко би се жене и опет одважиле да кажу, да Радојка све то већ изодавно и не слуша и не гледа, и да није сам Арсен сутрадан, кад је она свој нов новцат јелек исекла на дрвљанику, отишао ђеди на тужбу.

Арсен је тих човек. Од детињства научио само слушати. Ни дрва он не уме продати док му код куће не кажу: колико да иште и пошто да дâ.

Ђеда, кад Арсен уђе код њега, сеђаше сам у соби. Како ништа друго не може радити - он коми грах.

Арсен скиде капу и приђе руци.

Ђеда се нешто намрштио. Не диже главе, не даде му руке, само сухопарно промрмља:

- Жи' био!

- Ђедо, молим ти се, ја... није вајде... образ под ноге!

Ђеда га намрштено погледа.

- Ја, - настави Арсен - није вајде... немој што да се љутиш!

Ђеда сасвим издиже главу, срдито отури од себе сађурицу с грахом и на безуба уста љутито истресе:

- Знам ја то све! А какав си ти, море, човек? Зар си се ти нашао с оном... оном...

Малко уђута.

- Оном... једном... Зар ти да ми растуриш куђу?

Арсен, туњез, скамени се кад чу да ђеда све зна. Глас га издаде:

- Молим ти се, ђедо, ја не знам шта ћу! Опрости ми!

Он пође руци.

Ђеда трже руку:

- Одлази, немој ми поганити рукб! Зар си ти мушко?

Арсен окрете главу зиду и заклони очи рукавом од гуња:

- Ради, вала, од мене и од ње шта хоћеш! Мене убиј, а њу отерај! Да ти је богом просто! Немој ме само отурати од себе, живого ти бога!

Ђеди задркта мало брада.

Он хтеде да прикрије своју узбуђеност. Господствено се устури, диже главу у таван и накриви је мало:

- Видиш, синко, сам си је изабрао! Јесам ли ти ја казао ни дела, ни немој?

- Ниси, не дај боже! Свему сам сам крив.

Ђеди поново полете брада носу. Он се поново укрути да изгледа важан:

- Па сад ја да исправљам што си ти укварио!

- Бог, па ти!

- Е, ама ја ево не знам како.

Да је била Радојка, она би опазила како се око набраних ђединих очију показује некака детињско-лукава самопоузданост.

- Како те бог учи! - рече Арсен.

- А... ти... њу... онако... је ли она теби баш мрска?

Арсен се збуни. Хтео би оћутати, ал' ђеда савим упорно гледа правце у очи.

- Намћор је!

- Знаш, знаш! Ама ја питам: мариш ли ти за њу?

Арсен опет ћути. Хтео би да избегне одговор, ал' и ђеда савим упорно гледа у очи и ћути.

- Мора бити - рече Арсен - да је Бурмаз здраво мазио! Знаш, јединица му је.

Ђеда као да изгуби стрпљење:

- Чујеш, ти, море, шта ја тебе питам?... Питам ја тебе: кажи ти мени, милујеш ли ти Аноку? То ти мени кажи!

Арсен поже главу, тури нос у шаку, стаде вртети раменима лево и десно, и кроз стид а савим протегнуто одговори:

- Ја не знам!

- Е, а ти треба да знаш, јер ћу ја по томе да судим, да ти после не буде криво и да не рекнеш овај и онај!

- Јок ја!

- Добро! А сад иди док се ја размислим!

На ђеди, ко уме да чита, могао би одмах познати да је он већ савим одлучио шта да ради и да је задовољан својим планом.

То вече, кад седоше за вечеру, поређаше се људи по старешинству, као и обично. Осим Радојке, жене није било ниједне. Оне једу за себе. Само што по две три служе људе.

Баш је био Анокин ред.

Док друге две уносе и износе јело и наслужују пиће, она се наслонила леђима на врата и чачка нос.

Ђеда ама баш да је погледа. Сви ћуте. У Радојке бије ли срце - бије! А Анока ништа и не сања!

Пошто се вечера, људи се почеше крстити и чекају на ђеду, па да устају.

Ђеда отури испред себе комад хлеба, лажицу и виљушку, а нож тури у цагрије. Наслони се на лактове, погледа унаоколо по свима, па стаде на Аноци.

Њу нешто штрецну. Отпусти руке низа се. Исправи се и пође напоље.

- Чекај-де ти, кћери! - викну ђеда необично јасним гласом.

Сви се тргоше.

Тим истим гласом настави ђеда:

- Ти, синко... с тобом, чујем.. теби је сасвим неправо у мојој кући и код мог народа!

Ко је још видео да женска глава што одговара? И Анока ћути, али стегла руком своју рођену бутину, и нокти упадају у месо.

Ђеда опет истим гласом и мирним лицем наставља:

- Ја нећу то, док сам ја жив! Не дам ја да је моја кућа ма за које моје дете робија.. Чујем да ти ове жене (он брадом показује пут кухине)... да ти се ове жене натресају и пакосте! Ал' ја сам овде господар!

Анока виде нешто злобно на ђедином збрчканом лицу. И поред мржње, она први пут осети некаку бојазан.

- Тебе све нешто задиркују. Све би хтеле да ти за њих све ринташ и радиш. Као да си ти дошла из неке голе куће!

Он се начини тако неспретно љубазан и нежан, да се Аноци поче коса дизати на глави.

- Ал' ја то не дам! Ја сам стар и немоћан, и тешко ми је самом дијанисати у толиком народу. И ево нећу више, ја сад...

Лице му се избечи, а усне му почеше дрктати. Он поче страшно и промукло викати:

- Свима вама, - слушај и ти, Радојка, и ти, Благоје, и сви остали! - свима вама и вашим женама заповедам да у свему слушате ову овде - руком која цепти као прут показује на Аноку - и нећу ништа да ми ради у кући, да не упрља господске руке. Ни вина да наточи! И убио га бог који је и за шта не послуша, или је и најмање у чем увреди!

Он скочи. Сиромах старац! Величанствен, па ипак смешан и жалодтан. Дркће као питије кад изиђе напоље.

Сви се прекрстише. Устадоше. Ћутећи прођоше поред Аноке, а све наокришке, бојећи се да је се које не до-такне.

Страшан и ужасан бес раздираше Аноку.

Као помамна улете женама у кухину:

- Јесте ли чуле, *ви*?

Жене, па да не чују!

- Ја хоћу сад да ми се простре под липом. Хоћу ђедино шилџе, Радојкин узглавак, Благојев губер; и хоћу ти, Петрија, што ти је брат на робији, да узмеш подупирачу, па да растераш кокошке с липе и да сву ноћ стојиш више мене. А ко не послуша - „убио га бог!“ Еј, бре, јесте ли чуле?

Боже мој! Баш је човек неки пут гори од живинчета.

Нико не рече ни речи. У све је ушао неки страх, а поврх свега ђедине речи: „Убио га бог!“

Арсен побегао чак на гумно. Турио главу међу крстине, па шмиче. Залуд му је - није сан губер, па кад хоћеш да га навучеш на главу.

И наместише Аноци да спава.

Јес', ал' није тако ласно заспати, као што је мислила!

Што никад није било, то она сад осети самоћу! Па још без крова над главом, на бесном коњу без узде, на лађи коју љуља ветар, а крманаша нема. На њу кидаше бесно и њено рођено срце, а нема ко да га одбије. Свет се преврнуо и она стоји стрмоглавце.

Ал' пасјалук не попушта:

- Шта дремаш, рђо, кад ја заповедам? Зар хоћеш да те бог убије?

Месец изгрејао на подне. Све је умрло, ал' убрзо оживи, а на Анокино се срце све више свија и гнезди нешто мртво.

Овако не може остати - ал' шта да ради?

Да се врати оцу - шта да му каже? „Ђеда заповедио да ме слушају!“ - Аја, куд ће оцу? А ноћ све више осваја, и најзад и она ће проћи, блеснуће дан и сунце огрејати, а она несрећница, куд има погледати? - Да бесни још више - куд ће више? Да се мири - како? Зар да се понизи? Аја!

Мисли се испрекрштају као жице на шареници, изапе-
ру се, исплачу; умор савлада страсти, и љубав, и мржњу,
и глад, и жеђ. Кад се на капке од очију навалише читава
брда, а они се ипак не могу да склопе - тада јој би тако
тешко, несносно и дуго, да би да јој је пошто-пото, јед-
ним махом да преврне свет, да тури главу под воденични
камен, па да заспи, ма и мртвим сном!

Али сну не заповеда ђеда, нити се он боји његове клетве!

Анока се диже. Погледа тамну слику Петрије више себе.

Напрасно јој се нешто преврте у грудима. Сасвим из-
ненадно, а бескрајно силно, нека хришћанска жица зазуја
у њеним грудима:

- Петрија! Иди спавај!

Петрија ништа не рече. Баци подупирач и пође.

- Петрија!

Петрија претрну и стаде као укопана О, боже, где нове
сласти! Каке су мисли, куда се то носе?

- Петрија, сестро, опрости ми!

Женско срце одвугну, задркта и расплину се:

- Анока, душо, да ти је богом просто!

- Петрија, сестро...

Она је дохвати за руку, посади је поред себе, загрли је,
и обе се заплакаше. Како слатко јецају - као сисанчад!

Све ћути, ништа се под нагим богом не чује; само се
њих две загрлиле, јецају и љубе се. Анока њу где стигне,
Петрија њу за врат и у чело. И месец као да је надигао оне
његове обрве.

- Петрија, срце моје, ја ћу да умрем! Ти ћеш ме, сестро,
укопати! Метни ми доста босоока. Загризи и једну јабуку,
па тури у сандук! Нико ме више не воли до тебе!

- Ћути, лудо моја, како те не воли? Сви те воле!

- Јок, јок, знам ја!

- Како знаш, радости моја, кад ти с нама ниси
досад

ни говорила? Ја бих пре умрла него што бих дала да
ти

неко рекне окорне речи!

Опет обе јецају и загрле се.

- А ђеда?

- Ђеда је, душо, стар и добар. Иди ти само њему, сама тако, па да видиш!

- Добро, идем!... Збогом, срце моје, ако умрем...

Петрија јој метну руку на уста.

Анока скиде руку и сави је себи око врата:

- Ако умрем, немој ме по злу помињати! А сад иди, молим те!

- Нећу ја тебе оставити док сам жива!

- Али ја те молим, као што се бог моли!

- А ти куда ћеш?

- Пусти ме! Тако ми је слатко! Пусти ме, тако ти бог помогао, тако ти твога детета, пусти ме! Не знаш како ми је!

Петрија се склони за вајат да мотри куда ће Анока. Али ноћ још царује, те не може видети како Анока оде код врата од ђедине собе и седе на праг.

Ни ђеда није сву ноћ тренуо.

Први петли запеваше, први весници новoga дана и живота. Аноци се никад досад није њихова песма учинила тако лепа.

Ђеда се диже, отури губер, прекрсти се, подави ноге пода се, па оста сам у мраку, седећи на кревету и претурајући свакојаке мисли.

Други петли запеваше.

Ђеда уста и пође на бунар.

На прагу, а тек кроз расвитак, опази људску слику.

- Ко си ти ту?

- Ја сам, ђедо, Анока! Хоћу да умрем! Опрости ми, ако можеш!

Ђеда претрну и заљуља се:

- Дијете, грехота ти је од бога! Видиш овај перчин? Ни у овце није белји!

Анока ухвати пеш од гуња којим се ђеда беше огрнуо и пољуби га:

- Ја сам ти грдно згрешила, ја сам ти кућу замесила Опрости ми, ако знаш за име божје!

Ништа лакше него старца расплакати. Њему грунуше сузе. Оберучке је дохвати за главу и пољуби:

- Ходи овамо!

Она уђе за њим у собу.

- Седи ту!

Она седе на клупицу, ђеда на кревет.

- Деде мало коми тај грах!

Она коми грах.

Ђеда задовољно гледа како она коми. Обоје ћуте, ништа не говоре, само срце чини своје и дан осваја.

- Хајд сад овамо!

Она пође за њим у коњушницу и положи како јој он казиваше свима коњима Нити се она што боји, баш ни Благојевог брње што хоће и ногом и зубима.

- Хајд сад овамо!

Опет је одведе до свињца. Она разби девет бундева и баци свињама.

Челјад се испробуђивала, поустајала, па бојажљиво и с разрогаченим очима пристају за њима двома, али се добро чувају да их они не опазе. Арсен се тако упрепастио и збунио, да се попео на орах, сакрио се у лишће, па гледа невиђено чудо.

Ђеда се подмладио. Чисто поцупкује кад иде.

- Хајд на бунар!

Дођоше на бунар.

- Вади!

Анока извади кову.

- Сипај!

Анока захиће вргом и ђеда целу кову испљуска по лицу и по глави.

Обриши ме!

Анока расплете косу и стаде га сушити. Ласно је воду обрисати, али су слабе очи у старца, и сузе капљу без престанка.

Ђеда угледа неколико њих у двору:

- Хајд овамо, ви! Што се не умивате? Ви'ш, Анока чека да полива!

Детињско неко достојанство царствоваше на његову лицу.

- Сви, сви! Свима ће она, сирота, полити! А да она неком рекне: „Полиј ми!“, било би триста чуда!

С бојажљивошћу прилазе људи и жене бунару, и као каква господа, сваки, пошто се умије, каже Аноци: „Хвала!”

Арсену се разведри пред очима. Приђе и сам бунару, раскорачи се, наже се напред, а руке подметну:

- Деде!

Она поче поливати.

Арсен на деветом небу!

- Ама, како то поливаш? Све по запонцима!

- Неће, неће! - Она му левом задиже рукаве, а десном нагиње врг.

- Е, жива била!

Петрија трчи од једне јетрве другој и сва умазана од суза шапће нешто, млата рукама и лупа се по прсима.

Ђеда све навијајући се уђе у своју собу. Отвори ковчег и извади један ђердан од некаких старих орлаша. Тури ђердан и један убрушчић у недра и дође поново бунару.

Сви се беху умили, а свима је Анока поливала.

Све се обукло у неку тајну свечаност и сваком зуји у ушима нешто налик на: „Глас госпдењ на водах”. И само да негде затрешти прангија, све би се узело крстити.

Ђеда с безазленим достојанством погледа по свима Сиромах, сиромах старац!

- А њој нико да полије?

Сви потрчаше кови.

- Сад пошто ја кажем. Сад волим и сам поливати. Деде, сине, умивај се!

Не зна се да л' њему више дркћу руке, ил' Аноци срце.

Обриса је својим убрусом. Обеси јој ђердан о врат:

- Све она сирота! Ал' ја вам кажем, пазите што сам вам и синоћ казао: „Ко је и у чем увреди бог га убио!”

Људи! Истина је да се и небо неких пута чисто осмешкује и радује. Двоножац га гледа, шири руке, те му звезда пече под леву сису и душа се као невидљив тамјан пење и везује за небеско кубе. - Јес', богами!

На Нову годину 1881.

ШКОЛСКА ИКОНА

I

Наше село имало је цркву, а црква је имала попа. Поп је, опет, имао цркву, село и попадију. То јест: поп је служио цркву, управљао селом и живио с попадијом.

Поп је био све и сва! Имали смо и школу, али је она била потчињена значаја, као што је ћата у судници. Она је служила цркви и селу, дакле попу. - Послије ћу вам и о њој причати.

Цијело је село било попов спахилук. Заповиједао је кмету, а кмет селу. Није имао пандура, али нико није могао ни помислити да не послуша попа, а он, опет, са своје стране није ни сањао да његова ријеч најалово прође, или да он узима власт која му не приличи.

Стјепану, што иде у раскорак, презријева жито, а он још није пожњео.

- А што ти, Стјепане, не жањеш?

- Како ћу, оче?

- Српом!

- Знам оче; а куда ћу прије? Знаш да сам инокосан.

- А моба?

- Треба убити брава и набавити аков ракије, а знаш како сам страдао.

- А ти узми које црквено марвинче, а зар ће бити и што ракије, па сјутра зови мобу.

Сјутрадан до вечерње оборено све, везано и сложено у крстине.

Поп је све што је имао свога звао „црквено“ и „народно“, а све што је сеоско „наше“. Могао је он ићи у коју хоћеш кућу, узети што је хтио - нико му неће ни ријечи рећи. Он је то и радио. Попустила му шина на точковима, а он нађе Пера ковача гдје сједи пред крчком:

- Зар ти - вели - у радни дан сједиш пред механом?
- Благослови! - каже ковач и иде руци - а шта ћу кад немам посла?
- А јеси ли видио црквена кола и шину на точковима?
- Нијесам, оче!
- Нијеси, јабоме, немаш кад од механе. Треба ја да водим и твоју бригу!

Он иде даље, а ковач као опарен трчи поповој кући и стеже шину. Набавља зелене шаре у вароши па их све масти, а испод трапа, гдје хвата можданик, подметнуо двије старе коњске плоче да се мало гигају кола као на „вендерима“ и да се попу „не трузка зорли“.

Једном у сумраку угледа он новог пољака Луку; ухватио нечије свиње па гони у обор.

- Куда ћеш то, Луко?
- Благослови, оче! - У обор!
- А чије су?
- Ама не знам ни ја.
- Је ли више крмача или вепрова?
- Крмача.
- Ровашене?
- У десно ухо.

- Е, то су црквене свиње! Тјерај у обор па им подај кукуруза А кмета поздрави нек закаже селу да пази на те свиње; јер ако још једанпут чујем да су упале у туђе добро, продаћу их одмах, ма ни сто гроша не узео! Неће бити моја штета.

Не зна нико, па ни он сам кад се родио. У оно доба гдје вам почињем причати, рачунали смо ми, а и он, да ће му бити тако педесет година. Попадија јал' је била годину двије млађа, јал' није. Али обадвоје људи темељити. Дјеце нијесу имали, тијем су више рачунали сеоску дјепу у своју. Ко није имао чарапа, требао је само недјељом проћи поред попове куће, па већ више не би ишао босоног. Оно добра што су имали, као што рекох, нијесу рачунали у своје, већ у народно. Народ га је засијавао, жњео, косио, пластио, врхао, вијао, Мићо црквењак на пијачу носио, а поп новце чувао. - А шта ће њима двома добро? Ни кучета, ни мачета! Док су још живи, биће им доста, а послвије - народно је и било.

Поодавно је већ како поп не може да махне косом, ни да закопа мотиком, али зато је он ипак увјек у послу. Он води бригу о цијелом селу. Час је у једној, час у другој њиви, сада у школи, послвије у цркви. Имао је свуда посла, свуда је и стизао, и свуда је требала његова памет.

Кад је какав тежи случај у судници, одмах трчи по попа, и он то од часа намири, да је сваком право.

Код куће је живио скромно и по старински. Попадија га љуби у руку кад пође у село или кад се врати кући. Сва им је послуга био Мићо црквењак, који се такође рачунао у нешто што припада цркви и селу, дакле попу.

Поп је говорио врло често бесједе у цркви. Силне, свете и поучљиве ријечи, да те језа подиђе. Црква је служила сваки дан, а недјељом је била увјек дупком пуна. Прије, још давно, и кад је какав светачац, па и петак, нагура се пуна црква жена, али поп једанпут, послвије службе у петак, стаде пред олтар па поче говорити; да је бог оставио недјељу и празнике за цркву; да се у остале дане човјек радећи моли богу; да се он за све моли кад они морају радити; да је богомрско не радити у петак, јер је то само турски светац, и да ће он свакога избрисати из протокола крштених који одсад не буде петком радио.

И вјерујте, људи, у нашем селу нема, као у другима, ама ниједне главе која светкује петак.

А недјељом црква, рекох вам, пуна пунцата, па и половину порте притиснуо народ. А поп још кад хоће што важно да бесједи, поручи кмету да зовне још људе којих ће се највише тицати бесједа. Ако је ко учинио што рђаво, а он га у цркви пред цијелим народом изобличи и позове на покајање. Није се никад десило да му се не послушају свете ријечи. Једанпут уђе нека помама у људе да разграђују туђе градине и да упуштају стоку. Пуца врљика, а разбијених глава као бундева. Сваки дан све горе, и кмет већ био поручио Циганину да скује резу за затвор и предложио да се купи катанац, а поп једне недјеље стаде пред олтар па отпоче проповијед, Лијепо је, брате, говорио, чисто да се заплачеш. Кад напошљетку сав поцрвење, па поче да дршће, каже: „Шта је то, браћо, јесте ли ви хришћани? Какво је то зло ударило, да је горе неголи у Турској? Синоћ ме - вели - зову да читам молитву Арнаутовићу; кад ја тамо, а њему Срнинић прощцем сломио

ребро, и то све око неке сипљиве кобиле. Па шта ћете ви у овом храму кад тако радите? Шта сам ја згријешио богу, да ми не дате под моје старе дане живјети? Како ћу - вели - поћи на небо, гдје ће ме сјутра-прексјутра свевишњи позвати, како му смијем стати пред лице и дати рачуна о својој стаду? Или ви хоћете да ја затворим ово свето мјесто, да га не газите богопротивним ногама и да ме не црните све горе пред оцем небеским! Пошљедњи вам пут кажем и позивам да се оставите пасјалука и несрећне работе. Јеси чуо, ти Рајковићу, ти Иванковићу, ти Јоване Бојичићу и ти Настасе Андрићу, ама зар ви мислите да ја не видим да сте и вас четворица у овом божјем дому? Прогнаћу вас, ако тако устјерате, старости ми, одавде, и намјестићу Мића црквењака пред порту с врљиком, па да му пребије голијени који се од вас усуди ступити ногом на ову свету земљу. Проклећу и вас и све инације и убојице оним путиром ондје, па онда живи ако можеш. Послушајте ме, пошљедњи вам пут кажем; вас сте четворица свему злу коловође. Јал' се мирите, јал' ћете одсад с богом ратовати!"

Дршћемо ми као прUTOVI - није шала оне божје ријечи, а пријети клетвом. Осврће се народ и тражи очима њих четворицу, а они покуњили главе, погледају се испод очију и хоће већ да се љубе пред народом. А послије службе: цмок! Поздрављају се и они који се прије не хтјеше ни погледати, и кмет истави колац којим је био подупро врата од буваре. - Говори народ о поповим ријечима, а свакоме пуно срце, и лако му, као да се окупао.

Тако је он дјеловао. Никад није престајао, никад се уморио. Богу се молио: „Боже, опрости ми гријехе и одржи ме здрава докле си ми живота поклонιο!" И бог га је заједно с пошом одарио здрављем. Али кад поша намири по нашем рачуну тако педесет и пет година, почне нешто удити, свако јутро повраћа, а послије неколико мјесеца и ноге јој почеше отјецати. Не може више ни хљеба да замијеси. „Хоће - вели - душа на нос да ми искочи!" Теретан јој сваки рад, и све да јој је да лежи. Не тужи се, истина, никоме, али попу пао некакав терет на срце, и црне му мисли долазе у главу да ће изгубити друга. Забринуо се силно и ноћу често устаје. Иде сам по дворишту, а све прислушкује код капка. Али поши, како која

недјеља, све горе. Мука, истина, гдјешто и попусти, али ноге затјечу све јаче, дохватило и горе снагу, и често је хвата несвјестица. Све више изнемаже, и једну ноћ лијепо да заковрне. Ударише некаки болови у крста и све се у клупче савија. Сједи поп крај постеље и не одмиче се. Шапће само молитве, а попадаија слабо се и разбира. Јечи само и моли се богу да је прими.

Шта да се ради?

Уједанпут попадаија се дохвати за појас, па врисну и сва поцрвење. Поп се окамени.

- Пошљи - вели она - брже по Иконију Маркову.

Поп разбуди Мића који у скок оде баба-Иконијиној кући, а сам се опет врати попадаји.

Болови наступају све на махове и све чешће, али кад попусте, она је при себи. Стидљиво погледа попа, а на лицу јој се види некака страшљива спокојност. Онда болови наново учесташе. Дође и Иконија, и поша рече попу да изиђе, а сама оста с Иконијом. Већ почиње да свиће први дан Духова. Сио поп на клупицу у авлију, турио сиједу главу у руке, па се не миче. Онда му уједанпут сину нешто кроз главу. Скочи с клупице и као да се насмјехну, а у исти пар чу дреку малога дјетета из собе. Он клече на траву и узе се молити богу.

Још није поштено ни свануло, а већ све село зна да се у попа нашло женско дијете. Весели људи и жене, изоблачили се и дошли цркви. Љубе попа у руку и честитају. А он се чисто подмладио. Благосиља све редом, а Мићу заповједио да све црквене чарапе, тканице и рубље изнесе у порту и разда сиромашноме народу. Велика је служба била тај дан, дивно је поп пјевао. А послије службе весеље на све стране.

Пуна и крчма, па све наздрављају попу и његову дому. Нађе се и некакав шаливчина који наздрави „црквеној попадаји“, али Крста Замлата истеже шамаром и састави га са земљом, а увријеђени народ гракну: „Удри, посветила ти се!“ Све иде добро и сви се добро надају. Попадаија се опоравља и већ трећег дана предигла се у постељи, па срче млијеко из ћасе. Поп хода као и прије по селу, али је расијан и све се труди да сакрије радост. А кад је насамом, често му се развуку уста, гледа на ону страну гдје мисли да му је жена и дијете, па понавља- „Слава теби, господе!“

Али једно вече, кад се врати из села, застаде он пошу у несвијести, а Иконија се сва ознојила купећи крпама крв испод кревета. Попу се одсјекоше ноге. Спопаде петрахиљ, намаче га на врат па стаде читати „молитву од крвотеченија”. - Све залуд! Она отвори још једном очи. Показа својом жутом руком на дијете покрај себе, дохвати онда попову руку и пољуби је; прошапта: „Благослови ме... и опрости!” Послије јој се, ваљда од бола, развуче лице, трже се једном и онда као да се осмјехну и као да отвори мало руку, кад јој Иконија тури у њу воштаницу.

Кад ашов извиси гомилу земље више попадије, махну поп руком на нас, и ми одосмо његовој кући, а он оста на гробу. Сједили смо може бити једно по сахата Мићо изнио ракије у бардаку, па служи винском чашом. Пију људи, а жене отхукују и уздишу, а у чаши нестараје ракије. Шта је поп радио сам на гробу, то нико не зна. Тек последије једно по сахата врати се он, и истом ступи на авлијска врата, а дијете у соби запишта. Не поздрави се он ни с ким, већ, поводећи се, уђе у собу гдје је дијете било. Рече женама да изиђу, а сам оста неко вријеме код дјетета. Чудно да дијете, чим осјети његову браду на својем образу, заћута и заспа. Гледао га је он дуго. Онда обриса очи и уђе у народ. Сви поустајаше.

- Имао бих нешто да проговорим са старијим људима - рече поп.

Жене, једна по једна, њега у руку па као гуске једна за другом на капију. И млађи свијет оде. Иконија сама оста у соби с дјететом.

- Браћо, - рече поп - ви знате како ме је бог благословио и како сам му платио за моје знане и незнане гријехе.

Сви ћуте. Нико се не усуђује ни да сједне. И поп стоји, а бијела му брада час п̂о заигра.

- Ја, - вели - браћо, остах тако сам самохран са овијем црвом. Тако је божја воља, нека му је слава! Али дијете ваља гледати. Шта ћу ја, стар и нејак, с њиме?

Опет сви ћуте и оставили дах.

- Птицама небеским дао је бог другу снагу и путе, а човјеку остаје памет и хришћанско срце.

Опет ћутање, нико не зна како да почне, како да га тјеша, шта да му каже. Поп издиже главу и погледа по свјема:

- Је ли оно тешко селу?
 - Не дај, боже! - гракнуше сељаци. - Не говори тако, ако бога знаш!
 - Аксентије Смиљанић истаче се напријед:
 - Ако је твоја воља, попо, и твој благослов, да узмемо добру жену дадиљу, или да га дамо какој бабињари да га прихрани док не узмогне само јести.
 - У тај пар отворише се врата од куће, и Иконија, сва умазана од суза, изнесе дијете на рукама.
 - Ја - вели - не дам дијетета од себе, ако ћете ме сву исјећи. Мене је покојна заклела да га чувам и пазим.
- Да узмемо Иконију! - викнуше сељаци.
 - Добро! - рече поп. - Али дјетету треба сиса
 - Станоје Глувић стидљиво изиђе напријед:
 - Да простиш ти, попо, и ви, браћо, ви сви знате да се моја домаћица прије два мјесеца побабала. Дајте мени дијете и Иконију, док је оно још за сисе! Пазићу га као своје!
 - Ако је с твојим благословом, попо, ја велим тако је добро - рече кмет.
 - Нека је с божјим благословом!
 - Иконија се врати у собу.
 - Још нешто! - рече поп. - Смртан је човјек, а незнан му је час смрти. Наш је гријех ако умре поред нас живијех некрштена душа Ја желим да крстимо дијете прије него га дам из куће.
 - Да га крстимо! - рекоше сељаци.
 - Ко ће бити кум?
 - Међу сељацима наста жагор, али убрзо изиђе Нинко Вилотић.
 - Ако сам ти прав, оче, да се окумимо! Тако народ, хвала му, мене изабра.
 - Поп се трипут пољуби с њиме. Онда понијеше дијете у цркву, и она се напуни народа.
 - Тако се дијете крсти, и надјенуше му име Марија.
 - Кад га опет вратише у кућу, Мићо изнесе поново ракију. Прву чашу даде куму Нинку. Он узе чашу, скиде капу и устаде, а сељаци нехотице сви поустајаше и поскидаше капе. Нинко отпоче:

- Куме мој и оче, срећна да ти је Марија и наше кумство! Дабогда свако добро и радост од ње да дочекаш; да те утјеши и подвори под твоју старост, да се дичиш и поносиш њоме, како се народ дичи и поноси тобом, а све у здрављу и весељу за дуго и на много!

- Амин, дабогда! - одазваше се тихо сељаци.

Сви се обредише ракијом, па онда нешто прошапуташе међу собом, и Нинко Вилотић први уђе у собу гдје је дијете било и тури му под главу дукат. За њим кмет, за кметом Аксентије Смиљанић, а за њим сви остали по реду и старјешинству, и сваки дарива дијете. Кад се сви изредише, Иконија изброја два дуката у злату и четири и по у сребру и крајцарама; веза новце у мараму, па даде попу:

- На остави; ово је Маријино!

Онда је узео на руку и понесе је попу да је пољуби, па с Глувићем оде његовој кући. Поздравише се и остали сељаци с попом, па одоше, а он оста сам као сухо дрво, и на срце му паде туга.

Дуго се опирао срцу не хотећи „срдити бога“, али старост га је обрвала. Он паде лицем на кревет, гдје је јуче још покојница лежала, и горко зариди. Сузе спирају црне мисли, налију препукло срце. Сломљен брод потоне, и ништа се више не види. И само још што сан из поломљене парчади ствара нејасне слике.

II

Наша школа била је у једној простој дашчари. У њој је била једна повелика соба за дјецу, једна мала за учитеља и једна кухина у којој је и фамилијаз спавао. Главна соба, управо школа, била је ниска, као и цијела кућа. Врата од ње гледала су у школску авлију, а с лијеве стране била су још једна мања, на која је учитељ улазио. У њој увијек удара на прашину и људски зној. Прозори су били хартијом подлијеplени. На зиду је висила једна стара дрвена икона светога Саве. Била је сасвим почађила и испрепуцала, да се једва разазнавао светац. Само горе, гдје је глава, цакле се очи, и ма у који крај школе да станеш, увијек гледају у тебе. Озбиљне, црне, продиру ти у душу и

као да те нешто питају. Ја знам, кад се деси да сам сам у школи, спопадне ме некакав страх и не смијем да се обазрем на ону страну. Све ми се чини проговориће нешто, и час прије гледам да загребем напоље.

Учитељ је био један кројач који је страдао, врло миран и вриједан човјек. Цио дан је у школи, а ноћу шије поповске капе и шаље у варош. Једва да је што више знао од онога што је дјецџ говорио. Пјевао је у цркви, али гласа готово никаког није имао. Поп га је често дотјеривао, али се за нашег доброг учитеља слабо шта лијепило. Тек он се трудио што је боље могао. Ни у што се у селу није пачао, свакоме је угађао, а попа се бојао. Управо се ни жив није чуо. Ми смо били њиме задовољни; какав је, такав је - наш је! Не бих га ја овдје ни помињао да и он није имао удјела у Маријину отхрањивању. Видећете како!

Лијепо пазе Мару у Глувићевој кући. Напредује дијете да ти је милина погледати. Жене се надмећу понудама и поклонима Није јој била још ни година дана, а већ је имала чарапа, кошуља, убруса и других ствари пун ковчег.

Кад јој се навршила година и девет мјесеца, а поп, у договору са селом, дозида уз кућу још једну собу и узне дијете с Иконијом себи. Њима двојема једну собу, а себи другу. Тако га ни жене не сметају, које су сваки час обилазиле Мару, водиле је својим кућама и доводиле опет попу.

Она је расла у кући код оца до своје осме године. Једног вечера сједи поп, кум Нинко и Станоје Глувић у поповој авлији. Онда поче поп:

- Чујеш, куме, и ти, брат-Станоје! Дијете, као што видите, расте, хвала богу, и напредује. Још мало па ће сама себи плести косе. Ја сам - вели - много мислио и лупао главу шта да радим јако с њоме. Дијете ваља да се помало учи кућевном реду и послу. Шта ће - вели - научити у мојој кући гдје нема ни преслице, а камоли разбоја? А и Иконија је остарјела, да се једва држи на ногама Шта ви - вели - мислите? Да се договоримо ми, па послџије да запитамо и друге паметне људе; да видимо шта ће они рећи. - Ја велим да је опет дате мени у кућу - рече Глувић.

- Јок! - каже кум Нинко. - Код тебе је била скоро двије године, а код мене једном у недјељи. Него дајте ви мени дијете у кућу. У мене је и задруга већа, а, хвала богу, паметна су ми чељад, имаће се и код мене чему научити.

- Хвала ти, куме! - рече поп. - Тако сам некако и сам мислио. Сјутра ћемо се разговарати и с народом, па у име божје нек иде дијете у твоју кућу и нека почне науку.

Али сјутра се промијени код цркве све. Истом поп исприча и кметовима и старијим људима, сви присташе, и кум-Нинкова домаћица, весела, узела дијете за руку, а тек учитељ као из мртвих:

- Молим вас, браћо, и ви, господин-попо, ако дозволи-те да рекнем и ја.

Зачудише се људи:

- Кажи-де!

- Ја велим, господин-попо, и ви, господо кметови и кумови, да није право да се дијете код толиког свог имања потуца по туђим кућама.

Поп поцрвење кад чу ријеч имање, а кум Нинко разрогачи очи и скиде лулу с чибука:

- Зар ти, - вели - дроњо, зовеш моју кућу туђом, и зар ће се ово дијете потуцати у мојој кући?

Учитељ се уједе за језик:

- Молим, молим, господар-Нинко и куме, и ви, господин-попо и остала господо! Ја велим, ако дозволите, да се дијете васпитава као варошка дјеца, јер ово, ви видите и тако, мислим није рођено да копа и оре, а то би било и срамота за оволико село; а вашој кући част и поштење! - ту учитељ скиде капу и поклони се кум-Нинку. - А ја мислим и кажем да се дијете васпитава!

- Шта то? - рече Мојсило Прокић.

- Мислим и кажем да се дијете даде у школу.

- Каку школу? Ко је још видео да женско чељаде иде у школу?

- Е, идите у варош, господар- и газда-Станоје, па ћете видјети. Тамо иду сва дјеца, и мушка и женска, и тако је сад вријеме дошло да ће и по селима почети, па је гри'ота да дијете задоцни. Него ја тако мислим и кажем да се дијете васпитава, и никако друкчије!

Загледаше се сељаци.

- Шта велиш, куме? - рече Нинко попу.
- Нијесам - вели поп - никад на то мислио. Да видиш, није луда ова учитељева.
- А како ће то ићи? - запита Аксентије Смиљанић учитеља.
- Лијепо, кажем, дијете ће у школу код мене с другом дјецом научити читати и писати, па неће под своју старост молити другога да јој чита писма. А док она одрасте, неће се писма тако ријетко писати као сада, него ће сваки човјек морати писати писма. А, послвије, у школи се учи: земљопис, свештена историја, прва и друга знања...
- Не би било рђаво! - рече кмет. - Шта велиш ти, оче, и ви, браћо?
- Па да огледамо, а? - рече кум-Нинко.
И тако Мара остаде код оца, а пође у школу.
На једно по године послвије тога напрасно се разболе поп, заковрну одједанпут, и већ му се чини да неће ни ноћи жив дочекати, па зове Нинка, Аксентија Смиљанића, Станоја Глувића и кмета.
- Браћо, - вели - тако ми се све допада да ће скоро куцнути за ме час. Него сам вас зовнуо да се договоримо за неке ствари.
Кум Нинко хоће да соколи попа, али му се језик завезао, и само гута плувачку. Аксентије са Станојем покуњио се, па се само примакоше постељи.
- Прије свега, браћо, ево у овом су ковчегу овдје народни новци, а кључ је на трпези, под плаштаницом - зна Мићо. Унутра има хиљаду и сто и један дукат.
Они се згледаше.
- Из тога зидајте најприје школу, па цркву. Немојте брукати себе живе, ни мене мртва, ни градити шта му драго. Не почињите док добро не смислите и док не буде доста новаца, да не будете постидни пред свијетом. То вам је на аманет, па сад гледајте!
Хоће они штогод да проговоре, али се загрцнули, па само кашљуцају.
Поћута поп и одмори се, па онда, устежући се, настави:
- А моје дијете... остављам вама на аманет... Бог вам, а душа вам!

Кум Нинко испружи врат, хракну мало, па рече:

- Гледаћемо га као своје!

Поп настави:

- Смртни смо људи, не примите за зло, браћо, ваља ми се добро с вама разговорити, јер се не враћа с пута на који полазим. Не дај боже смртна случаја или каке задјевнице, шта би оно, сироче, онда?... Него, браћо, ја бих вас молио да јој за сваки случај одредимо мало имање од народног добра,

- Куме, - вели кум Нинко - није малено твоје имање, а ево ћу и ја дати још...

Поп нестрпљиво махну руком:

- Станите, не разумјесте ме! Немам ја својега имања, ни дај боже! Све је ваше и онога храма Много би њојзи било да јој одредите и ово што ја досада држах. Шта ће женском чељадету толико имање, а бог зна чија ће она бити и у чије ће руке доћи! Тек велим толико да јој одредите, да се не рачуна баш сироче и да би се имала чиме прихранити, да је, не дај боже, ви који... Чекајте док свршим! Тако сам ја срачунао и смислио да јој одредимо, ако је ваша воља, ово парче земље гдје је кућа, и њиву у з њу, забран са шарамповом и ливаду с виром. То нека је њено! Је л' вам право?

- Како ти наредиш!

- У ковчегу има у једном рупцу завезано шест и по дуката, чиме сте је ви даривали кад се родила. И то је њено!

- Божје, па њено!

- Е, сад ми је - вели - лакше умријети. Спаде ми неки терет са срца.

Али кад поп скиде бригу с врата, и бољка умину. Пред ноћ, истина, паде у ватру, али она не држа дуго, и он тврдо заспа. Пробуди се у саму зору и изиђе у авлију. Мара му поли да се умије, и старац, иако ослабио, ипак сталним кораком пријеђе улицу и уђе у цркву.

Али његова подјела имања оста. И народ и данас зове ону ливаду с виром Марин Вир, а забран са шарамповом Марин Шарампов. Ко не вјерује, нека пита само кога из мог села.

Кад се навршише три године, и Мара сврши трећи разред, учитељ онда навали на попа и на друге људе, те је

задржа још једну годину дану школи „на приват“. Тако она пође учити и четврти разред. Већ је зову сељаци да пише писма њиховим својтама који су у војсци. И попа она одмењује ондје гдје треба писати, извадити крштено писмо, и таке ствари. А учитељ поред ње изгуби и оно мало научног нимбуса, јер Мара сврши све научне послове као и он. Већ се више не кају сељаци што су је дали у школу, а поп, кад је погледа, уздиже очи к небу, и кад год је ко хвали а њему иду сузе као малом дјетету. Сасвим већ остарио, обневидио и постао забораван. Знам, кад год му приђем руци, да ме пита чији сам.

Тако смо ми рачунали а учитељ није имао ништа против тога, да је Мара већ свршила „васпитање“ и да сада похита учити се кућевном послу. Већ је поп мислио да поведе ријеч о томе с народом, али се опет деси нешто што промијени наше рачуне.

Те ноћи дође у нашу окружну варош владика. Нећу вам причати шта се ту спрема, ни ону трку и урнебес од попова. Доста да знате да је наш поп био најстарији у цијелом округу, те да му је по томе спадала нека особита почаст и задатак при поздрављању новог владике. Народ одлучи да попу за тај дан начини нове хаљине, и учитељ је читаве двије недјеље шио капу и дотјеривао што је боље умιο. Кад поп сједе у кола пред нашом црквом, причекаше га дванаест коњаника што су из нашег села у народној војсци, и они отпратише попа у варош, а цијелим путем бацаше пушке и пјеваше. За попом, у другим колима, возио се кум Нинко и Глувић, за њима још многи народ. Веле, кад је наш попа дошао у варош да су лупала звона и пуцале прангије, јер коњаник, што је стојао на раскршћу, кад угледа попа у оној помпи, помисли да је владика, па ободу коња на муштулук.

Било како му драго, владика дође, и наш поп осоколи туна. Владика одмах чинио ручак. Било је пуно свијета, а наш поп, веле, сједио у зачељу. Ко ће с нама! Послије ручка, веле, разиђе се свијет мало помало, само осташе попови код владике.

Онда поче владика једног по једног питати: како се зове, одакле је, кака му је нурија, итд., па пита и нашег попа. Каже он све како је и хвали се нама - хвала му! - као сво-

јом дјецом. Онда, веле, рече свети владика: - Ти си, оче, од најстаријих овдје; а богати, колико ти је година?

- Ја - вели поп - и народ рачунамо да ми је тако седамдесет.

- Лијепа старост! - рече владика - Дабогда још дуго да поживиш! А богати, оче, не прими за зло, гдје си ти школе учио?

- Ја сам се - вели поп - учио у мога оца који је поповао у стара времена, па кад га убише Турци, ја остах сироче и побјегах у ово село, гдје ме послвије власт запопи.

- А онако нијеси, да речеш, какијех школа учио?

- Нијесам никакијех.

- А знаш ли правило службе како ваља и „обредословије“?

- Ја, оче владико, што рекао неки стари поп Стоко: кога сам крстио није се потурчио, кога сам вјенчао није се раставио, а кога сам опојао није се повампирио.

Поп Митар повуче нашег попа за мантију. Владика се слатко насмија.

- Лијепо, оче! - веле да је рекао. - Хвала ти! Таки мени и требају!

Кад послвије пођоше, а поп Митар скочи на нашег попа:

- Како ти да говориш онако пред његовим преосвештенством?!

- Да како ћу? - рече наш поп. - Онако је све у длаку! Још сам заборавио да му кажем да сам и једног Турчина покрстио, и ено га, сви га знате, ваљан хришћанин и један по један газда у селу.

Али владици збиља омилио наш поп, јер прве недјеље послвије тога, истом поп подијели нафору, а једне каруце рррр!, па стадоше пред цркву. Скочи један што сједи с кочијашем, па попа у руку:

- Хајдете - вели - поздравио вас господин владика да идете на ручак.

Сједе поп у кола, па још и Мару узе са собом. Гигају се, брате, она кола, рекао би човјек сад ће испасти, а коњи као хале! Скида народ капе куда поп прође, а свакоме пуно срце. Није шала, наш поп! Али и јесте човјек! Та приличи му да је сам владика!

Кад је поп стигао у варош, прича Јанко Радуловић код кога ми купујемо со и што му је кућа до владичина двора, да је владика изишао пред врата и помагао попу да сиђе с кола, па му није дао ни руке, него се с њиме, вели, у лице пољубио.

Мара одмах притрча, па владика у руку, а он њу у чело.

- Твоја? - пита владика.
- Божја, па моја! - рече поп.
- Да је жива и здрава! - рече владика милујући дијете.

Сједоше они за ручак. Посадише Мару до попа, па јој висе ножице низ столицу, а сам свети отац намешта је. Онда уђе један стар човјек и унесе чинију с јелом, а Мара скочи па њега у руку. Чича сав поцрвене.

Кад чича изиђе, а владика помилова Мару па рече:

- Овога чики, ћери, не мораш љубити у руку. То је мој кухар!

- Нека, оче владико, - рече поп. - Стар је човјек! Тако сам ја њу учио.

- Од тебе се, оче, - рече владика - има и матор човјек чему да научи. - А како ти се зове мала?

- Мара.
- Да је благословена!

Послије ручка много се штошта владика с попом разговарао. Звао га да га узме у конзисторију, али поп вели да не може никако оставити села, „а због мене једног, вели, не вриједи да премјешташ конзисторије у село!"

Владика се добродушно и лако насмија.

И с Маром је много штошта говорио.

- Који је оно светац? - рече он њој, па показа на једну икону на зиду.

- Цар Лазар! - рече Мара.
- Гле! А откуда ти знаш?
- Прочитала сам оно доље.
- Зар ти умијеш читати?
- Умијем.

Владика донесе једну књигу, па је даде Мари да чита. Она отвори у сриједи. Намргоди њене очице, па поче гласно и монотонно, како сва дјеца читају:

*Маче војску старац Јуз-Богдане,
У Богдана силна војска била...*

- Стани! - рече владика - Ко је то Југ Богдан?
- Није он жив - рече Мара - Он је погинуо на Косову.
- А шта је то Косово?
 - Косово је поље гдје су Срби изгубили царство и гдје је погинуо српски цар Лазар.
- Ту њене очице поново потражише слику Лазареву.
 - Лијепо, сине, врло лијепо! - рече владика - Узми ту књигу па читај код куће!
- На поклон? - рече Мара изненађена.
- На поклон!
 - Бјеше то једна велика пјесмарица, сва у злато увезана Поп нагнуо главу, а од милине све му сузе капљу у тањир.

Послије је владика питао шта је учила, и кад она одговори да свршује четврти разред, запита он попа:

- Па шта мислиш сада с њоме?
- Мислим, оче владико, да је дам у кумову кућу да се дијете учи раду.
- Штета би - вели владика - била отргнути дијете од школе. Ово је - вели - глава каквих мало има. Није се она родила да бере кудјељу. Него ти њу дај даље у школу.
- Не чу ти, оче владико, свршила је!
- Знам, свршила у селу, а сад је дај даље у варош, у Биоград.
- Попа штрецну као да га неко ножем удари.
- Зар да се одвојим од својега дјетета? - А брада му задрхта.
- Е, - рече владика - ти си своме дјетету највише добру рад. Па ја велим не треба да стајеш њеној срећи на пут.
- Не дао бог! - рече поп грцајући. - Па шта да радим? Научи ме!
- Пошљи је у Биоград на науке.
- А колико то траје?
- Четири године!
- Поп преблиједи као крпа и разрогачи очи.
- Шта се то, побогу, толико учи?
- Науке - рече владика.
- А шта ће то њој?

- Како шта ће, оче? Друкчији је данас свијет него што је био за твоје младости, а још ће друкчије бити кад она ступи на снагу. Кад сврши школе, може, акоће, бити и учитељ. А послјије, у вароши друга срећа чека дијете.

Поп заћута и даде се у мисли. И владика ћути. Тако то траја неко вријеме, онда рече поп:

- Треба ли ту штогод трошити?

- Једно пет шест дуката мјесечно.

Попу чисто одлакну:

- Нема од тога ништа, оче владико! Гдје су толики новци?

- Па ти - вели - имаш имања, како су ми причали, на хиљаду дуката.

Поп се забечи:

- Каких хиљаду дуката, кака имања? Немам ја ништа. Њој је, истина, народ нешто одредио, али не вриједи све ни сто дуката. Нема ту ништа од школе!

Владика се мало искашља.

- Ласно је - вели - за новце, тек ако ти пристајеш. Све ћемо то лијепо намјестити. Имам и ја неку црквицу коју сам за школу одредио, а - вели - не знам боље прилике од ове.

- Оче владико, старија је твоја и паметнија од моје. Само још да видим шта ће село рећи.

А у селу ко смије рећи што против владичине воље и ријечи? Нијесу се дуго препирали. Сељаци се шћућурише, само их срце боли, али што мора бити - мора!

И послјије мјесец дана већ се опрема дијете за пут.

Силне се припреме чине.

Дан пред полазак мутљају се жене из цијелога села по поповој кући. Ту је камара сирчева, колача од пекмеца и тијеста, лепиња и погача, лонац с кајмаком, живих и пржених пилића, пастрме и толико „заире" да би Војин четовођа рахат цијелу чету њоме нахранио. Мићо донио из вароши шарен ковчег, и у њега трпа Иконија силне чарапе, кошуље и убрусе.

Жене посједају на клупу под орах, милују Мару и плачу, а она уплашено иде из крила у крило. Не плаче, већ замишљеним очицама гледа у шта му драго. Чупка

ресе на кошуљи и не говори ништа. Ништа не једе и не пије. Чисто дијете дошло ван себе; некака му ватра подишла обрашчиће, и кад што проговори, то је као у некаком заносу.

- Да бог да да ово све на добро изиђе! - рече баба Стевана.

Кад се већ смрче, разиђоше се жене и људи кућама, а оставише попа сама. Није ни он готово ништа вечерао, а ту ноћ узе Мару себи у постељу. Иконија се не може од ње да растане, и кад је мислила да је Мара с попом заспала, изнесе свој губер и простре га пред врата попове собе, па ту леже.

Кад сан, који не може растјерати никака брига дјетињег доба, савлада немирну душу Марину; кад црне трепавице падоше на запурене обрашчиће, а груди се почеше равномјерно дизати, исправи се поп у постељи. Собу је освјетљивало кандило које је горјело пред иконом. Да је у тај пар Иконија провирила, би помислила да гледа светитељске слике. Наднијело се увело старчево лице на пун живота лик дјететов, а с бијеле браде цури кап по кап и чисто се запуши на њеним обрашчићима И таман се поп наже да је пољуби, а дијете у сну махну руком, окрете се на другу страну и настави спавање. Дубоко поп уздахну и завали се у постељу.

Давно је пала роса, већ се и исток румени, а поп још не заспа И кад чу гдје пред његову кућу сташе кола, устаде и изиђе напоље.

Пред кућом кум Нинко попушта штрање коњима који се пуше у свјежем јесењем јутру. Кочијаш се испео на кола, па ногом потурује сијено под сједишта. Поп изиђе на капију; у селу је још све било мирно, само гдјегдје што шкрипне ћерам, или лупне капак од прозора. Кокоши ваде главу испод крила, али још не скачу са сједала.

- Добро јутро, куме, и благослови! - рече кум Нинко кад угледа попа. И кочијаш се исправи у колима и скиде капу.

Поп га отпоздрави:

- Добро си поранио, куме!

- Шта ћу? - рече кум Нинко. - Пробудих се раније, па кад не могах заспати, а ја викнух дијете да хвата.*****

- Ходи кући! – рече поп. – Мара још спава, а Иконија нам може испећи каву.

- Не рекох вам да је такав договор да кум Нинко вози Мару у Биоград и понесе владичино писмо куд треба. Поп не може од цркве, а и од старости. А гдје би њега, старца, пустио народ на пут, и како би њему било да оста-ви дијете у Биограду, па да се сам врати? Бог зна би ли он то могао икако и поднијети.

Ту они говорише које о чему, а највише о путу и о Мари. Много поп савјетује и моли кум-Нинка да пази на ово и на оно и да добро упамти све, па да му послјије прича кад се врати. Тако они бригају бригу, док Мара спава тврдим сном. Већ се заблиста од истока Стадоше још дво-ја кола пред попову кућу. Дођоше жене и људи из сусједства, а и који су даље сједили. Још једно по сахата, и авлија бјеше пуна људи, а пред кућом више од десет кола, а Мара - још спава!

Кум Нинко погледа у сунце које се помоли.

- Осваја дан, - рече - ја велим, у име бога и с твојим благословом, куме, да се крећемо.

Иконија с црвеним очима утаче се:

- Спава још дијете!

То бјеше препона. Ко може стегнути срце, па сада пробуди дијете?

Али кад прође једно четврт сахата и кад се с пласта поче пушити а са траве роса дизати, уста поп па пође у кућу. Сви умукоше, нико ни ухом да макне, поп уђе у собу.

Дуго гледа мирну и безбрижну савјест како спава. Стаде под икону и помоли се богу, па одважно приђе кревету. Метну дјетету руку на чело:

- Маро сине, устани!

Дијете протрља очи и отвори их. Дубоко уздахну, па гледа великим безазленим црним очима у попа:

- Како сам лијепо сањала, бабо!

- А шта си сањала, ћери?

- Сањала сам кô ја у некој великој вароши, па кô неке велике, велике куће: па кô ја се возим на златним колима; па се све љуљају као владичина!

- Па сад ћеш, ћери, у име бога, у Биоград - рече поп и силом развуче уста. - Тамо ћеш свега видјети.

- Биоград? - рече дијете и промијени се у лицу, а срце му залупа.

- Устани!... Сви те чекамо... - рече поп па побјеже из собе.

Послије је ушла Иконија с другим женама, и кроз једно четврт сахата изведоше плачући дијете које се и само купало у сузама.

- А шта балите, ви жене, и цвијелите дијете? Ви ништа друго и не знате! - рече Аксентије Смиљанић, и обриса рукавом сузу.

Мићо изнесе Марин ковчег и тури га у сијено под предње сједиште. Поп пољуби Мару:

- Пођи с богом, Маро! Нека ти је он у помоћи!

Онда сви редом почеше љубити дијете и најзад је Нинко понесе, као да су јој двије године. Рече јој да се прекрсти, па је метну у кола горе. Онда се и сам прекрсти, па се посади поред ње и пришапта јој:

- Пољуби бабу још једанпут и кажи: „Благослови ме!"

Она се наже из кола попу и пружи руку:

- Благослови ме, бабо! - па наслони усне на увелу попову руку.

Жене покрише очи, људи чепркају палицом по прабини и гледају на другу страну, у плот.

Наста тишина.

Поп метну обје руке на Марину главу и узне шапутати.

А кад он диже и исправи главу, Нинко викну кочијашу:

- Ошини!

Коњи пођоше. Поп пристаде уз кола и загрли се у ходу с кум-Нинком, па рече:

- Чувај ми дијете, тако ти живота и самосазданог створитеља!

Нинко дохвати дијете руком испод мишке и привуче га к себи, а коњи почеше касати. Мара се окрете оду и престрављено викну: „Нећу у Биоград! Нећу!" Али слаб јој бјеше гласић. Не чу то ни поп, ни кум Нинко, ни кочијаш.

Коњи све крупније касају, и она наслони главу на Нинкове прси, па неутјешно и силно зајеца.

Још мало се види кроз облак од прашине како се кола крећу.

Већ окретоше Зебићевим шором, а поп и за њим сав народ не миче се с мјеста и не одваја очију. Кад већ кола замакоше, поп обрису очи и погледа по народу. Махну слабо главом, као да рекне „збогом!“, и пријеђе преко пута. Отвори црквена врата и ницице паде пред олтар, а челом дохвати земљу. Лежао је тако може бити четврт сатата, а кад се диже и окрете, угледа пуну цркву народа.

Кад се Нинко послвије недјељу дана врати из Биограда, није могао наодговарати свијету. Причао је многа чуда што је видио у Биограду, да му једва вјеровасмо. За Мару вели да је најприје с писмом владиним ишао у једну школу и предао га школском старјешини. Овај, вели, кад прочита писмо, отишао је с њиме и са Маром кући неког професора Вучетића, и ту је Мару предао. Причао је како у тој кући има много којешта, да ни десето не знаш чему је и зашто је, и како се човјек може ласно обрукати ако добро не пази. Тако он, вели, и не гледа, већ пљуцка испред себе. Кад случајно обрне очи, а на патосу стоји једна велика пјесковница, замал', вели, што није у њу пљунуо. Послије, каже, све код тог професора, нудили му да наспе чорбу себи у тањир, али он, вели, казао: „Нека, хвала, могу ја и из чиније“, те није хтио прљати тањира. - Знали смо ми већ унапријед да нас он неће осрамотити!

Поп га је час по прекидао: „А Мара?“, или „А она шта каже?“, а Нинко намјешта што боље умије. Каже да је весела као птица, и да је људи код којих је пазе да не може боље бити: „Не слази“, вели, „с крила.“ Да бог да! Само што нешто сметено прича како се растао с њоме: „Није“, вели, „ни плакала!“ Гдје ће то бити да дијете не плаче?

Што да вам причам како нам је било без ње; што да вам причам како је сиромах поп чисто занесен и често хоће ово а ради оно, мисли једно а говори друго? Што да вам приповиједам како смо били као убијени и како је кум Нинко сав поцрвенио кад послвије десет дана доби поп писмо од Маре, у коме прича: како јој је самој, како је хтјела да се ухвати за кум-Нинкова кола кад се он враћао, како се све крије од госпође за дрва и у шупу, па плаче сама, и како, каже, хоће да умре. Не треба ни око тога да се задржавам како је поп наврат-нанос спремио кола за Био-

град и с тим писмом отрчао владици. - Све то само би развљачило приповијетку, и све то само би онај разумио који је своје рођено морао послати у туђину, или који је сам у својој младости морао оставити свој завичај. А ко је то све преко главе претурио, тај зна како најзад и туга малакше; легну њени таласи по срцу, и уморну површину дотиче само још писмо од милога, као ластино крило мирно огледало воде.

Дан за даном, недјеља за недјељом, па и мјесеци клизе неосјетно. Што прође, изгледа да је малочас било, само у будућности види вјечност срце које чека. Кад је пошљедњи мјесец школске године, не може човјек жив да дочека. Али нема више туге. Разведрила су се лица и некака неспокојна радост ожарила и увело попово лице. Ударише врућине. Иконија већ кречи попову кућу и спрема се дочек за Мару. Једног дана и кум Нинко сједе на кола, па у име бога оде у Биоград, а весео народ само једно поручује: „Похитај, не задржавај се!”

Марина соба као рај. Прозори закићени липовим грамама, под гредице подвучени струкови босиљка. На пећи свакојака цвијећа; нова шареница прострта по постељи. И само се још нестрпљиво ишчекиваше мио владалац који и не сањаше о својој моћи над нашим срцима.

Боже, кад она дође!

Поп ван себе од радости. Иконија да се угуши од суза, па не пушта дијете из руку. Жена пуна кућа, па се само вајкају: „Леле мене, како је дијете ослабило!”

- А да весела друго, гладно и жедно у туђем свијету! - Па гурај дјетету колаче и друге понуде у руке и у уста.

А на њој слаба промјена. Само што је мало порасла и што је бљеђа дошла у лицу, те јој црне очи чисто још црње и још се силније цакле.

А она не зна шта да ради. Препуно јој срце, па не може нигдје да се скраси! Сједне на креветац, држи колач у руци и гига ногама. Онда скочи, трчи у кухину и тјера Иконију да јој прича којешта. Послије трчи по авлији, ваби кокоши, гледа како Мићо изгрће жар из пећи за хљеб, или како сусјед Ђерић прави страшило за птице. Па онда хајд Нинковој или Глувићевој кући. А они као да им је владица дошао: завирују је са свих страна и већ не могу да је се сити нагледају.

Тако она весели попа и село. Ишла је с попом и владици. Била у школи. Па послѣје опет је с дјевојчицама на игри или на раду. Све се боље уобљавају обрашчићи и све црвенији долазе, док већ не измаче мјесец јул, и док кум Нинко не запреже коње да води душу села из села.

Кад по други пут оде, пође све по старом. Наново је требало чекати годину дана, и кад се она наврши, закла нас лијепо једно писмо у коме вели: „Слатни бабо! Хоће срце да ми пукне, што ти не могу доћи. Причао ти је владика да ме је премјестио у један пансионат, гдје се говори само француски. Цијеле године ишла сам у школу, а сад ме ни о распусту неће да пуне кући. Веле: морам учити француски да стигнем друге, итд.“ Можете мислити како нам је било! Али шта ћемо? Попу не смијеш ни поменути да устане око владике, не би ли је он како истргнуо отуд и добавио нама, ма на недјељу дана То би њега, сиромаха, само још јаче цвијељало, јер он је зацијело и сам већ с владиком о томе говори. Покуњисмо се, па ћутасмо.

Претурисмо још годину дана преко главе. Кад је требало да дође, поп доби писмо да ове године о распусту иде госпођа код које је Мара у Беч, па хоће и њу да поведе. Владичина је воља да дијете, прије него се сасвим врати кући, види што више свијета и научи се чему се год деси прилика. Попу је казао: „Стрпи се, оче, још годину дана! Нека дијете прође свијета. А послѣје, кад ти дође, нећеш се више од ње одвајати!“ Тако опет наступи вјечност, послѣје које ће зар и нама гранути сунце.

Међутим, мијења се штошта у селу - вријеме чини своје! Наш стари учитељ остави нас - оде, сиромах, на пут на који се иде затворених очију. Бог да му душу прости! Жао нам га је било. Био је, сиромах, некако прирастао за село. Лијепо смо га сахранили. Послѣје распустисмо дјецу, а школу затворисмо.

Сад смо се сви надали да ће нам Мара доћи за учитеља Већ је поп с неколико старијих људи ишао због тога и владици, и он им утврдо обећао. Сиромах покојни учитељ, чисто нам је... баш се човјек гријеши! ... хтједох рећи: чисто нам је, божепрости, стајао на путу.

Да видите јесмо ли дочекали чему смо се надали.

III

Бјеше недјеља послјије подне. Народ се искупио код записа. Изнијели један сто из суднице поред њега дугачка клупа и неколико троногих столица. Засјели старији људи и поп, па разговарају о овом и о оном, а младеж се игра и весели.

А друмом за наше село иду једна кола, и у њима један господин човјек. Чудан мало на поглед. На глави му широк сламни шешир с црвеном траком. Испод шешира смеђа коса пада на чело. Густе обрве готово се састају, а међ њима једна дубока бора која се ни онда не изједначи кад господин човјек затури шешир и рупцем брише зној с чела. Мора бити да се с њом родио. Чудно она одскаче на младом лицу усред кога сједи мало кукаст нос, а под њиме малени густе брчићи које је он на обје стране рашчешљао, те су на крајевима растресени и шири него под самим ноздрвама. Доња му је усна мало висила, а горња је мало уздигнута, те се виде бијели као снијег зуби, мало искривљени као плот који је посрнуо. Лице му је поблиједо, ал' не мршава, а велике смеђе очи допола затворене, жмире и увијек гледају на страну. Има му двадесет и двије до три године.

Ништа не говори с кочијашем. Пуши цигару иза цигаре. Гледа само око себе и као да није весео. А са оне боре на челу не може човјек ни знати како му је, јер увијек изгледа мргодан и зловољан.

Иде он у наше село и ено га гдје уђе. Хајд, хајд, па право у народ. Уставише се кола. Гледамо ми ко ће то бити.

Господин човјек неспретно скочи с кола, па тромо и као да је богзна како уморан приђе столу гдје је и поп сједио. Не назва бога, само мало климну главом:

- Је ли овдје кмет?

Ми помислисмо да је нов ћата, па поустајасмо. Кмет скочи:

- Ја сам, господине!

Господин човјек извади готову цигару, па тури у уста и наокришке, а све гледајући кмета, приђе столу; заврати шешир, наже се према попу и пружи руку.

- Жив био, сине! - рече поп.

Ал' господин дохвати кутију са жигицама која је пред попом стајала, и брзо трже руку назад. Исправи се, па са стране баци поглед на попа, још већма зачкиљи, а бора на челу као да још дубља дође.

Онда се опет лијевим раменом окрете кмету:

- Гдје је овдје школа?
- Ту је, господине, одмах до цркве.
- Води ме! - рече господин човјек.
- Затворена је!
 - А ти је отвори! Ја сам наименован за учитеља у овом селу.

Гле!... Нов учитељ!... Како то?

Поп се исправи па га стаде гледати. И ми се ослободисмо. Посједасмо опет, правећи и њему мјеста, ал' он не хтједо сјести, већ опет вели кмету:

- Дела брже, уморан сам. Отвори школу и пошљи ми фамилијаза.

- Сједи, човјече! - рече ослобођен кмет. - Није сабља за вратом.

Учитељ се насмија, ал' само лијевим крајем уста, и лијево око сасвијем му се затвори, а онијем другијем погледа најприје кмета у опанке, па онда у капу:

- Нећу, - вели - хајде ме води!
- Ама сједи да пијеш штогод! - рече кмет.
 - Нећу ништа, рече он оштро, а врх оне боре показаше се још двије преко ње - води ме!

Кмет оде с њиме.

- Какво је ово чудо? - рече Остоја Пурешевић. Јал' је нешто превећ мудро, јал' је сасвим лудо!

Сељаци слеглоше раменима и, сами не знајући зашто, дадоше се у некаку тамну слутњу.

Другога дана изишао учитељ у механу. Сједне сам, намргоди се, па ћути. Поручи штогод да једе, па опет у школу. Дјеце није било, јер је већ био јул мјесец, па због оно неколико дана до распуста не хтјесмо сазивати дјеце.

Попа се клони, да је чудо. Већ је недјељу дана, а с њиме није још ни ријеч проговорио. Кад би у недјељу, а поп га чека да држи пијевницу. Јес', ал' учитеља нема! Послије службе дигне се поп да види да учитељ није што боле-

стан. Кад уђе у собу, а он лежи на кревету који је начињен од кухинских врата под која је подметнуо на четири краја по пет шест цигаља. На ногама му панталоне, а горе само кошуља. Босоног лежи и чита некаку купусару.

- Помози бог! - рече поп.

Учитељ занесе објема ногама као рукуницама, па их спусти низ кревет. Тури кажипут у књигу, па је метну у крило. Поклони се мало пут попа, па оста сједећи на кревету.

- А камо се ти, учитељу? - рече поп.

- Ево ме!

- Знаш! А камо те у цркву да пјеваш?

- Нијесам пијан да пјевам!

Поп устукну један корак, наже се напријед, па зачкиљи и гледа у учитеља.

- Шта ме гледаш?

- Ништа! - вели поп. - У цркви се пјесмом слави име божје.

- Па кад ти се слави, а ти га слави! А мене немој дирати! Видиш да радим!

Па опет се извали на кревет и отвори књигу. Поп се прекрсти, па натрашке изиђе из собе.

Одатле оде полако кући. Сељацима не рече ништа. Сам се даде у неке мисли.

Од то доба он учитеља никад више ни за шта не запита, нити је с њиме долазио у додир. И учитељ, чим види попа, а он погне главу, намргоди се још јаче, игра се прутећем и пролази као мимо турско гробље.

Ко зна зашто он тако чини? Ко зна шта је поп о њему мислио?

И тако се учитељ осами. У прсте бих вам могао казати сваку његову ријеч, тако је мало говорио. Кад видје да му и оно мало, што овда-онда проговори, нико не разумије, он се дусне, окрене главу на другу страну и мргодно оде.

Једанпут иде он полако поред ковачнице. Ковач је нешто теретно радио, сав мокар од зноја, залијепила му се кошуља за широка леђа, а он стао на врата од ковачнице па духа. Наспрам тих врата друга су, те тако се игра вјетар кроз ковачницу и хлади знојава ковача.

Кад учитељ дође напоред њега, а он се окрете:

- А што си ти море, стао ту?
- Што сам уморан - рече ковач.
- Знаш; а што си стао на промаху?
- А?
- Што си, велим, стао ту, да те тако знојава бије вјетар?
- 'Вако ја кад се ознојим! Станем на вјетар, па чисто забрекнем. Па кад послјије опет узмем чекић, чини ми се да у њему нема пет драма, а леђа ми чисто шкрипе.

Учитељ се насмија. Онако: једним крајем уста и једним оком. Погледа ковача још једанпут, не рече му ништа. Само се сави у струку и оде даље.

Други пут Павао Ћерић води волове с празним колима. Стока се нешто узарумила, па неће с мјеста, а Павао се наљутио, поцрвенио у лицу као паприка, виче на волове и дере ајдамаком куд стигне.

А тек учитељ пред њега као какав капетан:

- А што - вели - бијеш ту марву?
- Ја шта ћу, кад неће да иде?
- А што је не храниш добро, па би ишла?

Павао исколачи очи:

- Зар не видиш да је сваки као пуце, апостола му његова? Па да га не бијем! - Па опет: плус!

- Гори си од те марве! - рече учитељ.

Павао се испријечи:

- Немој-де ми пристајати на муку, кажем ти, већ гледај свога посла! Знаш ја тебе добро који си ти!

Учитељ зачкиљи очима:

- А који сам ја?

- Чивутин - рече Павао. - Ја те не видјех ни да се крстиш, ни да клањаш. Не знам само чивутскога закона.

Ту он још љуће одадре дешњака. Волови уједанпут потрчаше. Павао се дохвати за стражњу осовину и сједе на њу, па поиздалека, окренув се учитељу, викну: - Упамти-де ти, учитељу, коме си казао да је марва!

Сељаци су видјели, истина, да је овај учитељ сасвијем нешто друго од пређашњег, и мислили смо сви да је он учеван човек, али га нијесмо марили. Нарочито га је то црnilо што га поп ама ни у уста не узима.

Нико се није с њим дружио, осим једног Јеротија Ковачевића који га је заклањао и бранио. Тај је Јеротије чак и ишао њему. Шта су њих двојица говорили, то се не зна. Једанпут довуче Јеротије американски плуг и стаде се хвалисати како га је учитељ научио. Ал' кад га забоду у неку крчевину, а плуг пуче на двије поле као да је од леда. Псује Јеротије што му на уста дође, и кад се он даде да га учи којемо ко није ни орао, ни копао. Тако и он остави учитеља себи сама и његовој глави.

Од то доба учитељ поста још већа ћуталица и још осамљенији. Једно вече писао је неком своме другу:

„... Бош посла! У народу се не може ништа учинити. Заузимајући се за њега, пишући и говорећи, упропастио сам своју каријеру и спао на то да будем учитељ!... Овдје су сви моји покушаји јалово испали. Народ је глуп и затуцан! Имају једног попенду који је још с два-три капиталиста притиснуо пола села, а све благочастивим намјештањем. Он с овим капиталистима експлоатише сељака - подржава га све јаче у глупости - а сам ништа не ради!... Хоћу да пресвиснем гледајући ову неправду!...”

IV

Већ се приближаваше Петровдан. Сваки дан ишчекивасмо Марину поруку за кола. Али дође и Петровдан, а писма од ње нема. Једно вече, трећи дан по Петрову дне, враћају се људи с рада, па стоје пред судницом и говоре нешто о пушницама. Ја сам био с Радојем Никлићем у лову, и кад се вратисмо, умијешасмо се и ми у народ. Већ се хвата мрак. У даљини опазисмо нека кола. Кмет погледа на ону страну, зачкиљи очима и труди се да позна ко је. Уједанпут плесну рукама:

- Мара!

- Мара! - гракнусмо ми, а ћата, што боље може, попу на муштулук.

Радоје опали из двоцијевке. Поп гологлав потрча пред кола која се уставише, раширио руке и рида, а вјетрић му се игра бијелом брадом и с оно мало длака на глави.

Мара бјеше сама у зачељу. Брзо устаде, лијевом руком покупи хаљину, десном смаче шешир с главе, дохвати се за лотре и лако скочи на земљу.

Поп је ухвати објема рукама за главу, па је љуби у чело, а нама иду сузе. Поздравља се она с нама - каква је, једва да је познаш! А кад коме од нас момака пружи руку, а он сав поцрвени. Искуп се доста свијета, па је као младу одведосмо поповој кући. Поп од радости ни говори, ни ромори, само брише очи, и тек постарији људи што је по штогод припитају, а млађима се чисто везао језик. Није шала, као нека госпођа! Па каке су јој оне хаљине, па како иде!...

Сутрадан устала она, стала на врата па гледа. Поп је већ давно био у градини и сваки час се враћа да види је ли Мара устала. Пред зору је била лака киша. Земља бјеше свуда влажна, а са дуда спрам врата још нијесу испариле кишне капљице, па га обасјало јутрење сунце, те се цакли као полелеј у варошкој цркви. На букви кликће дјетлић, а са ораха му се одзива жуња. Сунце блиста, а облаци се разилазе.

Мара стала на врата, па гледа неким широким погледом. Дубок јој је дах, а чудно јој нешто у грудима.

- А што си ми се замислила, голунице? - рече Иконија
Мара још дубље повуче пару:

- Ништа! - рече, а поглед јој упрт у даљину. - Како је све дивно, пуно живота, како је свјеж ваздух!

Иконија јој завири у очи, па онда погледа на страну куда Марине очи бјеху управљене:

- Дуд? - рече она
- Шта?

- Гледаш у дуд?

Мара се слабо насмјехну:

- У дуд и свуда! - Па замишљено настави: Чисто сам гладна овога ваздуха.

- Е, печем ја каву за тебе - рече Иконија - Знам ја, ти си се поварошанчила. Волиш ти бијелу каву!

У то дође и поп из градине. Његово светитељско лице бјеше опет узело земаљски облик, јер га радост бјеше обасјала; уста су му непрестано развучена, а на бијелим тре-

павицама час по виси капљица којом душа роси кад јој се мркне и кад свањује.

А кроз летве од чардака у суседној авлији цакли се једно око. Тај је чардак Ненада Ђерића, а у њега је син Павао, момак за женидбу. Онај исти коме учитељ рече да је марва.

Сједе поп с Маром за сто под орахом. Иконија донесе бијелу каву.

Поп не скида с ње очију.

- Шта си радила, сине, откад си устала?

Мара узви обрвице. Уморно крене очима око себе, па кад их упре у попа, њему је као да га полијева неким животворним балсамом.

- Гледала сам природу - рече она безазлено.

Поп протури прсте једне руке кроз прсте друге руке, испружи оба кажипрста и састави им врхове, па тако склопљене руке положи на сто. Заврати се мало на клупицу а главу нешто искриви на десну страну и погледа у небо.

- Природу! - рече он замишљено. - Да! Тој сам се мисли и сам поклониио! Велика је то књига! Ко њу чита, тај се ближи богу!

Да, али поп не зна од колико се руку може читати та књига.

Дани измичу. Мара је цар села. Свакоме су пуна уста. Нада да ће нам она бити кад-тад учитељ заносила нас је све. А она хода по пољу. Замишљена је - али јој је јасно лице. Није то туга, ни брига, што занима њену душу.

То је она сентименталност, ваљда својствена њеним годинама и школи коју је учила. Ходећи тако састајала се и с учитељем: најприје га се, веле, плашила, али послјије се већ навикла.

Тако је то ишло мјесец дана. У то доба Мара поста још замишљенија. Чудновато се поче понашати.

Сједи неки пут с нама. Ђерета и прича шта има по свијету, па онда скочи; само што рекне: - Треба радити! - па нас остави, а ми блејимо за њом.

Или дође послјије подне, кад се поп наслонио на шареницу, па га гледа, нагне се према њему, па се одједанпут тргне, издигне главу, уђе у собу и отвори књигу.

Или хода по пољу. Запјева славуј поистиха, па крепко, милостивно и сетно, весело као сватовска пјесма, па тужно као опијело. А она га слуша, слуша, и поглед јој лута по зраку. Онда уједанпут тресне ножицом и уздигне главу:

- *Luscinia philomela!* Па шта? - Или тргне боквицу из земље, па завирује прстић који је још као дијете порезала и који јој је Иконија боквицом превијала. Гледа листиће и мисли нешто, па га онда чисто срдито баци и са некаквим поуздањем шапне: - *Plantago lanceolata* - проста ствар!

Неки пут, опет, стоји сама у соби. Нешто се страшно бори са самом собом. Ударе јој сузе па плаче, плаче, па опет уједанпут утре очи, дохвати књигу, тресне о сто, отвори па навали читати.

Сјела једном под орах. Плете, а књигу метнула преда се у крило; намргодила очице и чита, не престаје. А на откосу више ње стоји млад човјек. Подбочио се на кошиште и тражи очима попову кућу. Или извади двојнице, духа у њих, и њихов јасан писак тужно плива зраком. Није то позната пјесма, није ни игра - ко ће га знати шта је то! Па је онда тресне о ледину, истеже прстима оно мало длачица на уснама и мрко гледа у дашчару гдје је школа. Подилази му крв на очи, оне су влажне и лице гори као у грозници.

А кад мрак притисне земљу, неко се шуња поред попова плота. Не бијели се на њему сељачка кошуља, ни на путу остаје широка стопа од опанака. Наслони се на врљике, а из попове куће, као мјесечев зрак, лако се креће друга слика, у дугим хаљинама; корача плоту, и дуго и тихо шапућу. Нико то не види, нити ко опажа на другој страни иза амбара црне Павлове очи како просијецају ноћни мрак.

- Не знам просто шта да радим! - говори слика из авлије.

- Остани! - вели слика са улице.
- Одмах си се расрдио!

- Не марим за мале душе, ја нећу овдје да се с тобом цмакам! Ја хоћу рад! Или ме волиш или не волиш! Једно или друго! Нећу тањир од два лица. Не волим људе који

што хоће не могу, а што могу неће. Или - или ... Видим све. Боље се врати па читај сентименталне романе и љуби оца у руку...

Ноћ је била црна као мало која њена друга. Нигдје се ништа не миче, само совуљага ћуче њену страшну пјесму. Пси подвију реп па завијају, а уморан сељак прене иза сна, прекрсти се: „О твоју главу!“ па опет спава.

На један стуб од звонаре стајао је наслоњен Павао Ђерић и као соко гледа у помрчину.

У тај пар из школске авлије изиђоше једна кола, па готово трком пођоше улицом.

Павао опали из пиштоља, а запаљена се сукија устави пред школском стрехом, а у врапчијем гнијезду.

Кола пођоше још брже. Из сусједне авлије испадне с малом пушком старац Матија Ђенадић који је, веле, још под Милошем ратовао.

- Упомоћ! - викну Павао потрчавши њему.

- Шта је?

- Побјеже учитељ!

- Бестрага му глава! Шта дижеш вику? - рече бунован Матија. Павао му приђе и шану још нешто.

Матија опали и сам из пиштоља:

- Упомоћ, браћо, поведе се робље!

Поп се пробуди, па уплашен потрча прво у Марину собу:

- Устај, сине, некака буна!

Али из Марина кревета нико се не одазва.

Поп приђе кревету и пипаше по њему да пробуди Мару, али кревет бјеше празан.

Он истрча напоље. Већ се бјеше прикупило нешто сељака. Некакав страх бјеше обузео попа, да се једва држаше на ногама.

Аксентије Смиљанић позна га у мраку:

- Побјеже! - рече он.

- Ко?

- Учитељ!

Поп дахну душом:

- Срећан му пут!

- Шта? - рече Аксентије. - А Мара?

- А?

- И она с њим!

Поп се занесе, и а да падне наузнак, а сељаци га прихватише.

У тај пар Павао излети из авлије с колима и с коњима!

- Сједајте! - викну он. - Сад ћемо га ухватити!

Двојица тројица метнуше попа у кола. Посједаше још њих неколико оружаних, а Павао шиба коње да све врца крв.

За њима пристадоше још неколико кола.

Народ се искупио. Чудно да млађи људи, ма колико да су вољели Мару, сматраше цијелу ствар за изгубљену, и да није старијих људи, не би можда ни у потјеру ишли. Али старији бацају пушке, сједају на кола и трче изван села. Кмет се помамио:

- Живог или мртвог! - дере се он. - Живог или мртвог, моја глава цареву плаћа!

И учас, као неким чудом, сви неодољиво зажељаше ухватити учитеља и отети му Мару. Граја се дигла, и силно као оркан креће се маса Зебићевим шором. Неколико коњаника пролетјеше као стријела. И ја се стрпах у једна кола. Изиђосмо из села, стизасмо људе, стизасмо и стизаху нас кола, и цио тај урнебес креташе се једним правцем.

Дођосмо већ у прво село.

Преметнусмо школу, јер се наш учитељ са овим пазио; преметнусмо механу; питасмо узбуњене сељаке; не видјели ко шта? - нико нам ништа не умједи казати.

- Отишли су преко Јаруге! - викну гомила, и све наже, као јато чворака, натраг.

- Отуда! Отуда ћемо га пресрести!

Звркте кола и пуцају осовине, а одлијећу наплаци и коњске плоче.

Ал' да се удари путем на Јаругу, морали смо се вратити до близу самог села. Кад се опет примакосмо, чусмо поново пушке у нашем селу и видјесмо како се црвени небо.

- У село! У село! - чу се са свих страна.

И све груну опет Зебићевим шором. Кроз село лете људи и вичу: „Ватра!“ „Ватра!“ „Изгорје школа!“ „Изгор-

је црква!" Па опет пушке, лупа и тандрк котлова и чакаља; а кроз цијелу ту вреву чује се ситан глас црквеног звона.

Кад стигосмо пред школу, а она гори увелике. Црква, хвала богу, још здрава, читава, само што вјетар наноси пламен на њу, и сваки час чекамо кад ће планути.

Поп, који је до то доба ван себе лежао у колима, скочи напоље као момак од двадесет година. У очима му нешто страшно, да те свега језа подиђе. Било нас је који смо помислили да је помјерио памећу.

- Воду! - дрекну он.

Рекао бих хиљаду котлова се сасуше у пламен. Али он још јаче букну; сукну далеко иза звонаре, а варнице се хватају за небо. Шљеме бјеше све у пламену. Пуцају рогови и греде, већ је и таван дохватило; а у школи се свијетли као у по дана. Уједанпут загрмје попов глас:

- Икона! Икона!

Ми погледасмо кроз прозор, а свети Сава гледа оним истим мрачним и озбиљним погледом на нас све.

Поп полетје на један прозор. Двојица га дохватише за мишке, али се он отрже и ускочи унутра.

У тај пар цио један крај шљемена паде покрај прозора и дохвати кућу и са те стране, те му запријечи повратак. Дим се сави. Народ вришти и сипа воду, а сјекира тутњи. Ми више не видјесмо попа.

Тада Станоје Исаковић лупи сјекиром у врата. Она одлетјеше и ми угледасмо попа у пламену. Држи икону и дигао је више главе.

Нама жива срца попуцаше. Престравили се, па заборавили и да гасимо. А он стоји. Црвен га пламен обасјао, бијела брада прекрила сва прса, дигао икону више главе, и кроз онај тутањ и праску, чусмо његов јасан глас, пјесму и ријечи: „... первје бо пришел јеси, светитељу Саво"...

Нинко цикну као гуја кад угледа попа:

- Спасавајте кума, ако ћемо сви изгинути! - Онда скочи на једну врбу до самог шљемена, па, као бјесомучан и не знајући шта ради, стаде лупати сјекиром по једној греди од тавана. Грета с праском паде посред собе између двије скамије, варнице посукташе, а проломљен таван наже се у пламену и хоће да дохвати патос.

- Додајте ми добар котао пун воде! - дераше се Нинко.

Додаше му.

Он дохвати котао оберучке. Оприје се ногама о врбову грану, а леђима о другу, па га заниха и баци на проваљено мјесто. Врба пуче, а Нинко љосну на другу страну о земљу, а котао изручи сву воду на проваљено место. Чвркну вода, а дим се склупча. У соби се ништа више не виђаше од дима.

Опет као да се чује попов глас, али је загушен и не разбирају се ријечи. Мало после разиђе се дим, и ми га угледасмо како прескочи преко греде која се пушаше на патосу, па пође вратима.

- Воду на врата! Обарајте греде! - чује се дрека са свих страна. Читав облак од воде сасу се на зид гдје су врата.

Поп таман да скочи још преко прага, а Бурмазовић, који је стајао са стране и не видећи попа, маче сјекиром по довратку. Поп преко прага, а пламена греда више врата тресну и лупи попа по потиљку. Он паде ничице и прси-ма ка земљу, а икону диже више главе. Сасусмо чабар воде на њега и греду и извадисмо га испод ње. У тај пар цијела школа с ужасном праском груну о земљу и све се начини као велико огњиште. Однијесмо попа кући. Из уста и носа лоптила му је крв, а ноге висише као мртве. Још је дисао. Намазасмо му уљем изгоријело мјесто на леђима, поквасисмо кошуљу оцтом, па му је навукосмо и положисмо га у кревет. Он се није разбирао. Кмет викну скупљеном народу:

- Добар кочијаш по доктора, а добар катана по владику!

Двоја троја кола у највећем трку полетјеше, а Војин Арнаутовић забодe своме бијелцу оструге у трбух.

Онда се спусти грозна киша. Из грдне гомиле жеравице, гдје је била школа, сукне још час по пламен, а варнице полетјеше небу, али пљусак освајаше. Пред зору се још само слабо пушаше, а владика и доктор стигоше у село.

Кад они уђоше у собу, на нашу радост разабра се поп.

Погледа око себе:

- Гдје је икона?

Ми му показасмо.

- Метните ми овдје! - Он показа руком на прси, и ми му положисмо икону.

Владика приђе на прстима, а очи му пуне суза:

- Како си, оче?

Поп се трже и обрте очи на ону страну гдје владика стајаше.

- Шта те боли? - рече владика.

Поп с муком подвуче руку под икону и метну је на срце:

- Овдје!

Доктор приђе, обрташе га, јадника, и овамо и онамо. Узе га бости чиодом по ногама и све до појаса, а све пита:

- Боли ли те? Осјећаш ли штогод?

Поп слабо одговара:

- Не!

- Боли ли те ма штогод? - рече доктор.

- Овдје! - рече поп и метну руку опет на срце.

Доктор нареди да га оставе на миру, да га нико не дира ни зановета, а владици напољу рече:

- Не може ништа бити. Пукла му је кичма!

Он оде, а владика се врати у собу.

- Оче, - рече владика - желиш ли штогод?

- Да се исповједим! - рече поп.

Владика се забезекну:

- А какав тебе гријех мори?

Поп слабо махну руком, као да му приђемо. Владика сједе на столицу до кревета, а ми се искупили унаоколо.

Слабим гласом поче поп:

- Оче владико, сјећаш ли се кад си ме питао шта сам учио?

- Сјећам.

- Сјећаш ли се да ми ти рече да је то доста за добра пастира?

- Сјећам!

- Чуј ме, оче владико, и ви браћо! Ја изгубих душу што нијесам учио школе. Са тога изгубих и дијете, а одведе ми га некрштен човјек.

- Како то, оче? - рече владика.

- Тако, оче владико! Ја затварам очи, а дивно видим да је други свијет настао. Дође учеван човјек с којим ја нијесам смио ни говорити. Видим да му не ваљају послови што ради, али гдје ја, прост човјек, смијем ударити на науку! Немој, оче владико, држати више простих попова као ја што сам.. што сам био... - Ућута и исхракну се, па једва чујно настави:

- Ни ви, браћо, узимати попа који није учеван.

Школу

одмах зидајте и дјецу учите... Настаје други свијет!

Онда се ухвати за срце, па испрекидано додаде:

- А њој... њој опростите!... Није она крива... ја сам.

У тај пар чу се напољу врисак и врата се нагло отворише.

На прагу се показа Мара, блиједа као смрт, убијена кишом и временом сва мокра, а расплетене јој косе пале низ плећа.

Ми се склонисмо, а као да нас пушка посред срца удари. Она корачи једанпут, па паде на кољена. Саже главу, покри очи рукама, а црна јој коса расу се по земљи.

Поп се уздрхта, а сузе му ударише. Он мрдну једним прстом. Ми је прихватисмо и приведосмо кревету.

- Још ближе! - шапну поп.

Она на кољенима приђе још ближе, али не дизаше главе ни руку с очију.

Поп јој метну руку на главу и нешто шапуташе. Послије јој потури руку под уста. Она је дохвати објеручке и обли сузама. Осмијех заигра на попову лицу. Он је дохвати руком за браду и издиже јој лице према себи, па га гледа:

- Служи овоме! - рече поп, а очима показа на светога Саву који му је лежао на прсима.

Опет жељно гледа њено болно лице. Смијешу се и чисто не може сит да је се нагледа:

- Сад ми је сасвим добро! Сад ме ништа више не боли!

То бјеше пошљедња његова ријеч!

Прошло је од то доба досад шест година. Ја сам лутао по свијету, док ме наш рат не позва кући. При свршетку добијем заповијест да идем у Б. Морао сам проћи кроз моје село. На пошљедњој станици добијем новог коморцију, неког Илију Теовиловића, мога сељака.

Кажем му се.

Много смо штошта говорили. Већ се примицасмо селу. Онда ја закопчавам блузу, набијем шајкачу на очи, зажмурим и одважно упитам:

- Шта је, богати... - хтједох рећи: с Маром, али ме сам језик поведе, те рекох: - шта је, богати, с Павлом Ђерићем?

- Е, сељаче и господине, њега је ону ноћ, кад школа изгоре, нестало. Нијесмо дуго знали, док не дође Марко трубач из војске и рече да је Павао отишао у Биоград и ступио у војску. Кад јуче идосмо у варош по требовање, а наш комисар донесе новине, па нам прочита: „Погинули при освајању шанца на Горици. 29. децембра 1877, тај и тај, тај и тај, тај и тај", па онда рече и: Павао Ђерић, поручник!"

- „Одакле је?" - викнусмо ми сви.

Он прочита наше село.

- „Бог да му душу прости!"

- А... онај.. ваш учитељ? Чусте ли што за њега?

- Е, кад се онај божји анђеол одрече њега и врати покајан попу, учитељ, веле, оде у Биоград и ожени се некаким што прави шешире. Остоја богословац прича да се сада раставља са том женом, јер га она тужи да је бије и зоставља. Неће он, сељаче, никад среће имати!

Уђосмо већ у село. Успомене навалише и притискоше ми груди.

- Лакше, Илија, лакше, још лакше! Затегни узде.

Ходом прођосмо поред нове, велике, зидане школе. Баш звоњаше на вечерњу. Кроз прозор угледах ђачиће: устали на ноге, па читају молитву. Пред њима стоји једна женска. Упрла поглед у светога Саву, онога истог који је и у старој школи стајао. Познао сам је.

У мају 1879.

ШВАБИЦА

Кад сам се полани вратио из Италије, дошао ми је до руку овај рукопис. Читао сам га под утисцима који су на ме оставили Помпеји. Кад сам изишао из Помпеја, певао сам песму „Свја сујета человјеческаја, јелика не пребивајут по смрти". Чудновато да ми се та песма врзла по памети и после овог рукописа. Још је чудније што мој сапутник у Италији, мој пријатељ и редактор, кад сам му прочитао овај крњав рукопис, понуди ми у откуп албум Помпеја. Ја сам пристао на трампу, смејући се рђавој досетки о мољцима и лави.

І ПИСМО

„.....
..... женско друштво пријатно

Њена мајка, брат јој поручник манов, Попеску, калкулатор у Министарству грађевина, један немачки студент, Макс по имену..... Али ти већ познајеш главне особе овога пансионата, а нарочито њу. Прекодан смо сваки на свом послу. На доручак, ручак и на вечеру скупљамо се у трпезарији где је клавир и једно десетак новина и журнала. Трпезарија је та управо наше интернационално земљиште. Ту смо сви као у својој соби. Ко нема никака посла, седи ту, чита новине, удара у клавир, забавља се с Аном, добује прстима у прозор или се прислони уз пећ. А Ана је, наравно, увек ту с радом или са забавом. Туманов с његовим дубоким басом и још дубљим брковима

..... Поносите као
..... Dmol
..... маже колена
петролеумом, и кад год, сирота, јутром дође с трга, хуче

и при ТОМ нама, СВОЈИМ питомцима, демонстрирају
садржину котарице

.....
.....
као вуга, а они то зову haut gout³

II ПИСМО

Мислиш, ваљда: ко шта ради - ја се само с њоме заносим?
Не, брате, још у мени ђипа поштено срце - та ваљда пред
тобом смем то тврдити! Шта имам ја с њоме? Ја баш и да
сам уверен да ме она - чисто ме срамота да кажем - да ме
она воли, тим бих се пре повукао с поља љубави. Зар да
се играм „девојачким срцем“?

Ако ћу истину рећи, на сваки начин пријатно ми је
бити с њоме - а, као бајаги, што и да ми не буде? Али
наравно да је то све далеко од ма каквог осећања које би
било ма и налик на љубав. Погледам је покаткад са стране
и испод ока, па се мислим: дијете, дијете! Али даље, на-
равно, ништа. Та ја, и кад не бих био равнодушан према
њој (као што је она према мени - а то јесте, тако ми бога!),
ипак бих се добро чувао сваког корака који би ме водио до
ма каквих изјава и споразумевања. Ти знаш да она није у
оним годинама у којима се „проводи љубав“, стоји целу
ноћ пред авлијским вратима и чека се „љубавник“, па се
после цмака док не удари крв на нос, а не дајући себи
никаква рачуна под богом. Хоћу да кажем: није у година-
ма у којима се игра љубавних сцена и само јој „значајно“
стегнути руку значи „пођи за мене“. Нема ту, дакле, шале.
Ја још који месец па остављам скамију и ступам на своје
ноге, и сваки, ма и неозбиљан корак у љубав био би корак
у женидбу, а ти врло добро знаш да се ја њом оженити не
могу. Боже мој! Шта би рекли моји, шта пријатељи, шта
напоследку и поглавито ти сам? Прво, није ни Српкиња,

³ Високи (одлични) укус.

можда ни лепа, а сирота. Па њена родбина - хајде мајка и боже помози, али лајтнант! А ти знаш да сам престарео за експесе. Некада сам мислио да бих био у стању ожени-ти се кухарицом, живети с њоме о кори суха хлеба и бити најсрећнији смртник. То су, ваљда, године што чине човека „паметнијим“. Ја бих плънуо на њих, па ипак не могу да будем „луд“. Прошло је све. Срамота би ме било од берберина који ме сапуни трипут недељно.

Аман, побратиме! Ја нехотично начиних некакав увод. Томе је свему крив Јоца који нас је, кад нам је био у гостима, узео на око, па после и теби којешта надробио, из чега си ти начинио читаву оптужбу, од које се ја само браним. Приповетка је свршена. Веруј! Ја сам према њој само галантан господин: пратим је на клавиру кад пева; додајем јој игле кад испадну; огрћем јој кабаницу кад пође у шетњу, итд. Међутим мирно и спокојно гледам своја посла, и за два-три месеца уздам се да ћу постати доктор. - Ко ће са мном!

Помисли шта је урадио луди Никола - обријао бркове и уписао се у буршеве! Ја, као најстарији медицинар, усудио сам се дати му једну лекцију, после које ми је он претио да ће ме звати на дуел, нашто му је Видак дуваница - ударио шамар!

Неко куца на моја врата.

Ана ме зове на вечеру.

Твој побратим

III ПИСМО

Од неко доба наша се преписка врзе само око Ане. Ја то чиним, ваљда, стога да ти не би помислио: „А, сад се ућутао, сад ништа о њој не пише, знам ја шта ће то рећи!“, јер таквог скептика као што си ти, мало је. Сад ћеш ми бар веровати да нема ништа, јер је још пре пет дана отишла својој сестри у Готу. Остали смо сами - немој да ми се смејеш кад ти кажем да нам је некако свима тужно. Она је држала свезу између нас, јер овако седнемо сви за сто, ћутимо, да се чује како муха вечера. Макс прави рђаве досетке на које се ми само званично смејемо. С Ту-

мановом се наразговарам кад смо у својој соби, јер како он тешко говори немачки, то га мрзи да што почиње кад смо сви заједно, а да, опет, окрене руски у друштву где нико ван нас два не разуме - знаш да је врло "genant"⁴

Наш „Дон Карлос" је непрестано она ужасна противречност имену које смо му дали. Онако исто гледа испод очију, чешља косу из потиљка на чело, носи кратке панталоне и огромне ципеле и црвене велике махроне у које се усекњује и које му из цепа вире. Има бритву од које је једна страна само за жуљеве. То сам опазио неки дан кад је Спалдинг узео од њега бритву да зареже плајваз. По цео дан чита новине којих су му пуни шпагови. Затури се у канабе и вади једне по једне. Покаткад, пошто је наишао на нешто важно, одмакне их држећи их у левој руци и гледа их из даљине, онда удари десном руком по њима, погледа онога који најближе седи до њега, климне важно главом и промумла: Natürlich!⁵ или Na-nu!« или Donnerwetter noch einmal!⁷, онда стане ревносно све подвлачити црвеним плајвазом и, пошто одува бурмут што му је из носа пао на новине, завали се опет у канабе и чита даље.

Тим исподвлаченим новинама обично повезује баба сутрадан ћупове с компотом.

Он још непрестано говори страшно о њихову рату с Французима, о будућем свету који ће се састојати само из Немаца, о „силном немачком царству", итд., итд. Нос му је већ поцрвенео, и како уђе на врата, чујеш како му се мућка пиво у трбуху. - Туманов обично прошапће: Kräftige deutsche Natur!⁸ и пљуне.

Спалдинг онакав као и пре. Пред свима говори како мрзи Немце. Бије келнере кад хоће да га преваре за десет пара, па им после даје динар бакшиша. Вуче још непрестано немачко-енглески речник куд год иде, и доручкује татарски бифтек. Ја гледам те од њега учим што могу више енглески, па после казујем њој.

⁴ Зорно, стидно.

⁵ Наравно

⁶ Е-е!

⁷ Гром и пакао, још једном!

⁸ Снажна немачка природа.

Њен брат лајтнант је онако исто отужан. Он је пре-срећан кад може да нас уверава како једва чека да се опет дигне крајина на Французе: *die Hunde haben noch immer die Jacke nicht voll.*⁹ Кад је што говор о Србији, онда ми он непрестано доказује како ми треба да почнемо с Турцима, побићемо их ваљда.

- Ех, кад бисте ви имали нешто само један овакав кор као ми, ласно бисте ви свршили с Турском!

Мени би и сувише:

- Кад бисте ви знали српску војску и њена дела, ви бисте се стидели тако што рећи.

Онда Туманов стане, натуцајући немачки, да прича. Ти знаш да он добро зна наше ствари. Сад је узео Мемоаре проте Ненадовића да преводи на руски.

Ти не знаш још два Румуна који с нама седе, - један гимназиста овде, а други математичар. Веома добар и озбиљан човек.

IV ПИСМО

Н

Чудиш се, мора бити, што сам се ућутао - болестан сам, или, боље да кажем, био сам болестан. Нисам ти хтео писати, да се не бринеш; сад је све добро.

Па и после толиког ћутања ипак немам ништа о чему бих ти могао писати. Последњим твојим писмом увераваш ме да из мојих приповедака с Аном нећеш изводити никаких закључака и тражиш само да ти све натанко пишем што буде између нас двога, и подвлачиш два пута речи *натанко*.

Добро, побратиме. Ти не знаш да ме ти сам увлачиш у некакав роман. Сад сам и ја почео да мотрим на сваки њен поступак према мени. Ти си, управо, крив што сам почео да се интересујем њоме, право да ти кажем, више но што бих хтео. Све мислим: па шта сад да му пишем?

Ево шта сам још напбирчио за мршаво писмо, као што су обично сва моја писма.

⁹ Овим писма још једнако није довољно батина.

Кад је дошла из Готе, ја сам се био толико придигао, да сам тај дан ручао с њима заједно; дотле сам јео у својој соби, јер ме мрзело облачити се.

Она је дошла увече. Чуо сам како јој Попеску и Туманов, весели, отворише врата и како се цела кућа напуни весеља. Туманов дотрча мени у собу (не знам шта је и њему наспело) и с некакком поузданошћу да ће ме обрадовати вели: Хајдете, дошла Ана! Онда сам се и сам обукао и отишао у собу где једемо.

Кад сам ушао, она је вадила некакве поклоне од сестре за матер.

- А - рече она гласом који ме, бадава је, дирну, - а ви сте слаби?

- Не, био сам, госпођице. А откуд ви знате?

Она се мало збуну.

- Г. Туманов ми је казао.

- Да, - рече Туманов пристодушном како га је бог створио - госпођица је питала, како је врата отворила, шта ви радите.

Ја је погледах испод ока. Она се је чинила да ништа даље не слуша и вадила је даље дарове за матер.

Ја сам сео у угао до пећи и гледао је. Може бити што сам је се зажелио, може бити и што је била запурена од пута, тек мени се учини необично лепа.

Нисам ништа даље говорио. Кад баба изиђе да гледа вечеру, а Попеску да купи духана, остасмо само ја и она Туманов чита новине и сваки час пита: "Какъ это по руски?", она дошла и села до мене код пећи.

- Ал' ви сте сад сасвим здрави? - запита ме некако плашљиво.

- На путу да будем сасвим здрав.

- Ал' сте тако бледи!

- Нисам јео ништа већ осам дана.

- Богу хвала, само кад је све прошло. Ви се не чувате, ја сам то знала. И ви сте ми леп доктор! И поче весело да се смеје. - Ја не смем ништа учинити против ваших наредаба, а ви не дате себи ништа приметити. Нећу вас ни ја, богами, одсад слушати.

- Ви? Не, ви сте увек били добро дете. Нећете, ваљда, сад да проиграте ваш глас, нарочито у *мојим очима*, молим вас? - И ја почех да се смејем, хтевши показати да ја и не мислим присвајати себи толико интереса за ме с њене стране.

Није ми ништа одговорила. Погледао сам је ипод ока, није ме гледала. Мени се учини као да сам јој ставио некако питање на које није одговорила, и као да ми је врло стало до њеног одговора. Оваки случајеви мене само драже. Све ме копка неки ђаво да видим да л' она у ствари мари за ме, кô што ме ви сви уверавате.

Тог вечера после вечере играли смо даме. Она је играла врло добро. Доби прву партију и погледа ме оштро, ја сам разумео да то значи: зашто ви не играте озбиљно?

Другу партију ја сам се усхвавао да добијем, па ваљда стога и превидим њен колут који сам морао појести. Кад сам већ сам мицао, угледам да она има даму, турим је на крајно поље и покријем је још једним каменом, као што се то чини с дамом.

- Ви опет имате даму! - рекох јој.

Она промеша срдито руком колутове, отури даску од себе, подбочи се на руку и гледаше на клавир за којим Попеску свираше влашке потпури.

- А што мешате фигуре кад партија још није свршена?

- Ви хоћете да се спрдате са мном?

- Бог с вама!

- А зашто не играте, него ме пуштате да ја добијам?

- Зар ви мислите да ја на тај начин хоћу да вам учиним некаку љубав? Будите уверени да се варате - ја сам играо како сам најбоље знао.

Она се опет одобровољи, али није хтела више играти даме. Ја окренем даску и одбројим себи и њој по девет зрна. Она пристаде да игра мица.

Опет ме је тукла, али сам на њену лицу видео да је она уверена да ја играм како најбоље знам и да је не пуштам хотимично да добија.

После три партије опет помеша зрна и отури таблу, али не срдито. Смејала је се.

- Не, ви не знате да играте. Морате код мене учити.

- Свака лекција од вас биће ми драга - ја ударам гласом на „вас“.

- Добро. Онда је прво: немојте да ласкате.
 - Хоћете, тј., да кажете: немојте ни одсад да ласкате као што ни досад нисте ласкали?

Она лако поцрвене.

Баба међутим донесе меда и ораха, па опет изиђе. Попеску беше угасио свеће на клавиру и свираше напамет, мени се учини лепше него икад, увертиру Телову. Она је међутим узела некакав ручни рад. Ја лупах орахе и давах јој, она их замакаше у мед. Попеску не хте јести. Он поче опет Weber-ово Aufforderung zum Tanze.¹⁰

Ја устах и донех чашу воде. Попијем пола чаше.

- Ах, опростите, ја нисам и за вас донео.

Она ухвати моју до половине пуну чашу.

- Одатле сам ја пио; чекајте, ја ћу је изапрати, па ћу вам онда насути - и ухватих за чашу.

Она истрже руку и нагло искапи чашу.

- Али, госпођице!

Она ми изгледаше увређена. Не хте ништа више говорити.

Ћутали смо обоје. Попеску доврши свирање, заклопи клавиру и диже се.

- Лаку ноћ!
- Лаку ноћ! - рекосмо ми.

Кад остасмо сами, ја се подбочих на руку и гледах јој у очи које су биле управљене на рад у рукама јој. Опазила је да је гледам, није ни за један тренут дизала очију с рада.

- Госпођице, овај је прст мој болесник (њега је била опарила кључалом водом. Ја сам јој, пошто је прснуо ме-хур, мазао раствором сребрног нитрата), ја имам право да га у свако доба прихватим и да видим како му је. Молим овамо руку!

Ухватих је за руку и почех завиривати прст који је био залечен још давно пре њеног поласка у Готу.

Она не отимаше руку, али изгледаше озбиљнија него што бих ја хтео.

¹⁰ Позив на игру

Ово је zgodна прилика да огледам њено „срце", помислим се.

- Госпођице, поклоните ми овај прст.

Она је непрестано у њега гледала. На моје питање врћаше главом у знак да ми га не поклања.

- Зар ни цигло један прст нећете да ми поклоните? Нисам се надао. - Ђаво га знао, то сам казао с доста осећања и, у ствари, као да осетих да ме боли њена хладноћа.

- А шта ћете с њиме?

- Ви мени њега поклоните, а шта ћу ја с њим, то ја знам.

Она се усиљено насмеши.

- Ако ћете да га одсечете, ево вам га.

- Засад ништа. Само да ја знам да је он мој, а?

Она климну одобравајући главом.

Ја узех њен прстић и почех га миловати. Држао сам га за који минут у својој руци, она га онда, веома опрезно и као не знајући шта ради, извуче и настави плетење.

После пет минута ја извадих сахат.

- Већ 11. Ви знате - рекох ја као у шали - да сам ја болестан, па ипак ме не терате да идем да легнем. А ја сам, опет, смешан што и сам не идем, него вас само зановетам којекаким беспослицама. Ја знам да вам је дуго време кад сте са мном.

- А ви идите кад знате.

Учини ми се да ће то рећи: немојте да ме терате да вам кажем да вас волим. Па ипак устах и пођох.

- Лаку ноћ! Дајте ми бар руку.

Не гледајући одговори лаку ноћ, али ми не даде руке.

- Госпођице, то нисам заслужио. Е, па лаку ноћ!

Дођох у своју собу. На знам откуд, па ипак осећах се увређен.

Ах, нема смисла заносити се, помислим. Треба оставити ствар. Нема ту онога што сам ја мислио, а напоследку и не треба. А шта сам ја и могао мислити? Да ме...

Будалаштине... Цело вече сам провео с њоме, а посла пуне шаке. Боље би било да сам што паметно радио, него што сам пиљио њојзи у очи. Шта сам хтео тиме?

После сам скухао чаја и радио до три сахата по поноћи да бих накнадио оно што сам изгубио.

Кад сам легао у кревет, изиђе ми она у памети.

Даље од мене! Имам ја својих послова. Ја сам Србин, ја имам стару матер, ја имам свој задатак - зар којемо да ме смета!

Побратиме, приповетка је свршена. Ти ниси ништа више ни очекивао. Ти знаш мене. Твој верни

Побратим

V ПИСМО

Н.

Не знам којим си путем начинио онакав закључак у твојој последњем писму: „Ви се обадвоје узајамно волите. Док се пољубите, видећете да се ја не варам.“ Ти не знаш да ме на тај начин доводиш на чудновате мисли. Он је утолико истинит што ја и после мојега последњег писма нисам престао „заносити се с њоме“, као што сам ти био писао и као што сам мислио да ћу учинити.

Имам и опет чиме да ти се извиним - био сам се „завадио“ с њом. Ја сам ти причао како сам отишао из собе, а она ми није ни руке дала.

Сутрадан ја сасвим озбиљно уђем у собу (обично, пак, ти већ знаш, све се то збива у шали и смеху) и доручкујем. Није било никога, но ми ипак нисмо говорили једно с другим. Чим сам попио кафу, одмах изиђем.

- Збогом!

- Збогом!

Није ме питала ни куда ћу тако рано, као иначе.

Дошао сам у два на ручак.

Она је се била откравила. Изгледала ми је необично слатка.

За ручком нехотично је гурнем лактом.

- Mille pardons!¹¹ - ритерски се клањајући.

Она врћаше главом: нема пардон.

За казну ја је још једаред такнем лактом.

¹¹ Хиљаду пута (молим) опроштај

Она начини некако детињски важно лице и погледа ме протестујући: шта се дирате?

Други су сви били занети у некакав разговор. Ја куцнем својом чашом у њену и шапнем јој:

- Буд'те здрави!

Она климну главом.

Дакле помирили смо се. Ама да л' се ја варам, ил' се она збиља радује?

После ручка она села код прозора и преврће L'histoire d'un paysan - Erckmann-Chatrian.¹² Ја стао више ње.

- Лепо време - рекох ја уздржавајући смех.

Она напући уста, сушто дете.

- Ах, ви сте нека прзница!

- Нема више да се говори о томе. Дајте руку. Сад смо се помирили.

Она пружи руку, обрнувши главу к прозору. Ја је сти-скох за њу.

Дон Карлос, коме у тај пар донесе девојка флашу с пивом, накашља се некако и сувише гласно. Ја се бејох нагнуо над књигу и гледах илустрације.

- Међед - прошапутала она као одговор на Карлосово кашљање.

Би ми необично пријатно. Досад никад није у мом присуству говорила ма шта против ма кога члана наше куће.

- Чујете, госпођице, хајд да закључимо уговор да се ниједно од нас не сме низашто љутити.

- Ви се љутите, ја се никад и не љутим.

- Ко зна? Него пристајете л' ви на мој предлог?

Она измахну руком да удари по мојој руци, па је полако спусти на мој длан и још озго притиште мало.

- Пристајем!

Ја не знам зашто сам се томе толико радовао. Чинило ми се да сам с њом подвезао некакав контракт пријатељства.

¹ "Историју једнога сељака" Еркман-Шатријана.

Онда привучем своју столицу до ње и почнем даље превртати Egckmann-Chatrian-а.

Наиђем на двоје загрљених.

- Допада л' вам се ово?

Она напући уста.

Опет наиђемо на слику истога смисла.

- А ово?

Она ме тако оштро озбиљно погледа, да ме прође сва воља за даљу шалу и да ми се учинише моја питања и одвише бљутава.

Као бајаги настављајући даље, нађем Marseillaise-у.

- А допада л' вам се ово?

Она посматраше слику који секунд, онда сасвим наивно одговори:

- Ја не знам шта се овде може човеку допадати. Нарочито у вашој књизи. Мора бити да је ово *le plus arge lettre*.¹³ Мало у ког човека да је читав нос. Све је тако замрљано да се једва распознаје. Не ваља ништа, ништа.

Поче се слатко смејати, па као бајаги задиркујући ме:

- Хајд носите вашу књигу! Кô бајаги слике, а изгледају ко да их је наша кухарица бркљом правила.

Ја се противих и држах крепко отворену књигу коју она покушаваше да затвори.

- О, ви мислите да ћете је на силу затворити? Варате се.

Она се још већма напињаше. Ја напослетку одједанпут пустим, и обе поле лупише једна о другу и лако јој прикљештише прст. Ја притиснем обе корице и не дам јој да извуче прст. Напослетку она га ипак извуче, но здера врло мало коже, а у исто доба и парче листа из књиге.

- Ах, опростите! - рекосмо обоје у један глас. Она што ми је оцепила лист, а ја што сам јој навукао рану на прст.

- Молим, - рекох ја - иако ја цигло имам права да молим за опроштај, ипак се не служим њиме, јер међу нама стоји контракт да се не срдимо, дакле да и пардон не иштемо.

- Могла бих доказати да имам више права но ви, ал' како је то право на нашем међународном, тј. српско-немачком конгресу укинуто, то нећу ни да се служим њиме.

¹³ Најопорије писмо

Дакле, ја изрично не тражим пардона - и поче се слатко смејати.

Да није било Дон Карлоса у соби, не знам шта бих јој казао, јер ми толико мила дође.

Изби 4 сахата.

- Сад морам да идем. Морам вам само казати да се бојим е ћете се покајати што сте такав уговор са мном закључили, јер... остајте здраво! Сад ћете ми ваљда дати руку, јер ако ми је не дате, не остаје ми ни та утеха да се срдим.

Она ми пружи руку и смејаше се.

Ах, побратиме, знаш ли кака јој је ручица!

Од то доба било је стотину таквих ситнурија. Ја ти их не причам - нашто? Resume¹⁴ је да смо нас двоје пријатељи. О, шта ми она којешта није причала! Ја сам у свима тим разговорима налазио нова и нова својства која су ме толико привлачила да не знам јесам ли довољно искрен кад ти кажем да се нисам заљубио (sit venia verbo!)¹⁵

Ну нашто све то? Игра, луда игра! Ја све мање радим и све се више заносим њоме. Пошло је све будибогснама.

Но још нисам толико загазио да се не могу повући, а, с друге стране, крајње је време да се оканем посла за који нисам, и то ћу учинити, тако не био твој

Побратим

VI ПИСМО

Н... 1. I 187..

Почињао сам ти, душе ми, досад двадесет писама и сва подерао. Већ су два месеца од мога последњег писма. Ти си писао, молио, запомагао - ја ти ипак нисам ништа одговорио. Стид ме је било напослетку, јер бих се огрешио о своју искреност кад ти не бих све причао, а причати ти, опет, све, тако ми је тешко, тако тешко!

Ја сам слабији и нижи од црва. Вечно сам те уверавао да ћу прекинути све с њоме, па ипак... Него боље с почетка.

¹⁴ Суштина.

¹⁵ С допуштењем да кажем.

Све ћу ти испричати. Поделићу у главе. Даћу свакој мото. Развићу сву своју музу. Тим ће бити смешније. А ти се, молим те, смеј, смеј се онако од срца, како би се ја од срца заплакао, да ме није срамота и да не морам место плача прегнути на дело поштена човека.

Рекох да ћу почети где сам стао.

Глава I

Тражи ђавола са свећом

Од неко доба она ради сваку ноћ до 12 и дуже, јер спрема поклоне за Божић - ти знаш да у њих на Божић сви дарују. Ја обично донесем књигу па седнем с њоме, јер се моја соба не може добро да угреје.

Било је пре једно недељу дана пò ноћи се било приближило, и вампири су чекали да се минутна казаљка на сахату помакне за један чеперак, те да дигне поклопце с њихових ковчега Бледог месеца није било. (Штета! Уосталом, ти можеш целу сцену замислити спрам месечине). Све је спавало, само сам ја с њоме седео у соби.

Она је радила Ја сам гледао у књигу и мислио на њу.

На једном прозору белео се спуштен *rouleau*¹« на другом није било завесе.

Ја, да бих почео разговор, дигнем се.

- Да спустим и на другом прозору завесу, а?

Говорили смо врло тихо, не знам зашто, па ипак ми се учини да сам и сувише гласно говорио.

Она климну главом.

Ја дођох до прозора и гледах је са стране. Боже!

Она је то опазила. Баци једанпут-двапут поглед на ме ништа не говорећи.

Ја наслоних главу на прозор. С прста дебео лед покривао је окна његова, а на њима се чудновато заиграваше светлост лампе са улице, нижући се у бесмислене дугуљасте и звездасте слике, саображавајући се осовини ледених кристала.

¹⁶ Застор

Дуго сам гледао ову, као што видиш, луду, прљавосветлу слику која се сваки час мењаше, кад се сух ветар на улици заигра пламеном лампе.

Мислио сам нешто, не знам ни сам шта. А у сваку мисао и нехотице уплетао њу. Паде ми како је светлост ту, и прозор да је пропусти - требало је, дакле, само откравити лед, и зрак ће пасти на таваницу наше собе. Као што видиш, генијална мисао.

Она је седела за столом и везла некакав јастук.

На улици затутњаше пожарничка кола. Бакље просуше још јачу светлост на залеђене прозоре. Звоно удари неколико пута. Тутањ се изгуби у даљини, и наново све би тихо.

- Ватра! - рече она.

- Ватра! - одговорих ја.

Наново ућутасмо. Ја чух како у побочној соби Туманов дубоко дише; онда, како она забада иглом у јастук и како се вуница таре о *tulle anglais*.¹⁷

Седох на столицу до ње и тако приближим главу њеном везу, да није могла више иглом прободати.

Она спусти вез у крило и наслони се на руку.

Ја је узех за ту руку и спустих је на сто, милових је. После легох на њу и затворих очи. Она није ништа говорила, није се опирапа. Осетих да сав горим и да она тешко дише. Прибрах се. Несрећнице, шта радиш?

Скочим нагло са столице и турим руке у шпагове. Валаљало је почети ма какав индиферентан разговор. Ја извадим духанкесу.

- Извол'те на поклон! - рекох некако промукло и покушах да се смејем.

- Не - рече она.

Нечастиви ме и опет боцну:

- Зар поклон од мене нећете да примите?

Она оћута. Ја почех да јуришам:

- Поклон од мене, госпођице!

- Такав! - рече некако збуњено, узимајући наново вез.

¹⁷ Енглески тил (ретко ткање)

- Какав год ви хоћете. А какав ви хоћете?
Опет је ћутала. Ја сам готово шапутао:
- Кажите какав хоћете!
Ништа не одговори.
- Госпођице, значи да бисте ви ипак какав други по-клон хтели од мене; ви нећете само моју духанкесу. Кажите, дакле!
- Ја седох опет до ње и примакох јој се још ближе.
- Не! - рече она.
- Нећете да кажете. Не, ви морате казати.
- Никад!
- Ал' ја знам шта је.
- Ви не можете никад знати шта је.
- Parole d'honneur¹⁸ велите да не знам.
- Она се збуни:
- Ја *мислим* да ви не знате.
- Parole d'honneur ви *мислите* да ја не знам?
- Она поцрвене сва.
- Оставите се.

Мени се учини да ме нестане. Она је пробадала иглом без икака реда. Да је ухватим за руку, да је пољубим хиљаду пута, па да умрем. Талас страсти (*sit venia verbo*) све ми јаче дизаше груди. Ја се нагох њојзи. У исти пар сину ми као муња кроз главу: Швабица, сирота, моја мати, Србија. Скочим и, не уздајући се у свој глас, без збогом остај, одем у своју собу.

Било је већ 1 по поноћи. Чух како и она оде у своју собу и опрезно затвори врата.

Ту ноћ нисам ништа мислио, бар не знам да сам шта мислио, па ипак нисам заспао до 3 сахата. - „Она хоће срце" - то ми је непрестано излазило пред очи.

¹⁸ (Тако вам) часне речи

Глава II

О љубофи паклена!
Потражи сам аутора.

Сутрадан била је озбиљнија него обично. Ја сам се опрезно клонио сваког диферентног разговора.

Тога дана била се очешљала како ја волим, а то је просто раздељена коса насред главе, а остраг покуплена у клупче. Тако и моје сестре чешљају своју децу - може бити стога јој лепо стоји, што ми у овим годинама у којима је, ипак изгледа као дете.

Тога дана чинила је све што сам је молио. Певала ми је песме које иначе за бога неће да пева, јер иду до g, а њој је глас чист само до eis. Па ипак није је глас нигде изневерио.

Увече је позовем у шетњу.

Снег је био нападао за једну судланицу и шкрипио је под ногама. Сви излози у дућанима осветљени и препуни свакојаким „божићних дарова“. Људи пролазе пуних шака; кола у такој гомили да једва миле; пред Hiller-овом посластичарницом стоји једна руља и гледа свакојаке фигуре од шећера; пред Spiller-овом ресторацијом транспарент и на њему стоји: *Eisbahn bei brillanter Beleuchtung, Entrée séparée*¹⁸ и гурају се деца и људи с клискама. Поред нас сваки час протрчавају деца с оним чегртаљкама у рукама и људима од хартије, који, кад их повучеш за конац, шире руке и ноге и климају главом. Они људи с новинама у ковчезима, који им висе о врату, извијаху њима својственим гласом: *Montagszeitung, Abendpost, Figa-Figa-Figa-go!* Један просјак који иђаше на коленима пружи нама руку, она извади пет гроша и спусти му у њу. Пред кућом за концерт, иако је било већ четврт после седам, оставише се једна господска кола. Ћирица скочи са својега седишта и отвори врата од кола. С друге стране искочи један млад човек у белим рукавицама, пређе на другу страну кола и пружи руку у њих. На ту руку навеза се једна бела рукавица и једна дама за њом. Дама лако скочи напоље. Тресаше главом и затури косу за уши.

¹⁸ Клизалиште сјајно осветљено, улазак засебан.

Ми и нехотично чекасмо док они пређоше преко тротуара. Онда пођосмо даље.

- Госпођице, овде је тако пуно света да се не може ићи. Хајд'моте, боље, у мање улице.

Она ћутећи пође за мном у Jahnsstrasse. Ја опет ударих лево преко Brigadier-Brücke, и ми стајасмо пред огромним парком у коме владаше пуна ноћ, јер само главни пролази беху осветљени. Ја пођох још даље, не говорећи јој ништа; већ смо били неколико корака у шуми. Ноге нам упадаху до више чланака у неугажен снег, огромни храстови беляху се с оне стране с које је ветар духао кад је снег падао, те га наносио на њих. Време је било сухо, тога дана било је на термометру -10° , мени није било хладно и било ми је врло пријатно.

После пет минута били смо доста дубоко у шуми. Око нас било је тако тихо, тутањ варошки био се сасвим изгубио, нигде никога није било.

Нисмо ништа говорили. Ја сам мислио на њу и испредао свакојаке снове. Замислих себи моје Ваљево, и њу у њему, и свет који прича о нама кад прођемо улицом: „Гледај га, завртила му памет Швабица“, и моја мати, црвених очију, која своје сопствене снахе не разуме, и деца мојих сестара и браће која се либе доћи мени откако сам довео њу у кућу, и њено вечно осећање усамљености, јер је нико не разуме и она никога не разуме... да се опростим с њом, да је оставим засвагда.

Она уједанпут стаде и гледаше оштро напред у помрчину.

- Да се вратимо? - рече она.

Ја је погледах. Око главе је имала црн свилен шал, бачен преко темена, крајеви укрштени под вратом па забачени на леђа. Из тога шала провириваше јој лице као из неког црног оквира - Изгледаше ми необично лепа.

- Да се вратимо? - питах ја. - А што?

Она смакну раменима.

- Ви се бојите ићи даље у пуну шуму?

Она баци поглед на ме. Поглед у коме је било нечега што ти не умем казати. Некако поуздање, поверење, сила. Тај се поглед разли преко свега мене. Учини ми се да сам пирамида и да она не може да ме прегледа.

- Зар с вама кад идем да се бојим чега? - рече она с некакoм детињском равнодушношћу. - Та ви сте тако јаки!

- И не треба да се бојите - рекох ја гласом који је требало да изгледа силан и поуздан, но испаде некакo промукло и загушљиво.

У тај пар духну ветар појаче, и с једног сухарка сроза се снег и паде на рукав њене ђуде.

Ја извадих махраму и почех јој стресати снег.

Она гледаше све то некаким равнодушним погледом. Кад сам био готов, она се лако поклони:

- Хвала!

- На малу.

Опет заћутасмо. Она окрете левокруг и пође натраг, не говорећи ништа.

- Вама је хладно? - рекох ја.

- Не!

- Рђаво?

Она слеже раменима

- Да?

- Да! - рече она.

- А шта вам је?

Она опет слеже раменима.

Ја се не усудих питати је још шта даље.

Успут почех причати јој што сам могао индиферентније ствари, само да не бих дошао на оно чега сам се тако бојао, јер ми је тако мило, тако пријатно и опет тако опасно. Причао сам јој по стоти пут о Хајдук-Вељку, о Рајићу, о појединим песмама, после сам је испитивао да ли је запамтила друге песме које сам јој преводио. Одговарала је некакo лењо, па ипак све тачно. Онда сам јој причао о Ваљеву, о малим кућицама, о воловским колима на којима нема ни за грош гвожђа, о Циганима, како свирају и певају, и који за десет пара дају да им одвалиш шамар. Напоследку којекакe досетке о Банаћанима. Донекле је ишло којекако. Кад смо већ ушли у варош, није ми више ишло за руком, иако сам се усиљавао. С друге стране, опет, кола и тутањ и не дадоше да се шта говори. Ја ућутах.

Кад дођосмо близу кући, ударисмо на Albrechtsstrasse. Ти знаш како је ту тихо.

Ја не знам зашто, окретох се њојзи:

- Још који корак, па ћете се ослободити мојега досадног друштва.

Она срдито-тужно развуче крајеве усана:

- На то нећу ништа да одговорим.

Ја хтедох да окренем све у шалу. Почех кроз усиљен смех:

- Молим, ви на то не можете ништа да одговорите.

- Не, ја нећу да ласкам.

- Сад сте се тачно изразили; нећете да ласкате. А кад бисте истину казали, она не би била ниуколико ласкава за ме.

Нисам се више могао насмејати. Она окрете главе од мене.

- Ја., ја.. - поче загушљиво и преста.

Мени помрче свест. Ама јесам ли ја будала? - питах се. Куд сам загазио?

Дођосмо пред нашу кућу и ћутећи прођосмо је. Она се оклизну и посрну мало, ја је ухватих за мишицу:

- Госпођице, молим вас, узмите ме под руку, овде је клизаво.

- Хвала вам - рече она и не узе ме под руку.

Онда се опет вратисмо, опет прођосмо. Кад се по трећи пут вратисмо (ти знаш да су овде по цео дан закључане капије), она стаде.

- Имате ли кључ са собом?

Ја откључах капију.

Она уђе тромо. Под степеницама отресаше ноге на асури, и то чињаше некако тромо. Била је веома бледа.

- Госпођице, вама је озбиљно рђаво?

Она климну главом.

- Па кажите ми шта вам је?

- Не знам - рече она.

- Дајте ми бар руку да вам помогнем пети се уз степену.

Она пружи руку. Ја иђах за три степена више и водих је за руку. Кад бисмо на п'о басемака, стегнем је крепко за руку и погледам је.

Она се заљуља и прислони се на зид. Била је бледа као снег који малопрече газисмо. Из очију јој грунуше сузе.

- Боже! - прошапута она некаким гласом којим, ваљда удављеници говоре.

У тај пар чуше се нечији кораци низ степене. Не говорећи ништа пођем даље и повучем је за руку.

Поред нас прође један човек, скиде капу и поклони се.

- А, ви сте, Хермане, - рече она као прибирајући се. - Шта ради гђица Ведел?

- Ја сам баш сад допратио госпођицу к вама - рече момак учтиво се смешећи. Опет се поклони, па оде низ степене.

Ја бејох већ на горњем степену, она за три ниже. Беше извадила махраму и усекњиваше се. Ја видех како она разастре махраму по целом лицу и како двама прстима притиште очи.

Свест ме остави. Ја је повукох да је притиснем на груди. Брва шкљоцну и њена се мати појави на вратима.

Она трже своју руку из моје, но ја је крепко држах.

- Та пењите се! - виках ја смејући се. - Зар вас није стид? У вашим годинама не можете да узидете двадесет степенa.

Присуство бабино толико ми респекта ули, да се озбиља почех смејати и шалити. Тргох је за руку и извукох на горњи степен.

Баба се слатко смејаше. Није ништа опазила, а није ни могла ништа опазити.

Одем у своју собу, скинем зимски капут и одем у општу собу.

Представише ме гђици Ведел. То је образована девојка. Свирала је врло добро у клавир и говорила француски и енглески. Њен је отац професор на универзитету и није жалио ни труда ни новаца да васпита своје дете.

Ана је врло мало јела за вечером. Ћутала је, тужила се да јој није добро.

Ја сам се усиљавао да забављам гђицу Ведел.

После кратког разговора начини ми она комплименат како добро говорим немачки.

- Опростите што морам ваш комплименат да разумем као укор, јер мало има мојих земљака који за пет година овако рђаво говоре као ја.

- Молим вас, ви сте врло скромни. Ја вас уверавам да човек мора бити врло пажљив, па да вам само на акценту приметити да сте странац. Уосталом, лако је то разумети, јер вам је језик врло сродан с нашим! - рече она.

- Опростите, госпођице, што вам морам противречити. Српски језик нема апсолутно никака сродства с немачим.

Ја погледах Ану. Она беше поцрвенела.

- Али, Кларо, - рече она обраћајући се гђици Веделовој - како можеш тако што питати! Срби су Словени.

- Ах, тако! Молим, опростите - извињаваше се госпођица - Знам, сад се сећам. Ваш је језик сродан с мађарским? .

Ана ми не даде одговорити, она се уплете.

- Кларо, Кларо - рече она усиљено смејући се. - Зар су Мађари Словени? То је као кад би неко тврдио да наш језик има сродности с персијским.

Госпођица Ведел беше црвена кô паприка.

Ја се нисам ништа срддио. Ти знаш да Србин на страни, а нарочито у класичној Немачкој, мора оуглати на оваква питања; нас су толико пута питали немачки студенти (класично образовани - говоре латински и грчки као свој рођени језик) је ли Србија у Малој Азији; чудили се кад смо им казали да и ми пијемо кравље млеко, да месимо хлеб исто као и они, да имамо чак позориште и да смо хришћани.

- Надам се да ми нећете за зло примити - рече гђица Ведел - што сам тако слаба у географији.

- У географији! - прошапута Ана подругљиво.

- О, молим вас - рекох ја клањајући се.

Ани би очевидно досадно и непријатно. Она се сама стидела. Да би прекинула паузу, а, друго, да би сврнула пажњу на што друго, уста и упали свећу на клавиру.

- Кларо, свирај штогод!

И гђици Ведел као да беше ова прилика добро дошла. Она одмах скочи и отпоче свирати. Ја нисам слушао, мислио сам на наш разговор, онда одох у нашу земљу, онда уђох у своје Ваљево, па у своју кућицу. Тамо је било све тако тихо и тако пријатно. Моја мати просто обучена и старачки смешећи се - та ја сам уз њу, моје сестре, моја

браћа, па деца, па моји будући болесници у пеленгирима, с раздрљеним рутавим прсима. Па ниске чисте собице, па мршав коњић и проста кола- екипажа господин-доктора. Пред Ђуковом механом седео је Јово шаркијаш с његовим загушљивим гласом и песмом, крај које се само Србин топи. Па пијани Ђоза који ме је, кад сам о распусту био код куће, сто пута уверавао да је пијан, „али теби, господине, чест и поштовање“, и баци капу у плато. Па орах у мојој авлији који је посађен кад сам се ја родио, и који већ на својој периферији носи сухе гране. Па господин начелник коме се на велике празнике мора правити визита и који увек за собом води Тијосава пандура под пусатом. Па Тијосав који у десној руци носи дренов штапић и њиме се поштапа, левом размахује и одмакао је за читав аршин од себе, јер му јагаган смета. Па Никола Ђеро који сваки час долази мојој кући и пита: „Треба л' што за кућу?“ Моја мати зна шта то значи, и момче одмах дотрчи с полићем ракије, те га даје чича-Николи.

Онда уведох Ану у тај мој завичај, и цела слика потамне. Људи ме гледаше као странца Мојој матери неста смеха са усана Моји нећаци и сестрићи клоне се своје тетке и ујне. Ја гледах само у њу. И њој беше тужно и хладно.

Не, ми не бисмо ниједно на тај начин били срећни.

Госпођица Ведел беше међутим свршила свирање. Ја јој начиних неколико обичних комплимената.

- А има ли у вас клавира? - питаше ме.

- Наравно да има - рекох ја, без икакве воље за даљи разговор.

- Опет лудо питање - рече она. - Свирате ли ви у што, ако смем питати?

Ђаво га знао шта ми би! Ја одговорих:

- У дромбуљу, госпођице.

Она се малу збуну:

- Опростите, ја не знам шта је то дромбуља. молим вас, како сте казали?

- Дромбуља - рекох јој.

Туманов лако прсну у смех.

- То је флаута - истакла се Ана; - г. Маричић свира врло дивно у флауту. - Онда баци на ме један поглед пун молбе.

Разумех је и уједно се постидех што сам хтео с „дамом“ да терам некакав инат. Да бих се поправио, узем сасвим озбиљно лице.

- Да, флаута, - рекох ја - управо није флаута, али је јакo налик. Онако као кларинет, а заноси на фаготу.

Би ми непријатно што сам тако неспретно излетео. И на лицу госпођичином показа се нешто налик на понижење.

Би ми криво. Да бих угасио у њој и најмању сумњу да се ја само спрдам, рекнем јој:

- Ако дозволите, ја ћу вам свирати што. - Скочим као да идем, и очепим двапут јакo ногом Туманова.

Ана ме гледаше поплашено.

Туманов ме је разумео.

- Ваш је инструмент однео ваш земљак данас кад је био. Ја сам заборавио да вам кажем.

- Штета! - рече гђица Ведел сасвим успокојена.

- О, нисте много изгубили, међутим кад опет узимадем част наћи се у вашем друштву, дозволићете ми да вас уверим како сам лош свирач.

- Унапред сам уверена да ћу јакo уживати.

Ана брзо поче некакав други разговор.

Ја се међутим дигнем и опростим се. Ана изиђе за мном.

- Ви сте рђав човек - рече ми она у ходнику.

Ја јој пружио руку коју она узео.

- А ви сте добра девојка - одговорих јој. - Лаку ноћ!

Ту ноћ сам писао матери, сестрама, браћи и почео ово писмо за тебе.

Био сам уморан, стога сам легао у 11. Кад ме већ хваташе сан и нејасне успавиве слике почеше се ређати, изиђе ми она у црном шалу. У исти пар точак од кола хтеде да ми прегазу стопало, ја тргнем ногу и лупим главом о кревет.

Сан ми се разби. Њена слика непрестано ми леђаше испред затворених очију у свим могућим облицима. Ја опет ходах с њом по Ваљеву, и би ми необично тужно.

Не знам колико је то трајало. Брава на ходнику шкљоцну, и ја чух Максове несигурне кораке и загушен кашаљ.

Мора бити да је већ 3, јер данас је субота, а Макс има седницу са студентима његова кора у - овој крчми.

Опет ми се ређаше слике. Опет она с црним шалом око главе... Ама само један једини пољубац, ал' онда, - онда бих се *морао* оженити њоме!...

Не знам како, опет се нађем с њом у истој шуми. Било је као лето. Ми смо ишли кроз некаке орахе, и она је купила у кецељу оне спољашње љуске што отпадају кад орах узри. Био је сутоњ. Сунце је заишло за Гучево. Она је водила донекле најмлађе дете моје сестре, које нам је говорило нешто немачки - ја не знам шта. После је нестало тога детета.

Нешто смо као говорили - ничега се више не сећам.

Ја сам у левој руци носио једну ћерамиду с крова мојега чардака, и на њој је било малтером написано њено име.

Она је имала исти црни шал око главе. Ја сам јој непрестано гледао у очи. Била је лепа као вила.

Ја не знам кад сам је научио српски, она је говорила српски и ја сам говорио српски.

Сели смо после на траву под један орах. Она је била тужна.

- Зашто си тужна? - рекох ја.

Она метну прстић на своја уста у знак да ћутим. Од некуд допираше до нас тонови од фаготе. Били су необично тужни. Ја осетих како се они лију у таласе и како нас ти таласи подигоше. Ми корачасмо по њима даље, све даље.

Ја је обухватих око паса. Приближих јој се све ближе, онда јој притиснем један пољубац на лево слепо око.

Она дође још тужнија.

- Ти ћеш ме узети? - рече она, а сузе јој ударише низ образе.

Ја је стегох и почех дивљачки љубити. Сваки део лица и руке, сваки прст и сваки нокат. Нисам се радовао; напротив, било ми је тужно и слатко.

Онда угледах тебе. Ти си имао шубару коју си био напукао на очи. Био си страшно намргођен, Пушио си и прошао поред нас. Ниси ни бога назвао.

Ја разгрнух њен црни шал и сакријем од тебе лице у њега.

Дакле ја сам све свршио, ја имам жену која ме воли.

А моји: моја мати, мој побратим, моја земља?

Осетих се остављен од света и пљунуо на све што сам досад волео. Сам самцит, с њоме у мом загрљају. Ја бризнух у плач, иако сам из поноса престао плакати још кад ми је било 15 година. Сузе су ми текле кроз груди, и ја осетих да ми је топло од њих.

У тај пар зачух некакав тежак ход. Отворих очи и угледах момка који је ложио фуруну.

- Сан! - рекох. - Сан! - И све ми изгледаше неверица.

Поклопих руком очи и покушах да наново саставим разбијену слику.

Ватра се у пећи беше разгорела. Још није било свануло. Црвени зраци из пећи удараху у моју постелју.

Дуго нисам устао. Преметало ми је се по памети буди бог с нама шта. Највише сам мислио на кућу и на матер.

Кад сам устао и умио се, осећао сам се свеж. Било ми је тужно кад сам се сећао сна, и било ми је право и тихо у души што је то све само сан. Бар ћу се сад још јаче чувати јаве. Ово је некака опомена на дужност.

Побратиме, опрости ми што сам те намучио и овом лудом сликом. Ја знам да ти све ово мора наличити на отрцане немачке приповетке. Ја не знам иначе како би смисла имала овако сентиментална љубав, кад не би бар једног тричавог сна било. Прогутај га, дакле.

Уосталом, да бих те успокојио, дајем ти реч да ћу одсад спавати као топ и да нећу ништа сањати.

Сад ћеш ми ваљда веровати да ме је прошла сва воља на даље ашиковање. Па ипак, ех брате, она је, тако ми бога, тако добра, тако добра!...

Ну, „велико писмо“ је готово. Сачувај га. Можда ћемо му се кад слатко смејати.

Твој побратим

VII ПИСМО

У Н., 17. VII 187...

Драги побратиме,

Одавно ти нисам писао писма без „свионе косице“, „порумењених и побледелих обрашчића“, „малених ручица да их провучеш кроз иглене уши“, „потока суза и уздисаја“ дубоки кô артески бунар и дугачких кô Трифко јекмегџија, „жарких очију као небо“ (разуме се италијанско), час плавих, час црних кô... уосталом, лажем. Ако сам кад говорио о очима, то сам могао говорити само о плавим, јер у ње су плаве. Па онда, брате ми си га мој, о „слаткој тузи и тужном весељу“, „жуборећем поточићу“, „успављивом гласу звона“, итд., итд.

Хвала богу, кажем ти, једва једном опаметих се.

Е, брате, ти знаш да има у нашем животу тренутака у којима се, хоћеш-нећеш, подетиш. Тако је и са мном било. Ко ће томе дати рачуна? Читао си, ваљда, како је неки дан у Баварској легао во на железничку пругу, и воз се осакатио. Неки дан, опет, прошао овде један писмоноша поред куће која се зида, а ћускија са скеле пуп! па њега управо посред тикве. Нико се није убио (бар ја не знам) ни због једне ни због друге несреће!

Јуноша! Овде лежи дубока мудрост. Потражи је и наћи ћеш!

Мене је мимоишла чаша која је, истина, слађа од оне коју служе у Гетсиманском врту. Ђаво ме је терао, два--трипут сам лапнуо да сркнем из ње, но мој добри геније држао ме је за њушку.

Охладио сам се. Ти си се насмејао сну који сам ти послао - и ја се сад смешим и тарем руке кô Чифути кад подвале стари шешир под нов.

Охладио се, рекох. Њој не прилазим, кô пуном топу, и тако се чувам и још јаче хладим, и ваљда ћу се сасвим охладити.

Мило ми је што је у целој овој историји била моја част ангажована. Ја сам је очувао, и достојан сам да будем твој побратим.

А сада, опрезно се чувајући и непрестано мислећи шта ће бити *à la fin de fins*²⁰ престао сам да певам песму „Што се боре мисли моје“, више ми не дркће лице и не горе груди, тј. не дркћу груди и не гори лице, како ли се каже?

Начинио сам таблице за пулс и температуру. Трипут идем на дан њојзи у собу: на доручак, ручак и вечеру. Увек ми је термометар под пазухом. Како се вратим у своју собу, прочитам топлоту на термометру и одбројим пулс, па забележим. Грозница је сасвим попустила, не бој се ништа.

Почео сам и да радим. Отворио сам књиге које сам пре по године читао. Нашао пуно којекаквих бележака по њима и исподвлачених редова - чудило сам се да сам ја то све некад радио, јер се ничега не могу сетити.

Стресао сам прашину с мојих чашица, флашица, микроскопа, лампица Својим жабама мењам уредно сваки дан воду, и питоме зечеве храни момак сваки дан у мом присуству.

Распремио сам сто. Побацио сам у пећ много којешта Опрао сам дивит и налио тазе мастила. Писао кући, извињавао се којечим што сам тако неуредан, и клео се чим сам год стигао да ћу одсад бити уреднији.

У болнице идем опет уредно, и опет се професори обраћају на ме кад треба начинити како потежу дијагнозу.

Опет уредно играм гимнастику и испружам руку са тридесет шест фуната у њој. Јуче сам пешице ишао у М, вратио сам се у 8 увече и појео две ћулбастије.

С новом кухарицом, коју смо пре два дана добили, стојим на доброј нози. Синоћ сам јој обећао купити јој нове ципеле. Она је „оборила очице и поцрвенела“.

Узео сам наново лозове за лутрије и како добијем, платићу Чифутину Левенхајму мој дуг.

И тако даље. Једном речи: постао сам уредан човек.

Стоој, јаваш! - вичеш ти. - Ама како се све то окрену, шта се то учини.

Како? Врло просто! Није ми баш право да пређем на тај предмет, ја сам рад да га сасвим избришем из памети. Али што се мора - мора!

²⁰ На крају крајева.

Дакле, оне ноћи, јутра, који ли је ђаво био, ја сам се мислио и тврдо сам одлучио да није поштено од мене играти се њоме кад не смем да мислим на женидбу.

Одем у собу на доручак. Уозбиљим се и чинио сам се као да ништа и није било међу нама. Она ко да је и сама дошла на исте мисли. Кад сам ушао, била је тужна, но чим ме угледа, промени се. Смејала је се. Насула ми је каву. Пресула преко шоље. Ја сам правио рђаве досетке и смејао се раскапашно.

Одмах у 8 сахата одем у болницу. Гледао сам сваког болесника Препирао се с једним о курари. После сам купио Херманову *Физиологију* да је учим за испит. Дошао у 2 кући. Отишао у 3 опет на клинику. Увече седео сам док смо вечерали. После сам засео и читао до 12. Кад сам легао, било ми је тако пријатно и тако тихо. Некако осећање испуњене дужности голицало је пријатно моје груди.

Ах, овако је дивно! - помислим се ја - Шта ме веже за њу? Нисам ничим ангажован. Даље, дакле! „Одсада ће браца Мика овако да ради.“

Хтео сам после да устанем из кревета Да се ударим десном руком по грудима, а леву да испружим. Онда десном ногом да лупим о под: dixi!²¹ и да се наслађавам својом непоколебљивом одлуком. Нисам скочио из постеље, јер ми је соба била хладна, а, после, морао бих бар на једну ногу обући ципелу којом бих лупио о под.

Али одлука није ништа изгубила од своје важности. И она ми својом равнодушношћу необично потпомаже.

Ко зна, напослетку може бити да сам ја цело досадање њено понашање криво разумео. Можда сам ја њој ама тако равнодушан кô старе ципеле?

Но о њој нема више разговора Она долази у „пријатне успомене“.

Остај здраво

Твојему побратиму

²¹ Рекао сам

VIII ПИСМО

У Н., 17. X 187..

О њој нема ништа. Ти се, разуме се, не чудиш, јер знаш да ништа и не може бити.

Ја сам сасвим уредан човек и задовољан собом.

Само сам од неко доба зловољан - не знам шта ми је. Најмања ситница наједи ме, да дођем ко скорпија.

Јуче сам хтео да лупам Макса.

Не знам јесам ли ти причао да сам се ја још пре месец дана завадио с њиме⁴ и да му не називам ни бога.

Од то доба он је неколико пута гледао да ме изазове, но ја сам га се клонио. Бојао сам се клепнућу га незгодно, па се неће више дигнути.

Дошао на ручак. Сав се улепио фластерима по лицу, био чова на дуелу. Покрај тога био је напит.

Мени дође гаднији него икад, хтедох да плунем. Туманов ме још подбадаше, непрестано шапћући: Вотъ гадосаць!

Ја не знам знаш ли ти њихове дуеле. То је иронија на част, на јунаштво, на раздрљене груди пред оштрим врхом сабље и ведро чело пред брзим зрном из пиштоља. Да то чине деца од десет година, било би разумљиво, овако је гадно.

Они, знаш, туре на очи наочаре од жице, подвежу свиленим крпама и концима сваку јачу артерију на врату и лицу, умотају десну руку такође свилом. Кроз ту свилу не може прорезати сабљица којом се они дуелишу. А та је сабљица, тако названи „рапир“, оштра само до половине, и они се секу само врхом, и то само по лицу - да види свет њихово јунаштво. Рана коју та сабљица задаје потпуно је безопасна, јер не може погодити ниједан део тела који би био опасан за цео организам. Залепи просто фластером и сутрадан све је зарасло.

Они имају једно време у години кад се морају да „дуелишу“. Онда се ревносно чепају ногама и позивају на дуеле.

Макс се искашљаваше кад уђе у собу. Седе немарно за сто и узне некако важно лице, као да је делио мегдан с Курсулом, па ипак он хтеде се начинити равнодушним, као да он и не мотри на тако обичну ствар и као да је и заборадио да је сав ишаран као Сидовљева карта Европе.

Он очигледно чекаше да га ко запита за његово јунаштво.

Попеску не могадијаше дуже издржати. Он намигну на ме, па се окрете Максу:

- Ви као да сте с поља где се гази крв? - рече он, погледајући мене и Туманова.

Макс хтеде да остане хладан.

- Ха, - рече он - није баш тако опасно.

- Богами, стојати пред голом сабљом, ту треба петља! - рече Попеску.

Макс ћуташе. Онда прсну у смех, очевидно био је се збунио, па хтеде да се извуче из забуне. Поче се још усиљеније смејати:

- Ха, ха, ха!

Попеску погледа мене слежући раменима.

- *Cela ne vous concerne pas,*²² - рекох му. Француски је, осим нас и Туманова, Ана слабо разумевала.

Макс се још гласније смејаше купећи уста да му се не одлепи фластер.

Попеску удари ватра у лице.

- Шта вам је смешно? - рече он и промени се у лицу.

Макс се ухвати за трбух. Смех је био усиљен, али он није знао како да престане; онда, као бајаги устављајући смех, погледа по свима:

- Одсекао сам моме противнику половину носа - рече он и прсну у смех.

Од нас се нико није смејао.

Макс се опет прибра и обрати се мени онако *avec nonchalance*.²³

- Хтео сам да вас молим јутрос да нам подвезете мензуру - рече он.

Ја ћутах. Туманов гледаше час у мене час у Макса, онда запита Макса:

- А шта је то мензура?

- Па ето, ове ране. Бисте ли пристали на моју молбу? - обрати се мени.

Дође ми ужасно гадан.

²² То се вас не тиче.

²³ Нехатно (немарно), небрижљиво

- Не бих - рекох му и почех да дршћем.
- Не бисте? А зашто? Молим, опростите, ја немам права поставити вам тако питање.

Ја не одговорих ништа.

Макса сами ђаво тераше да ме задиркује. После мале паузе ја видех како му лице дође пакосно. Опет ми се заједљиво обрати:

- Да сте ви пристали на моју молбу, могли бисмо попити оно што смо платили једном вашем колеги који, уосталом, није чинио изузетка од осталих лекара: није ништа знао.

Мене свега обузе нека језа. За столом су седеле и „даме“, ја се стегох и уздржах се. Макс побесни.

- А зашто ви не бисте хтели подвезати мензуру? - рече он наново, као с некаким правом.

Ја прво духнух на нос да не прснем, онда се опет стегох и одговорих му што сам могао хладније:

- Јер је на *вашим* дуелима и берберин излишан.

Он сав позелени:

- Ви изговористе реч берберин некако презриво, то је неколегијално од вас.

- О, о! - говораше увређени Туманов и Попеску.

Баба устаде:

- Господо, господо!

Мени се одсекоше ноге.

Ана ми беше стала на ногу и притискиваше је што боље могаше.

У мени се кухаше. Ја не одговорих ништа Максу, чини ми се и не бих ништа могао проговорити, јер би ме реч удавила. Морао бих викати да би и полиција дошла.

Ја устах од стола и стах крај прозора. И други поустајаше. Сви ћуташе. Баба изиђе плашљиво из собе носећи у руци чинију; и Ана оде за њом.

- Николай Ивановичъ, - рекох ја Туманову - пожалуйста пойдите вонъ и не пускайте никого ИЗЪ ДАМЪ ВЪ комнату.²⁴

⁴ Никола Ивановичу, молим, изиђите напоље и не пуштајте ниједну од дама у собу

- Только, пожалујста, колотите какъ слъдуеѣ.²⁵

Остали смо у соби само ми људи. И Макс пође к вратима. Ја га стигох кад беше ухватио за кваку. Ухватим га за руку и извучем до сред собе.

- Куда ћеш, *ти*? - рекох му.

Он ме гледаше блесасто. Био му је исувише неочекиван овакав поздрав.

Лајтнант дође и стави се међу нас:

- Господо, молим вас, господо!

Макс се осети посрамљен. Истури груди и, обичним тоном и речима којима се они зову на дуел, рече ми:

- Ја вам стојим у сваком погледу на расположењу. Само не тако српски... варварски - рече он, мислећи ваљда да ће ме на тај начин посрамити и да ћу га пустити.

- Ја ћу и сам тебе ставити себи на расположење - рекох му ја и почех већ викати.

Он пробаше да ишчупа руку коју сам му ја тако био стегао да је се све увијао. Другом руком опре се мени о прси.

- Хоћу ја теби показати - рекох му - с киме ти мислиш да се шалиш - и још крепче га стегнух и гледах му у очи.

Лајтнант ухвати нас обојицу за руке. Попеску метнуо руке на леђа и прислонио се уз зид. Дон Карлос приђе и сам.

Макс се још јаче постиде. Уједанпут се напреже и, што је игда могао, гурну ме, па онда трже руку да је ишчупа.

- *Serbe!* - рече он подругљиво.

Ја га скопах руком за прси грунем га о зид. Он опусти руке и гледаше ме блесасто. Ја не знадох више за себе.

- Лежи! - виках ја.

Он ме само блесасто гледаше.

- Лежи, бре! - цикнух ја и притиснем га за руку.

Он се сроза низа зид на патос.

У тај пар уђе баба плачући.

- За име бојје! - кукаше она и ухвати ме за руке.

Ана вираше уплашено кроз одшкринута врата.

²⁵ Само, молим вас, удрите поштено

Ја се одмакнем од своје „жртве“. Поклоним се на све стране, као акробати кад начине salto mortale, и изиђем из собе.

Туманов ми прича да је се одмах за мном и Макс извукао, да је с њега капао зној, да је запео за столицу и поспруо на Ану, а она цикнула и побегла.

После су и он и Попеску дошли мени и радовали се целом „сраженију“.

Дон Карлос је остао с лајтнантом. После једно пет минута њих двојица одоше опет у општу собу да пију каву. Ја сам им поручио да мене не чекају.

Туманов ми после прича како је он узео новине и чинио се да не слуша, а лајтнант говорио с Дон Карлосом о афери.

- Barbarisch!²⁶ - казао је лајтнант.
- Barbarisch - пристао је Дон Карлос.
- Онда је Туманов упао у реч:
- Keineswegs!²⁷
- Песницама! - казао је лајтнант и избечио очи.
- Зашто не на рапире? - питао је Дон Карлос.
- А зашто баш на рапире? - питао је Туманов.

- Јер је то довољно за задовољење части: потече крв - рекао је лајтнант.

- Па онда је још простије да дуеланти пуштају себи пијавице - рекао је Туманов.

Ана је се насмејала и била је се сасвим умирила Лајтнант ништа није одговорио, само је мрднуо обрвама. После је Попеску сео за клавир и свирао Krönungsmarsch из Prophet-a²⁸

Кад сам увече дошао кући, сретнем Макса који иђаше низ степенице и за њим амалина који му је носио ствари. Прошао је поред мене гледајући себи у ципеле.

Три дана је откако је се то збило. Од то доба сви ћуте за столом, нико ни речи. Тек синоћ почесмо опет помало говорити. Ја сам миран. Афера с Максом није на мени

²⁶ Варварски

²⁷ Никако!

²⁸ Крунидбени марш из Пророка, опере немачкога музичара Мајербера.

оставила никака утиска, она је само чинила да сам ја ћутао, те и с Аном нисам ништа говорио, ван обичних поздрава.

Само да овако остане!

А што и да не остане? Просто не треба на њу ни мислити, а то је лака ствар.

Твој побратим

IX ПИСМО

У Н., 14. XII 187..

Драги побратиме!

То је било овако.

Она је била весела, кô што сам ти већ казао.

Међутим, ја сам опазио да је она увек, кад је сама, озбиљна и замишљена. Опазио сам и по томе што, кад год сам ушао у собу, она је се трзала као из сна, и онда бивала весела. А друго, чак је и Туманову пало у очи да она, кад нисам ја у соби, вечно ћути, и да је опет, кад ја уђем, природно разговорна.

Мене поче копкати. Шта је то?

Једнога дана, кад ње није било код куће, преметао сам по њену столу где ради. Извучем једну фијоку и на дну њеном нађем једно парче беле свиле. На њему златом извезена три почетна слова мојега имена. *М* је било сасвим готово, *Г* до половине, а друго *М* тек плајвазом обележено. То парче свиле било је згужвано, и оно плајвазом *М* растрљано.

Ја извадих то парче свиле и метнем га у шпаг. То цело после подне мислио сам на њега.

Видело је се да је поодавно почето, и видело је се да је бачено да се више не доврши.

Х ПИСМО

У Н., 187..

Call me but love, and I'll be new baptiz'd²⁹

.....

...

My name is hateful to myself
Because it is an enemy to thee;
Had I it written, I would tear the word.³⁰

Драги побратиме!

На сваки начин, ти ниси очекивао тако брзо мојега писма, ниси ни могао очекивати. Могао си себи замислити мој положај: ја стојим на мору, сам на једној дасци, у страшној бури, и давим се.

Шта да радим? Што да те лажем? - ја је волим! Та то си и сам знао - ниси ме, ваљда, држао за каквог фићфирића који се вуцара с девојкама да их вара.

Првих недеља, откако сам је пољубио, ја нисам ништа мислио. Угушивао сам сваки глас савести и помисао на своју кућу и мене с њоме у кући. Па баш и да сам хтео да мислим на излазак - нисам могао. Ја сам био и одвише срећан да би могла икака мало црња мисао осилити се у мени и превући овај сладак сан грком јавом.

Вечно сам био с њом. Она, чим баба изиђе на пијацу или иначе у варош, дође у моју собу. Уређује књиге, диже моју ђулад за гимнастику и диви се мојој снази, после се мази, умиљава се - ја седим на канабету, гледам је и топим се.

Сваким даном газио сам све дубље и дубље. Кад сам што говорио за се, увек сам казао *ми*. Она ме је само гледала, љубила - живела је срећно. Од то доба, кад год смо ишли да ходамо, чинили смо то у шуми. Обоје смо мрзели свет. Тамо нас нико није сметао.

Једно вече ходали смо опет заједно. Говорили смо француски.

Поред нас прођоше два пруска наредника.

²⁹ Зови ме само љубав (драги), и бићу изнова крштен

³⁰ Име ми је своје мрско, јер је теби непријатељ; да је написано, ја бих истраго реч.

Кад су били неколико корачаја за нама, окрете се један и поругљиво рече:

- Гранд натијонг!³¹

Ја се окретох да га видим. Она ме држаше испод руке и повуче напред.

- Одмах си се наљутио - рече она умиљавајући се.

- Ја махнух равнодушно главом.

- Мишо, - говори ми она плашљиво - ти не волиш Немце.

Ја се мало збуних:

- Како да ти одговорим?... Да! Ја их не волим. Но ти си ми сама причала да је твој деда био Пољак.

- Отац, мати, браћа, сестре, сви су Немци - рече она некако жалостиво.

- Ти си моја, - рекох ја - ма шта да си.

Она се припи уза ме.

Ишли смо даље. Мени је било необично пријатно. То је било крајем марта. Ја сам први пут тога вечера изишао у јесењем капуту. Ваздух је био благ. Шума је почела да пупи.

Дошли смо до језера и сели на клупу.

Жабе су крекетале. Један лабуд је пловио средином и остављао за собом бразду. Било је тихо.

Мени су зујале уши. Ја легах њој у крило. Гледах у небо и слушах крекетање жаба.

Би ми необично благо. Она ме час пô љубљаше у чело.

Ја извадих духанкесу и рекох јој српски:

- Начини ми цигару!

Она је видела да ће то рећи: drehe mir eine Cigarette!

Она ми којекако смота цигару и пружи ми.

- Видиш како сам разумела - рече она радујући се.

- Ана, хоћеш да те учим српски?

Њој се лице разведри. Некака бескрајна срећа накупи јој се око очију и усана. Уместо одговора, притиште ме наново љубити.

³¹ Велики народ!(Написано онако како Немци изговарају француски).

Кад смо се вратили, ја сам јој успут давао прву лекцију у српском. Објашњавао сам јој трајне и свршене глаголе. Научио је неколико речи и реченица После је испитивао - она је се радовала као мало дете.

Кад смо дошли кући, било је време вечери. После вечере ја одем у своју собу. Осећао сам некакав пријатан умор. Не знам зашто ми нису донели лампу. Ја упалим свећу и метнем је на сто. Отворим после прозор, и чист ваздух промаживаше ми кроз собу. Ја раскопчам прслук и кошуљу, па легнем на канабе. Мисли су ме пријатно галичале. Непрестано је била она уза ме, весела као грлица.

Ја почех себи давати рачуна о свему томе, - нисам се могао прибрати. Сlike су ми пролетале испред очију без икака реда, ја ниједну не могах ухватити. Неколико пута понављао сам у себи реч *женидба*, али никака појма нисам могао за њу везати.

Тако сам заспао, иако није било још ни девет сахата. Нисам ништа сањао. Нешто ме је притискивало на груди и гушило.

Кад сам опет отворио очи, било је дубоко у ноћ. Свећа беше сасвим изгорела, и она хартија, којом је на дну умотана била, беше се упалила и уз нејасну светлост дизаше се густ дим који дохваташе чак до гредице, јер је било тако тихо да ништа није сметало његову путу к небу.

Тај дим ме је и пробудио. Ја, онако сањив, дохватим чашу воде и саспем је на свећник. Онда устанем те отворим и други прозор да дим изиђе. Стајао сам подуже на прозору који је гледао у врт.

Био сам бунован. У врту је било тихо. У даљини пиштао је железнички воз.

Мене одједанпут обузе нека туга, неразумљива, нејасна. Чинило ми се да се ничим не могу утешити, иако нисам знао шта је то што ме тако притискује. Чинило ми се да има нешто, и почео сам да се сећам. Наједанпут ми излети њена слика пред очи. Ја се стресох и осетих како ми ваздух хлади груди.

Бојао сам се, не знам зашто, да и даље мислим на њу. Хтео сам да упалим свећу, да се скинем и да легнем у постељу.

Потражим жигице на столу. Он је сав био мокар од воде коју сам сасуо на свећник. Жигице су се биле уквa-

силе, и ниједна не хте упалити. Онда се сетим да имам у новом капуту кутију с жигицама Нађем је и паљкајући једну по једну потражим читаву свећу.

Усијан свећњак био је прснуо кад сам на њега воду са-суо. Ја углавим свећу у пескаоницу од дивита и метнем је на мокар сто.

Моја ми соба дође тако тужна, да ти не умем казати. Научио сам да ми увек гори лампа, а свећа ми је, опет, тако шкиљила, да ми се чинило да ништа не распознајем у соби.

Сто је био сав мокар, и с његових крајева капала је вода с мрвицама од духана и пепелом од цигара, који сам ја отресао на свећњак. Ја исподизах књиге којих се хартија на корицама беше потклубучила од воде. Уједанпут угледам писмо на столу.

Познао сам да је од моје сестре. Отворим га.

Ти знаш како сестре пишу. Цело писмо био сам ја. Писала ми је како ме непрестано помињу, како деца непрестано питају кад ћу ја доћи, како су ме се сви зажелели, и како им се чини да већ неће доживети тај срећни час кад ћу ја свршити и вратити се њима да их више не остављам.

Нешто ме још теже стеже у грлу. Ја затворих прозоре и стадох ходати по соби. Онда сам опет читао писмо и опет. ходао по соби.

Учини ми се да се спремам за некакав бој, и да за њега треба храбрости. Почнем да се прикушвам. Скрстим руке, гледам у дивит са свећом и, као да чикам некога, запитам се: Па добро, шта је?

Учини ми се да се прси сасвим испразнише, и да слушам глас своје савести који ме је питао: Шта чиниш ти од себе?

Сирота Ана! Ја се ухватих руком за груди и хтедох да очупам парче свога мяса.

Писмо сестрино бацило ме је тамо одакле се Ана не види.

Ја почех да очајавам - шта да радим?

Она се одриче имена, народности, језика! И то све само мене ради. Она тврдо верује да ћу се оженити њоме. А ја?

Биваше ми све нејасније, ја се опраштах с њоме и опет је тражих и грлих је и бејох готов да је не оставим до смрти. Онда ми уједанпут изиђе моја мати и сестрино писмо, и онај сасвим други живот.

Ја хтедох да вичем: шта да радим?

Не знајући ни сам шта да радим, извадим махраму и почнем брисати влажан сто. Онда седнем за њега и подбочим се на руку.

Идеја! - рекох ја себи чисто радостан. - Да пишем сестри и брату, да их сондишем, да видим шта ће они отприлике рећи.

Напишем писмо, и не знам му више садржаја. Знам само да је почињало једним сном, и у том сам сну отприлике нацртао како сам ја заволео Немицу која није лепа, која је пука сирота и којој су већ двадесет и четири године. Питао сам их, као у шали, шта би они радили кад бих се ја оженио њоме, шта би рекла наша мати на све то, итд., итд. Писмо је било написано пола у шали пола у истини, или, боље рећи, тако да сам се ја у свако доба могао повући и казати им да је то све шала и да сам их ја хтео мало поплашити.

После га савијем и запечатим, па легнем у кревет, али никако да заспим. Претурао сам се, мучио сам се. Свршавао сам са собом. Једанпут сам казао: Па добро! Су-тра ћу јој рећи да је не могу узети. Ствар је свршена. Хајд' да се спава - Онда на врата кавеза у коме је била та мисао „чврсто“ затворена ушуњала се друга Али, кад би они, нешто, одговорили!... Ех, на то не треба ни мислити.

Све је било узалуд, заспати нисам могао. Онда сам почео да се једим; анасана, мислио сам, та то ја морам једанпут свршити.

Бадава, ја нисам па нисам могао заспати с мишљу да ћу је оставити, а нисам имао никака ослонца да испредам пријатније снове. После дуге муке скочим са кревета, докопам писмо. - Ко зна?... мислио сам се. Обучем се и изиђем у варош. Све је било тихо. Одем до првог поштанског ковчежића и бацити писмо у њега. - Ко зна?

Боже, зашто је тако слатко залагивати се?

Кад сам већ стрпао писмо, вратим се кући. Поред мене прођоше два пијана човека. Један се бекељаше на ме и

гурну ме лактом. Нисам му полетео у очи, нисам тражио никака „задовољења“, као што би то другда може бити радио (та ви ме сви зовете прзницом). Ћутао сам и ишао сам даље. Нисам ни мислио да је неко хотимично гурнуо ме лактом. Ја сам се бавио некакком нејасном мишљу: бацио сам писмо, - ко зна?...

Кад сам опет легао у постељу, било ми је много лакше, не знам ни сам зашто.

Њене се слике нисам више плашио. Мислио сам на шетњу с њом. Паде ми на памет како она оставља своје име, језик, веру - чини све што хоћу, на све одговара; како ти рекнеш!

Сан ме хваташе. Сликe се измешаше. Изиђе ми сестра и писмо. Сахат изби четири. Ја почех да тонем у некаку дубљину, све ми биваше нејасније. - Може бити... ко зна?...

Не гледајући на то што сам се ту ноћ био смирио, био сам од тог доба врло немиран. С једне стране било ми је неправо што сам оправио оно писмо - та нашто? мислио сам се, ја знам најбоље какав ћу одговор добити; с друге, опет, чинило ми се све: добро ће бити.

Тако сам и према њој последњих дана бивао. Час сам је се клонио и бежао од ње, час, опет, тражио је, ћеретао с њом, ходао којекуда, љубио је кô Циганка дете.

Ну нашто да ти причам то? Ти и сам можеш замислити шта раде двоје „заљубљених“. Час се завадимо после се опет помиримо, па опет цмакај се, итд.

Ну теби је већ постало отужно.

Боље да идем даље.

Било је то једног вечера, на једно две недеље после мојега писма. Никога није било код куће осим нас двога.

Ја сам седео цело послеподне и читао. Предвече устанем, отворим прозор и гледах у врт. Доле је вратар преривао будаком црну земљу која је распростирала око себе онај влажни пролећни мирис. Он уређиваше стазе по врту. Време је било благо.

Ја мишљах, не треба ни да ти кажем, о себи и њој. Чудио сам се што нема писма и зебао сам некако. А нисам себи смео дати рачуна о садашњем свом одношају према њој.

Осетих да се неко прислони уза ме. Тргох се и угледах њу.

- А гле! - рекох ја весело.
- Нема никога у кући, па ме страх.
- А ти седи код мене.

Ја је узех за руку. Доведох је до канабета. Седох сам и понудих је да седне до мене, оставивши јој толико места да је морала сести пола на канабе, а пола мени на крило.

Она се мало устезаше, после седе.

Ја сам је миловао и мазио.

Она плашљиво сеђаше мени на крилу. Неколико пута покушаваше да устане, но ја јој не дадох. Она окрете главу од мене:

- Мишо, шта радимо ми?
- Ништа рђаво, дете моје.
- Мишо, - рече она стидљиво - што би твоја мати...

Мене пресече.

- Тути! - рекох јој.

Мора бити да сам изгледао и сувише озбиљан. Она се полако диже и под некаким изговором изиђе. Ја се ди-гнем и одем да шетам.

Сад ми је све јасно - рекох себи. - Више је ни минут не смем лагати. А и писмо ће ваљда доћи.

ХИ ПИСМО

Побратиме!

Добио сам писмо и од тебе и од куће. Оба су подједна-ка, само је од куће замотано и завијено, а од тебе јасно и развојетно. И ти, дакле! Па добро - нећу се убити. Или сам ја кукавица или си ти паметан и сувише. Ја приста-јем, налазим да је све разложено и паметно у твојем писму. Ти си правник, ја лекар - шта нам је стало што ће се скрхати једно срце? - нек живи резон! Ми смо модерни људи, поштени људи. Не седимо на друму да дочекујемо богате путнике, враћамо што узајмимо на облигацију - поштени смо! Шта ће врлина? - доста је дужности. Па,

истина, и чиме сам ја обавезан? Људи се и прстенују па се разиђу на миру и не убијају се. А, после - ја не могу казати оно што се мора осећати. На то се туже и велики људи - а ја нећу да сам велики. Хоћу мира, хоћу слободе, да је трошим без рачуна и без уживања као масарош који данас да на карте пола имања не водећи рачуна што ће сутра доћи до просјачког штапа. И ја сам расипао своја осећања и замало па их више нећу имати ни за тебе, ни за себе, ни за кућу. Тврдо сам се одлучио да раскрстим с њоме. То морам учинити, како ти рече, ради себе, ради ње, ради тебе, ради куће... Па добро, дакле. Немој мислити да немам за то куражи - боже мој! То ће бити добро дело! Ох, кад би знала моја мати на како се велико дело спремам, она би се молила богу да ми да снаге. А шта је, истина, њојзи учинила сирота Ана? А шта сам, као бајаги, опет ја учинио Ани и шта ћу јој то урадити, чега се као плашим? Ја видим, и ти видш да ја нећу бити с њом срећан - па чист рачун. Нашто натезати, нашто глодати своје рођено срце? Сви разлози су за, један лакомислен крај срца *против*. Доле са срцем!

Али, молим те, промисли само: шта мене веже за њу? Зар има момка на свету који није „проводио љубав“ из које излази само лук и вода? Па и ја сам само обичан човек, и ја сам куснуо од те сласти којој некажњено певају песници свију времена и народа Па зар само ја да улетим у тај страшни обруч непрорачуњене женидбе? Аја! Идем одмах њојзи. Казаћу јој.. знам већ шта ћу јој казати.

Твој

ХИ ПИСМО

Лајпциг

Већ си по поштанском жигу познао да сам оставио место мога, моје, мојих... како да кажем?... моје патње. Све је свршено - ја сам слободан. Слободан као птица којој је запаљено гнездо и подављени птичићи. Ланци су ми скинути, али руке су ми узете.

Не могу редом, и не знам како је све било. Знам само да сам био хладан као дипломата, да сам почео са „госпођице“, да сам вишекратно помињао „дубље разлоге“ и

како ја „не смем мислити само на себе“, „не смем њу унесрећивати“, „ја, нестална природа“, „фамилијарне обвезе“, „моје срце зна како ми је, али...“, итд.

Она ме је гледала, бледа као јака на кошуљи јој, с разрогаченим очима у којима је била нека сува ватра Кад сам ја свршио, кад сам патетично одекламовао ваљда десети пут: „Ана, промисли се! Не ја, не моја, него твоја срећа, твоје спокојство. Реци само, ако мислиш да при свем том наш брак не би имао негда, можда, последица... како да кажем?... Промисли - ја сам ипак на све готов!“

Она скочи и наслони се само врхом од прстију на клавиру. Глас јој је био тако промењен, да ме свега језа прође:

- Мишо, - рече она - то је све тако неишчекивано, да ја не знам шта да ти кажем. Ја нећу сажаљења Ти си... ви сте слободни!

Онда се стропошта на столицу, лупи лактом по тастерима од клавира и наслони главу на руку.

Жице јекнуше збркано и без реда, баш као што беше у мојој глави. Шешир на лампи обојио је собу неком зеленкастом светлошћу. У угловима је било мрачно. Из споредне собе чуло се дубоко дисање.

Ја сам стајао као осуђеник. „Трпи, зликовче“, говорио сам себи, „ти си још много више заслужио!“

Можда после пет минута она диже главу и погледа ме онако јадног, без достојанства, без величине, без мушког поноса. Поглед њен беше влажан, хладан као прва зимња киша која се неприметно хвата у лед. А тамо иза очију нешто безгранично шупље, где извесно нисам био више ја. - Видех да је однос наш као ножем пресечен, да више не могу натраг.

Ја приђох њојзи, клекох и узех њезину хладну руку па је притискох на уста; опет сам нешто неспретно трабуњао, чини ми се: „Бог ми је сведок, ја нисам никад никога као вас љубио, нити ћу икад икога. Али промислите. Можда су ови моји разлози ништавни, и ја сам натура за презрење, незаслужна онога плама којим сте ме ви обасјали. Можете ли ми опростити?“

Она не оте руке.

ХИИ ПИСМО

Данас је управо две године дана како је Ана умрла. Шта се није од то доба променило! Ја сам постао сасвим други.

Побратиме, пусти ме да се исплачем - последњи пут!

Све ме је оставило. Идеали и идеје, широке груди и тесне ципеле, патриотство, рад - на све да се насмејем. Купио сам још пре годину дана једну качкету, она је тако умашћена да ниуколико не заостаје од јаке с капута. Књиге ми леже још непрестано у истом ковчегу у коме сам их донео кад сам дошао овамо. Само сам извадио ону с рецептима и носим је непрестано у џепу. Хемикалије леже без икакве употребе, само што мој сестрић покатакд претура. Јока Чукарова наишла на азотну киселину, те њоме шара јаја за Васкрс. Моје је ножеве искухала моја баба Мага, те њима сад љушти кромпире и пори рибу. С мојим микроскопом играју се деца, гледају бухе. Све јаче системе позабацивали су којекуда, веле да се на њих ништа не види. Синоћ сам нашао имперзијон у калочинама. Кецељу за обдукцију нашао Трифун на тавану, па сад облачи кад тимари коње. Од неисечених медицинских журнала које сам некад добијао праве деца змајеве и генералске капе.

Ја све то гледам.

Идем сваки дан уредно трипут у Ћијукову механу на пиво и играм санса са Јовом адвокатом и Николом поручником.

Деца моје сестре још ме непрестано воле - не избијају из моје собе. А моја сестра - ех, побратиме!

Ти ме питаш: ама тргни се, болац, стреси ту прашину, дигни још једном поносно главу! - Покушавао сам.

Сестра ме одведе кројачу, изабере ми хаљине, уреди ми собу, обрише микроскоп и запрети деци да ће одбити прсте ономе који у ма што ујкино прихвати.

И ја отпочнем. Уредим којекако ствари. Извадим неколико књига и наређам на сто. Болесницима одредим изве-

сно доба дана кад сам код куће, итд., итд. Други дан све опет по старом. Отворим албум и гледам њену слику, и све ми се замота у црно.

Неки дан тражим њену слику и нигде да је нађем. Одем сестри у собу.

- Сешо, да ниси ти узела њену слику?

Она мрдну главом, тури доњу усну у уста и гледаше ме питајући да л' се срдим.

- А што ће ти, сешо?

- Поклони ми је - рече она.

- Сешо, све ти поклањам што хоћеш, и њену слику, ако хоћеш баш да је узмеш. Ал' што ће ти? Дај ми је, молим те!

Извади њену слику из недара и даде ми је, па бризну у плач и тури главу мени на груди:

- Бато, бато!

- Не плачи, сешо, - рекох јој. Узех слику и одох напоље..."

(1879)